

משברים ותקומה

- מדריך למורה -

השיבה לציון | עלייה, התיישבות ועצמאות

ספר לימוד חלק ג' לחינוך הממלכתי-דתי על פי תכנית
הלימודים החדשה

בהוצאת מכון הר ברכה

כל הזכויות שמורות

מכון הר ברכה, תשע"ז

מטרות הספר

לפניכם מוצג הספר "השיבה לציון – עלייה, התיישבות ועצמאות". הספר נכתב על פי תכנית הלימודים החדשה לחמ"ד. הספר עוסק בנס תקומת עם ישראל בארצו והקמת מדינתו.

בכרך הראשון של סדרה זאת, **מסורת ומהפכות**, למדנו על התפתחות העידן המודרני. בתקופה זו נפתחה לפני היהודים האפשרות למצות את כשרונותיהם ולתרום לפיתוח המדינות והחברות שבהן חיו. המחיר שנדרש מהיהודים היה התערות בחברה וסכנת התבוללות. מנגד, הסתגרות בפני המודרנה משמעה היה עוני וויתור על הקדמה שהציעה המודרנה.

כבר באותו כרך הסתמן לפנינו הפתרון לשאלת המודרנה והיהדות: שיבת עם ישראל לארצו ופיתוח כוחותיו של כל יחיד במסגרת לאומית יהודית. למדנו על מרכיבים מסוימים של תופעה מופלאה זאת: החזרת התודעה הלאומית של העם היהודי ונכונותו לפעול באופן אנושי וטבעי לשיבה לארץ ישראל. התוודענו לפועלם של תלמידי הגר"א, להתגבשות רעיונות ולתכניות של "מבשרי הציונות", להתארגנות תנועת "חיבת ציון" הצלחותיה וכישלונותיה, ולהצלחת בנימין זאב הרצל לייסד תנועה ציונית בינלאומית המכילה בתוכה מגוון של יהודים: שומרי תורה ומצוות ומתבוללים לשעבר, יהודים שהרקע התרבותי שלהם הוא מודרני ויהודים ממדינות שלא היו אז מודרניות, יהודים שחיו בסביבה נוצרית ויהודים שחיו בסביבה מוסלמית.

בכרך זה נלמד כיצד הצליחו העם היהודי והתנועה הציונית לממש את רעיון שיבת ציון ולחדש את מדינתו בארץ ישראל למרות כל הקשיים ובראשם רצח כשליש מהעם היהודי על ידי הנאצים ובעלי בריתם, עליו למדנו בכרך השני של הסדרה, **חורבן וגבורה: נאציזם ושואה**.

בספר ארבע חטיבות לימוד:

חטיבה ראשונה: היישוב היהודי בארץ ישראל משלהי המאה ה-19 ועד תום מלחמת העולם הראשונה – (פרקים 1–2) נלמד על היישוב היהודי בארץ ישראל מסוף המאה ה-19 ועד למלחמת העולם הראשונה, על השינוי שחל ביישוב זה בעקבות העליות הגדולות בשנים 1881–1914 (העלייה הראשונה והעלייה השנייה) ועל השינוי שחל במעמדו עם כיבוש הארץ על ידי הבריטים מידי העות'מאנים.

חטיבה שנייה: הלאומיות הערבית במזרח התיכון ובארץ ישראל בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים – (פרקים 3–4) נלמד על הרקע להתנגדות תושביה הערביים של ארץ ישראל לעלייה היהודית, למפעל ההתיישבות ולהתפתחות לקראת הקמת המדינה.

חטיבה שלישית: התפתחות הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל בתקופת השלטון הבריטי – (פרקים 5–9) נלמד על תקופת השלטון הבריטי שהייתה תקופה של התקדמות ושל מאבק – התקדמות בבניין היישוב היהודי לקראת הקמת מדינה ומאבק כנגד ההתנגדות הערבית האלימה. משנת 1939 החל גם מאבק בממשלת בריטניה.

חטיבה רביעית: מדינת ישראל – (פרקים 10–16). נלמד על המאבק הצבאי והמדיני להקמת המדינה ועל התמודדות המדינה שהוקמה עם שורה של אתגרים: מימוש הריבונות, עלייה והתיישבות, קיבוץ גלויות,

עיצוב החברה, מאבק צבאי ומדיני בהתקפות מצד מדינות ערב, מדיניות חוץ ויחסים עם העם היהודי שמחוץ למדינת ישראל.

שמות החטיבות, הפרקים והסעיפים הם לפי הרשום בתכנית הלימודים.

הספר מבקש לשרת מספר מטרות של הוראת היסטוריה בחינוך הממלכתי-דתי:

– בתחום הידע:

- היכרות עם הפרדיגמה המרכזית של האירוע ההיסטורי: האירוע, רקעו ותוצאותיו.
- אופני תיאור האירוע – ההבחנה בין מקורות ראשוניים לבין מקורות משניים.
- ניתוח עזרים כתובים וחזותיים בהקשרים שלהם – זמן הכתיבה/ציור/צילום, נקודת המבט של יוצר העזר הכתוב והחזותי.

– בתחום המיומנויות:

- פיתוח כישורים ומיומנויות כלליים (כמו: יישום, השוואה, מיון, קריאה ביקורתית, הסקת מסקנות, הצגת טיעון) וכאלה האופייניים להוראת היסטוריה (כמו: התמצאות בציר זמן).

– בתחום הערכי:

- הכרת אירועים היסטוריים מרכזיים והבנת משמעותם כאירועים מכוננים בתולדות ישראל והעמים.
- הבנת השפעתן של אידיאולוגיות על תהליכים היסטוריים.
- הבנת אתגר השילוב בין מסורת ובין מודרנה. האתגר נובע, מצד אחד, מהמתח שבין דת לבין מודרנה וחילון, ומצד שני מכך שחלק ניכר ממעלותיה של המודרנה מקורן בערכים יהודיים.
- הבנת האתגר של כינון חברת מופת במדינה יהודית בארץ ישראל. האתגר נובע מהצורך לפעול בחברה שרובה אינה רואה עצמה מחויבת לתורה ולמצוות ומושפעת מהמודרנה על אורותיה וצלליה, מהתמודדות עם קיבוץ הגלויות והתרבויות, עם תנאים כלכליים לא פשוטים ועם התנגדות לעצם קיומה של המדינה וחזונה מצד מדינות ערב ומצד חלק מערביי ארץ ישראל.

מבנה הספר

כל חטיבה בספר נפתחת במבוא קצר המציג את הנושא המרכזי של פרקי החטיבה, שאלות לדיון וכן תאריכון.

כל פרק בספר נפתח במבוא קצר המכניס את התלמיד לנושא הפרק. מבוא זה מסתיים עם הצגת **שאלה מנחה לפרק** המבוססת על מוקד ההוראה כפי שנקבע בתכנית הלימודים. התשובה לשאלה המנחה תינתן בסוף הפרק, **בסיכום הפרק**. אחרי המבוא מוצג **ציר זמן**, שיסייע לתלמיד מבחינה כרונולוגית, ו**שאלות לסיכום הפרק**.

לאחר השאלה המנחה מצוינים סעיפי הפרק ו**מושגים** מרכזיים הקשורים אליו.

רוב הסעיפים פותחים ב**שאלה מנחה לסעיף** שתכליתה למקד את ההוראה. התשובה לשאלה המנחה תינתן בסוף הסעיף, **בסיכום הסעיף**.

פרקי הספר מלווים בעזרים כתובים (קטעי מקורות, הסבר למושגים חדשים) ובעזרים חזותיים (תמונות, ציורים, מפות, תרשימים וחומר חזותי אחר). שאלות מסוגים שונים וברמות קושי שונות מפוזרות לאורך הפרקים. מטרתן לסייע לתלמיד להפיק תועלת מהעזרים הכתובים והחזותיים, ולקדם אותו על מנת שיתמודד עם שאלות מסדר חשיבה נמוך אל שאלות מסדר חשיבה גבוה. כן שולבו בכל פרק **שאלות למחשבה ולדיון וקטעי העשרה** כדי לאתגר תלמידים מתעניינים וכדי להצביע על רלוונטיות של הנושאים הנלמדים לחיי התלמידים. המורה יבחר באלו מבין העזרים הכתובים והעזרים החזותיים ייעזר במהלך השיעור.

לסיכום: בפרקי הספר לתלמיד תמצאו:

- (א) מידע קולח ומארגן לקריאה
- (ב) מטרות הפרק על פי תכנית הלימודים החדשה
- (ג) רשימת מושגים רלוונטיים לפרק
- (ד) תרשים מארגן של הפרק
- (ה) מקורות חזותיים מגוונים
- (ו) קטעי מקור
- (ז) העשרה לתלמידים
- (ח) תאריכון (ציר זמן)
- (ט) שאלות לחזרה ולמחשבה

פרקי הספר נכתבו כך שיסייעו לתלמיד להתמודד עם האתגרים שמציבה תכנית הלימודים החדשה:

אתגר	פתרון
עיסוק בנושאים ובתהליכים, שאינם מסודרים ברצף כרונולוגי	שימוש בציר זמן רב ממדי
פיתוח אסטרטגיות חשיבה, כישורים ומיומנויות מסדר גבוה	שאלות מקדמות קטעי מקור להעשרה מקורות חזותיים מגוונים
אתגר לתלמידים מתקדמים ונגישות לתלמידים מתקשים	שימוש בתרשימים שימוש בטבלאות

מבנה המדריך למורה

בכל פרק להלן יופיעו הסעיפים הבאים

1. תכנית הלימודים	מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים פרק חובה / פרק בחירה שעות הוראה מומלצות עמודים בספר
2. הצעה לפעילות מקדימה	הצעות לפעילויות מקדימות כגון: קריאת הכותרת והעלאת השערות, שאילת שאלות, אקטואליה, שימוש בתרשים, שימוש במקורות חזותיים ועוד
3. תאריכון (ציר זמן)	נועד למקד את התלמיד בתקופה ההיסטורית שבה מתרחשים האירועים
4. ניתוח מושגים מרכזיים	מהם המושגים המרכזיים בפרק? כיצד הם קשורים לנושא הנלמד? הנגשתם לתלמיד באמצעות אסטרטגיות שונות
5. מקורות חזותיים	הספר מלווה בשלל מקורות חזותיים הניתנים לניתוח כדי ללמוד על אופי התקופה
6. נושאים מרכזיים לדיון	נושא הפרק מזמן דיון במושגים היסטוריים: תהליך היסטורי, סיבה ותוצאה, ביטויים לאירועים היסטוריים
7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)	ארגון ועיבוד הידע הרב תוך שימוש באסטרטגיות למידה שונות ותומכות למידה להבנת התמונה השלמה מתוך הפרטים הרבים כמו: שימוש בעזרי זיכרון וארגון, טבלאות מארגנות לתלמיד, הצעות לבניית דפי עבודה, עבודה בקבוצות / יחידים ועוד

8. אתגר לתלמידים מתעניינים	מקורות בספר להשוואה, פעילויות חשיבה מסדר גבוה
9. הערות (פדגוגיות, ערכיות או אקדמיות)	הפניית תשומת הלב להיבטים פדגוגיים או ערכיים ותורניים המתעוררים במהלך הפרק
10. פעילות סיכום	סרטונים, הפעלות או נקודות לדיון לסיום הפרק
11. ביבליוגרפיה	הצעה לספרות עזר למורה

הערות פדגוגיות כלליות

- הלימוד בכרך זה קשור לנלמד בשני הכרכים הקודמים בסדרה: **מהפכות ומסורת, חורבן וגבורה: נאציזם ושוואה** (ההפניה לספרים קודמים היא בדרך כלל בהערות בשולי הדף ולעתים בגוף הטקסט או השאלה). קשר זה הוא הדדי. מצד אחד מתבסס כרך זה על הנלמד בשני הכרכים הראשונים ומצד שני הוא משלים את הנלמד בהם ובמיוחד בכרך **מסורת ומהפכות**. סוגיות ערכיות ודתיות שהתוודענו אליהן בכרך הראשון מלוות את הלומד גם בכרך זה, ובמיוחד המתח בין חידוש למסורת ובין לאומיות לערכים מודרניים אוניברסאליים. חלק מהשאלות לתלמיד בספר הלימוד וחלק מהמדריך למורה מיועדים לחזק את הקשר ההדדי ולבחון סוגיות אלו שוב.
- לימוד לפי נושאים מרכז אירועים רבים תחת קורת גג אחת ויוצר חוט מקשר ביניהם, דבר המקל על הבנת משמעות האירועים וזכירתם. אולם שיטת לימוד זאת מקשה על הבנת הרצף הכרונולוגי. כדי לסייע לתלמיד להתמודד עם קושי זה, **צירי הזמן בפרקי הספר מציינים גם אירועים שהוזכרו בשני הכרכים הקודמים ואף בפרקים מוקדמים בכרך זה**.
- על המורה להתכונן מראש לאפשרות שחלק מהנושאים הנידונים בכרך זה עלולים להיות רגישים מבחינת התלמידים, במיוחד, מחלוקות פוליטיות, יחסי ערבים-יהודים, יחסי דתיים-חילוניים, יחסים בין עדתיים ויחסי גברים-נשים. על המורה להיות מוכן להתמודד עם הצפה רגשית במהלך הלימוד. תלמידים מגיבים לנושאים הנדונים בכיתה בדרך של העלאת אסוציאציות רגשיות, נותנים תשובות לא-רציונליות ומפגינים חשיבה סטריאוטיפית, מלווה בדעות קדומות, שמעוותת את הפרשנות לאירוע/לתופעה. עקב כך חל עיוות בהבנת מהות הרעיון או המושג הנידונים בשיעור.¹
- ההתמודדות עם הצפה רגשית כרוכה בנטרול ריגושים, על ידי מעבר יזום מהרמה האי-רציונלית לרמה רציונלית באמצעות מיומנויות של השוואה, הבחנות או הצגות חלופות.² בדרך זאת אפשר, למשל, להשוות בין חשיבה סטריאוטיפית כלפי עדות, בני מיעוטים וברי פלוגתא פוליטיים לבין חשיבה סטריאוטיפית אנטישמית.

1 חנה אדן וורדה אשכנזי, מדריך להוראת מקצוע האזרחות – מדינה יהודית ודמוקרטיה, ירושלים משרד החינוך, תשס"ד, עמ' 17.
2 שם, עמ' 18.

כחלק מההכנה, על המורה להכיר את הנחיות משרד החינוך על אופן הדיון בכיתה בסוגיות שנויות

במחלוקת: <http://cms.education.gov.il/EducationCMS/Applications/Mankal/EtsMedorim/9/9-2/HoraotKeva/K-2014-1-1-9-2-2.htm>

- חשוב שהנלמד יהיה רלוונטי לתלמיד, אך צריך להיזהר מפני ניסיון להשליך ישירות מההווה לעבר ולהפך. כך, למשל, ככל שאנו מתקרבים לתקופתנו גדלה הסכנה של חשיבה אנכרוניסטית, חשיבה המשליכה את עמדותינו וידיעותינו מההווה אל החומר הנלמד לגבי העבר. סכנה זאת בולטת בלימוד על המחתרות השונות בתקופת המנדט שבה ישנה נטייה לבחון את היחס לכל מחתרת לאור עמדות פוליטיות עכשוויות. כדי להתמודד עם תופעה זו, על המורה לחתור להבחנה בין העבר להווה, לחשיפת שינויי התנאים בין ההווה לעבר (כמו: קיומה של מדינה ריבונית בימינו לעומת מוסדות הנהגה נבחרים שהשתייכות אליהם הייתה וולונטרית) ולשקף בפני התלמיד את חשיבתו האנכרוניסטית. כן חשוב להתעדכן במחקרים עדכניים הבוחנים טיעונים שהוצגו בעבר.
- נושאים רבים בחטיבה הרביעית נושקים לנושאים הנלמדים במקצוע האזרחות כמו הכרזת העצמאות, קונפליקטים בחברה הישראלית ועוד. הדבר עשוי לבלבל את התלמיד וליצור תחושה של חזרה על חומר נלמד. מן הראוי להצביע בפני התלמיד על ההבדל הבסיסי בין הנדרש על פי תכנית הלימודים בהיסטוריה – הכרת אירועים ותהליכים בחמישים השנים הראשונות של המדינה – לבין הנדרש על פי תכנית הלימודים באזרחות: הכרת עקרונות כלליים החשובים בהקשרים האקטואליים, גם אם התרחשו לאחר היובל הראשון של המדינה. לאחר מכן, מן הראוי להצביע על הרחבת זווית הראיה של התלמיד על ידי שילוב בין שתי נקודות המבט, של מקצוע ההיסטוריה ושל מקצוע האזרחות.

חטיבה ראשונה | היישוב היהודי בארץ ישראל בשלהי המאה ה-19 ועד תום מלחמת העולם הראשונה

בחטיבה זאת (פרקים 1—2) יכיר התלמיד את מאפייני היישוב היהודי בארץ ישראל בתקופה המדוברת, יבחן את התפתחותו ויעריך את תרומתו לרציפות היישוב היהודי בארץ. כמו כן, יכיר התלמיד את מרכיבי החידוש והמסורת של העליות הציוניות הראשונות (עלייה ראשונה ושנייה) ואת תרומתן לבניית התשתית לבית הלאומי היהודי (פרק 1). בנוסף יכיר התלמיד את התפקיד שמילאה בריטניה בהנחת היסודות לבית הלאומי עם נכונותה לקבל על עצמה את המנדט על ארץ ישראל על מנת לקדם את התחייבותה לתנועה הציונית על פי הצהרת בלפור (פרק 2).

כדי לאפשר לתלמיד להבין את הרקע להתפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל בשנים 1800—1918 ולפרסום הצהרת בלפור, ולהעברת השליטה בארץ ישראל לידי בריטניה, מובא במבוא לחטיבה תיאור קצר על מצבם של האימפריה העות'מאנית וארץ ישראל בשנים אלו. תיאור זה גם יסייע לתלמיד להבין טוב יותר את פרקי החטיבה השנייה העוסקים בלאומיות הערבית במזרח התיכון בכלל ובארץ ישראל בפרט (פרקים 3—4). לכן מומלץ למורה לא לדלג על תיאור זה על אף שאין הוא מחויב על פי תכנית הלימודים.

פרק 1 | היישוב היהודי לגונוני בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית משלהי המאה ה-19 עד תום מלחמת העולם הראשונה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: בין "ישן" ל"חדש" בהתפתחות היישוב בארץ ישראל.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 10 שעות הוראה

עמודים בספר: 100-17

2. הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח הכותרת: היישוב היהודי לגונוני בארץ ישראל בתקופה העות'מאנית.

מה פירוש "לגונוני"? מהם היתרונות והחסרונות של גוונים בחברה?

בהקשר זה, ניתן להפנות את התלמידים לעמ' 7, שבו ניתן לראות מספר תמונות של קבוצות בחברה היהודית.

3. ציר זמן

- כדאי לבקש מהתלמידים להיזכר מה קרה בתקופה זו באירופה ואצל יהודי אירופה, לאור מה שלמדו בספר מסורת ומהפכות.

יש להקביל לצירי הזמן של המודרנה ולהתמודדות היהודים עם המודרנה (הנושאים שנלמדו בספר מסורת ומהפכות). למשל: סוגיית החינוך, פמיניזם, חשיבות שפה לאומית, התמודדות דתית עם ערכים מודרניים.

- ניתן לבקש מהתלמידים לומר מה הם האירועים החשובים שהיו בעולם ואצל יהודי אירופה באותה תקופה ולקשור זאת למניעי העליות.

- בסיכום הפרק, עמ' 98-99, מופיע תאריכון. ניתן להסב את תשומת התלמידים אליו כבר בתחילת הלימוד כדי שיראו את ההתרחשויות העיקריות ביישוב היהודי בארץ בתקופה זו, החל מסוף המאה ה-18, ואז כמובן, ללמוד על התהליכים והתמורות בפירוט.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

היישוב הישן: התלמיד לומד את סעיף א' בפרק בהקשר של הכינוי "יישוב ישן". כינוי זה מעורר מספר שאלות: מי נתן לו כינוי זה? מה הוא רצה לבטא בעזרת הכינוי? מי נכלל בו? האם זהו כינוי שיפוטי? כדאי לנסות ולקשר בין הכינוי "יישוב ישן" לחברה שאינה מודרנית (נושא שנלמד בספר מסורת ומהפכות).

חכם באשי: תואר עות'מאני לרב הראשי בעדה הספרדית, נציג היישוב היהודי כולו כלפי השלטון העות'מאני. בלימוד על תפקידו של "החכם באשי" יש להתייחס לתפקיד הכפול, כלפי היהודים וכלפי

השלטונות. חשוב להבחין בינו לבין התואר **ראשון לציון** שהוא קדום יותר ומיוחד לרב הספרדי הראשי בארץ ישראל (בניגוד לרבנים שנשאו בתואר חכם באשי גם מחוץ לארץ ישראל) ומלווה את הרב הראשי הספרדי עד היום. מומלץ לדון בשאלת משמעות הייצוג של הרב הספרדי גם את יהודי תימן, צפון אפריקה ויהודי אירופה האשכנזים שעלו לארץ ישראל. במיוחד ראוי לדיון הייצוג של האחרונים שהפכו לרוב יהודי ארץ ישראל במחצית השנייה של המאה ה-19.

כספי חלוקה: כינוי זה יכול להיות תשתית להבנת הרעיון שבבסיס השיטה – מי שחיים בארץ ישראל ממלאים שליחות מסוימת בשם העם כולו, אשר תומך בהם בתמורה. כינוי זה מעורר שאלות כגון: למי מחלקים את כספי התמיכה? מי מחלק? מי תורם כספים אלו לחלוקה ומדוע? האם טוב לפרט ולקבוצה לחיות בקביעות על כספים המתקבלים כתרומה? אגב הדיון בכינוי זה יתקיים הדיון על תפקיד **השד"רים** (שליחי דרבנן = שליחי החכמים) בגיוס הכספים ועל תפקיד **הכוללים** בחלוקתם בעדה האשכנזית ובהשלכה של החלוקה בכולל על יחסי הכוח בתוך הכוללים וביניהם [הערה: חשוב לסייע לתלמיד להבחין בין המושג 'כולל' בתקופת היישוב הישן לבין המושג 'כולל' בימינו].

פרושים: בלימוד מושג זה חשוב לוודא שהתלמידים מבינים את פירוש המילה "פרושים". יש לדון בסיבה שבגינה מכונים כך תלמידי הגר"א שעלו לארץ. יש להתייחס להבדל שבין חסידים למתנגדים.

הקפיטולציות: מושג זה מתקשר למה שלמדנו במבוא לחטיבה הראשונה. כאן צריך לדון במשמעותו ובהשפעתו על היחס הדמוגרפי בין העדה הספרדית ובין העדה האשכנזית ועל יחסי הכוח ביניהן.

ביתא ישראל: זהו כינוי עתיק ש יהודי אתיופיה, כינוי שנטבע על ידי היהודים עצמם. מה הם רצו לבטא בכינוי זה? מדוע העדיפו אותו על הכינוי 'יהודים'? מדוע תלמידים לא למדו על ביתא ישראל בשיעורי היסטוריה עד כה – האם בשל הדרה או בשל מיעוט מקורות וניתוק מהקהילות היהודיות בעולם?

בפרק זה לומד התלמיד לראשונה על קהילה יהודית זו. על עלייתם למדינת ישראל הוא ילמד להלן עמ' 355-357. מומלץ להרחיב את ההיכרות עם קהילה זאת כאן או בפרק 12. ההרחבה יכולה להתבצע בכמה אופנים:

1. ניתן לבקש מתלמידים יוצאי אתיופיה, אם ישנם בכיתה, לשתף בתיאור על הקהילה ומנהגיה.

2. ניתן לערוך סיור עם התלמידים במרכז המורשת ליהדות אתיופיה- בהלצ'ין, בתל אביב.

אתר המרכז: <http://bahalachin.library.org.il>

3. ניתן להפנות את התלמידים לחומר נוסף כמו:

<http://www.gilihasin.com/%D7%91%D7%99%D7%AA%D7%90-%D7%99%D7%A9%D7%A8%D7%90%D7%9C-%D7%A1%D7%99%D7%A4%D7%95%D7%A8%D7%9D-%D7%A9%D7%9C-%D7%99%D7%94%D7%95%D7%93%D7%99-%D7%90%D7%AA%D7%99%D7%95%D7%A4%D7%99%D7%94/>

היישוב החדש: במה הוא "חדש"? למה הוא רצה לחדש? האם הוא בא במקום היישוב "הישן"?

יק"א: מה פירוש ראשי התיבות יק"א (מאנגלית)? מתי נוסדה חברה זו? מי ייסד אותה? מה מטרתה? מה פועלה המרכזי בארץ ישראל? מה היו היתרונות במעבר מושבות העלייה הראשונה מחסות הברון רוטשילד לחסות חברת יק"א? האם הצליחה חברת יק"א לסייע למושבות בארץ ישראל?

דת העבודה: האם העבודה היא אמצעי לפרנסה או שהיא גם ערך, אמצעי לתיקון פרטי ולאומי? האם יש ערך שווה לכל סוגי העבודה?

שיתופיות: עד כמה חייב האדם להיות שותף עם הציבור? באלו תחומים כן ובאלו תחומים לא? מה הם היתרונות וחסרונות של שיתופיות בחיים (זוגיות, קהילה, פנימייה)?

מושבה, קבוצה, חווה לאומית: מה עיקרה של כל צורת התיישבות? מה הערכים העומדים בבסיסה? מה ההבדלים העיקריים בין צורות ההתיישבות השונות?

אדמות לאום: מה הן? למי הן שייכות? מי מנהל את ענייניהן?

מלחמת השפות: מהי חשיבותה של שפה? מדוע היו מתנגדים להשלטת השפה העברית בקרב "היישוב הישן", ומדוע התנגדו לכך מייסדי בתי הספר המודרניים ממערב אירופה? כיצד מלחמת השפות שינתה את אופי היישוב היהודי בארץ ישראל? מהי המשמעות של מסורת וחידוש בנוגע לשפה?

היתר מכירה: משמעות ההיתר, מי היו המתנגדים להיתר ומי תמכו בו? מה היו הנימוקים העיקריים לתמיכה או להתנגדות להיתר?

ניתן לקרוא על הנימוקים השונים במקורות המובאים בעמ' 77-78.

תימני כינרת: מה ההבדל בין מצבם של התימנים לבין מצב החלוצים האחרים? כיצד התייחסו אליהם החלוצים האחרים? בעניין זה ראו מכתב מכנרת במקור בעמ' 87.

5. מקורות חזותיים

באופן כללי, בהתייחסות למקורות חזותיים לאורך הלימוד, נברר: אילו מסקנות ניתן להסיק מהתמונות מבחינה היסטורית? אילו שאלות ניתן לשאול את התלמיד- כפתיחה לדין בנושא או כהרחבה?

- ניתן לערוך השוואה בין תמונות- כגון בין ספרדים לאשכנזים ומתוך כך לעמוד על הבדלים ביניהם.

- בפתח הפרק בעמ' 18, ישנה תמונה של מפת ארץ ישראל ועיירותיה ערב ההתיישבות הציונית - ניתן לשאול את התלמידים אילו מהערים במפה מוכרות להם? האם נקראות בשם זה גם כיום? מהם השינויים המשמעותיים שעשתה הציונות בארץ?

- היכרות עם עולם היישוב הישן דרך תמונות מארבע ערי הקודש:

תמונת מתפללים בבית הכנסת הספרדי "רבן יוחנן בן זכאי" בין חומות העיר העתיקה, בעמ' 28.

תמונת בית הכנסת "החורבה" המשוקם כיום בעמ' 22 - האם ביקרתם בו?

וכן, תמונת בני היישוב הישן בעמ' 24 - לשאול את התלמידים על האנשים שבתמונה: את מי הם מזכירים להם? מה ניתן ללמוד ממראם ומלבושם?

- בנושא "היציאה מן החומות" ניתן להפנות לתרשים של השכונות הראשונות מחוץ לחומות בעמ' 34. תצלום של משכנות שאננים כיום בעמ' 32, וכן תמונות משכונת "מחנה ישראל" ושכונת "נחלת שבעה" בעמ' 33.

- בנושא ההתיישבות החקלאית של בני היישוב הישן, ניתן לראות בעמ' 36-37 את תמונת הרחוב הראשי במושבה ראש פינה (גיא אוני), תמונה מפתח תקווה, 1910, ותמונה ממוצא, 1893.

- בלימוד על העליות, נפנה את התלמידים למפת ההתיישבות היהודית, 1914 בעמ' 54: באילו אזורים בארץ הוקמו המושבות, הקיבוצים ומושבי העובדים? אילו ערים גדולות כיום החלו את דרכן כמושבות, קיבוצים, מושבי עובדים בתקופת העליות הראשונה והשנייה? כיצד העליות בשנים 1881-1914 שינו את פני הארץ והיישוב בתחומים השונים?

- בעמ' 52 ישנה תמונה של האנדרטה בבית שערים לזכר אלכסנדר זייד - נבקש מהתלמידים לתאר את האנדרטה שבתמונה. מה הם רואים? מדוע, לדעתם, בחרו להנציח את זייד ופועלו דווקא כך?

- ניתן לערוך השוואה באמצעות מפות ותמונות בין היישוב הישן לחדש.

- בפרק שזורים תמונותיהם של אישים רבים ומרכזיים הקשורים לסוגיות שונות שבין מסורת לחידוש:

תמונתו של רבי יוסף ריבלין בעמ' 24.

תמונתו של הרב גאגין בעמ' 26 - "הראשון לציון" והחכם באשי הראשון של ארץ ישראל.

תמונתו של משה מונטיפיורי בעמ' 32.

תמונתו של זאב יעבץ בעמ' 62.

תמונתו של בוריס ש"ץ- האומן שהקים את "בצלאל", בעמ' 66.

תמונתו של אליעזר בן יהודה בעמ' 68.

תמונתו 'יחיאל מיכל פינס בעמ' 68.

תמונתו של הרב אברהם יצחק הכהן קוק בעמ' 79.

תמונת הרב בן ציון מאיר חי עוזיאל בעמ' 81.

לבקש מהתלמידים:

1. לפי התמונה, להבחין לאיזה קבוצה האנשים משתייכים (יישוב חדש, ישן, דתיים/חילוניים, מסורת/חידוש).

2. לשאול: כיצד מגוון אישים אלו מבטאים את התהליכים המתרחשים ביישוב היהודי?

- בסוגיית המגמות השונות בחינוך ניתן להפנות לתמונת הגימנסיה הרצליה בעמ' 64 ותמונת מחזור מבית הספר תחכמוני בעמ' 66.

- בסוגיית הצביון הדתי מופיעה תמונת המושבה גדרה ותמונת חברי ביל"ו בראשון לציון בעמ' 73 – מה ניתן ללמוד על חברי ביל"ו מתוך מראם ולבושם? במה הם שונים מבני היישוב הישן ובמה הם שונים משאר אנשי העלייה הראשונה?

- בנושא מעמד האישה, ניתן להמחיש את השתלבותן של הנשים בבניין הארץ בעזרת תמונות התלמידות בחוות העלמות ועובדות החווה בגינת הירק בעמ' 96, וכן תמונתה של ציפורה זייד, חברת ארגון השומר כשהיא רכובה על סוס וחמושה, בעמ' 97 - באילו תחומים ניתן לראות את השתלבותן של הנשים? ניתן בהקשר זה גם להפנות ל"העשרה" על מניה שוחט בעמ' 97.

6. נושאים שעשויים לעלות במהלך הדיון ההיסטורי

- עד כמה ניתן לשמור על מסורת ('ישן') בחברה הקולטת עלייה (הגירה) רבת היקף ומגוונת במקורותיה? האם 'חדש' יכול לצמוח מתוך 'ישן'?
- המושג חברתי של **עדה** (אשכנזית, ספרדית, ביתא ישראל), במשמעותו לזהות העצמית והקיבוצית ובהשלכותיו על היחסים בין העדות בעם היהודי, ובמיוחד בארץ ישראל – כיצד נוצרות עדות? האם העדות הן המקבילה לשבטי ישראל מתקופת התנ"ך? האם אנו מעוניינים בחברה אחת רבת גוונים או בחברה אחידה? האם ניתן לשמור על לכידות בחברה אחת רבת עדות?
- תלות כלכלית – כמו: כספי החלוקה – כיצד היא נוצרת? כיצד היא משפיעה על עצמאותו של המקבל? כיצד היא משפיעה על יחסים בתוך החברה?
- על רקע מפעלו של מונטיפיורי והיציאה מחוץ לחומות – מה עדיף לנזקק: לקבל סיוע ('דגים') או הכשרה לפרנסה עצמית ('חכה')? מה עדיף לחברה?
- מה הם הקשיים במצבו של "עולה חדש" בכלל? רצוי לבקש מתלמידים שעלו לארץ, אם ישנם כאלו בכיתה, לשתף בחוויות ובקשיים שלהם ושל משפחתם כעולים בארץ חדשה.
- מה המשמעות של "גלי" עלייה? במה שונים גלי העלייה אלו מאלו?
- האם עולים מקבלים עולים שהגיעו בגל עלייה מאוחר יותר באופן שונה מכפי שעושה זאת האוכלוסייה הוותיקה?
- כיצד מתייחסים עולים חדשים לעולים שקדמו להם ולוותיקים?
- מהי תרומת העלייה ליישוב היהודי בארץ ישראל?
- סוגיית החינוך – אילו מגמות של מסורת ושל חידוש הופיעו בסוגיה זו? אילו זרמים ומגמות עיקריות התגלו במסודות החינוך ביישוב היהודי בארץ בתקופה הנדונה? מדוע וכיצד השפיעו יהודים מחוץ לארץ על החינוך בארץ ישראל? כיצד השפיע החינוך החדש בארץ ישראל על היחסים בין חלקי היישוב היהודי? אילו זרמים קיימים בחינוך במדינת ישראל כיום? האם הזרמים הללו הם המשכם של הזרמים שהתקיימו אז בארץ? באילו מובנים?

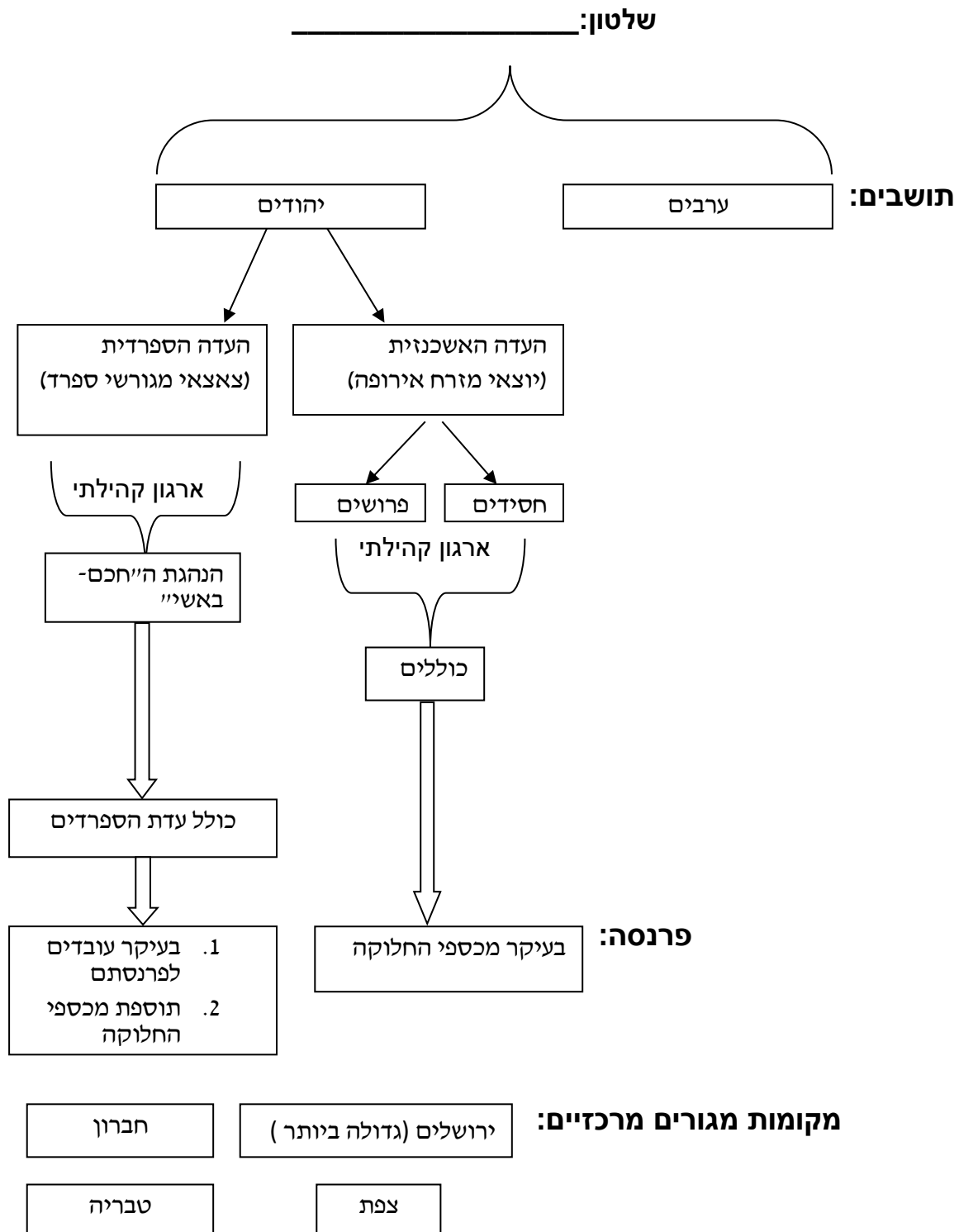
- סוגיית השפה – מה הם שימושי השפה? מהי חשיבותה של שפה? אילו מגמות של מסורת ושל חידוש הופיעו בסוגיה זו? מה היה קורה לולא הצליחה "מלחמת השפות"?
- הצביון הדתי של היישוב – אילו מגמות של מסורת ושל חידוש הופיעו בסוגיה זו? אילו אתגרים עומדים בפני רבנים שקהילתם אינה מכילה רק חברים המחויבים למסורת? אילו אתגרים עומדים בפני רבנים בקהילות הקולטות כל הזמן עולים? כיצד משפיעים הרכבים אלו של הקהילה על מעמד הרב? מהו המרחב הטריטוריאלי בו מחויב הרב לפעול (רק בקהילתו או גם בקהילות קטנות סמוכות)? מהם התנאים הדרושים לשיתוף פעולה בחיזוק הדת בין רבנים ציוניים לרבנים לא ציוניים? מהם התנאים הדרושים כדי שרב יוכל לפעול אצל יהודים שאינם מעדתו (במסע הרבנים למושבות לא שותף אף רב ספרדי)? כיצד השפיעה סוגיית הצביון הדתי של היישוב על היחסים בין חלקי היישוב היהודי?
- היחסים בין העדות – אילו מגמות של מסורת ושל חידוש הופיעו בסוגיה זו? מה היו הפערים המרכזיים בין העולים התימנים לבין האיכרים והחלוצים מאירופה? מה היה יחס האיכרים והחלוצים מאירופה לתימנים? ממה נובע, לדעתכם, היחס הזה? כיצד השפיעו היחסים בין העדות על היחסים בין חלקי היישוב היהודי? עד כמה משמעותי ההבדל העדתי במדינת ישראל היום, מבחינת המדינה כגוף שלטוני, ומבחינת החברה?
- "החלוקה" מול פרודוקטיביזציה - אילו מגמות של מסורת ושל חידוש הופיעו בסוגיה זו? הציגו את הפסיפס העדתי בישוב: האם זאת מחלוקת בין היישוב הישן לבין היישוב החדש או שזאת מחלוקת גם בתוך כל אחד מחלקי היישוב היהודי? מה היו הגישות השונות בדבר משמעות הפרודוקטיביזציה? מה היו הגישות השונות בדבר הדרך להגיע לפרודוקטיביזציה? כיצד השפיעה מחלוקת זו על היחסים בין חלקי היישוב היהודי? כיצד מחלוקת זאת באה לידי ביטוי היום?
- מעמד הנשים – אילו מגמות של מסורת ושל חידוש הופיעו בסוגיה זו? מהם השינויים שחלו ביחס למעמד האישה, בהשכלתה ובתפקידיה ביישוב הישן וביישוב החדש (הפועלות והמתיישבות)? האם זאת מחלוקת בין היישוב הישן לבין היישוב החדש או שזאת מחלוקת גם בתוך כל אחד מחלקי היישוב היהודי? מדוע וכיצד השפיעו יהודים מחוץ לארץ על מעמד הנשים? כיצד הוויכוח בסוגיית מעמד האישה משקף את הוויכוח על אופיו של היישוב בארץ?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

☒ ניתן להציג לתלמידים את התרשים ריק או ריק בחלקו ולבקש מהם למלא תוך כדי למידה או

כסיכום:

ארץ ישראל משלהי המאה ה-19 עד מלחמת העולם הראשונה (1914):

☒ דף לסיכום המושגים העיקריים בפרק בנושא "היישוב הישן":

השלם את שם המושג המתאים לכל אחת מן ההגדרות שלפניך: [היעזר בתרמילון שבתחתית הדף]

_____ – שם כולל לתרומות שנאספו מקהילות יהודיות בגולה עבור יהודי ארץ-ישראל.

_____ - ראשי תיבות: שליחי דרבנן [=שליחי החכמים], אנשים מארץ ישראל שנשלחו לקהילות בחוץ לארץ, כדי לאסוף כספים למען קיום היישוב היהודי בארץ ישראל.

_____ - הרב הראשי של כל מחוז שבו יושבים יהודים, הוכרז על ידי השלטונות העות'מאניים כראש הנתינים היהודים של אותו מחוז. תפקידו היה כפול: מצד אחד הוא ייצג את היהודים בפני השלטונות, ומצד שני הוא ייצג את השלטונות כלפי היהודים, והיה אחראי שהיהודים יבצעו את הוראות השלטון, והוטל עליו לאסוף מן היהודים מסים ולהעבירם לידי הממשלה.

_____ - החכם באשי של ארץ ישראל כונה כך.

_____ - הסכמים שחתמו מעצמות אירופה עם האימפריה העות'מאנית החל משנות הארבעים של המאה ה-19, לפיהם המעצמה היא המעניקה חסות לאזרחיה החיים בשטחי האימפריה, ולא השלטון העות'מאני. משמעות החסות עבור אזרחים של מעצמות אירופה, הייתה פטור ממסים לשלטונות העות'מאנים והגנה משפטית מצד הנציגים הרשמיים של המדינות, השגרירים והקונסולים.

_____ - התאגדות קהילתית של יוצאי עיר או ארץ מסוימת בעדה האשכנזית אליה השתייכה כל משפחה. הנהגתה דאגה לגיוס כספים בארץ המוצא, לחלוקתם ולשיפור תנאי המגורים של חבריו. לכל התאגדות היה בית כנסת, בית דין, חברות צדקה, חברה קדישא, תלמודי תורה, ישיבות, ועוד.

_____ - תלמידי הגר"א. התבדלו מהעדה האשכנזית החסידית. ראו עצמם כקבוצת עילית המשמשת שליחה של כל העם. הם סברו שעל כל בני עדתם להתגדל בתורה, על-מנת להיות שליחים ראויים למשימה הגדולה של ייסוד היישוב היהודי בארץ ישראל. יחד עם החסידים, הניחו את הבסיס ליישוב האשכנזי בארץ.

_____ - תהליך של בניית שכונות מחוץ לחומות העיר העתיקה בירושלים במחצית השנייה של המאה ה-19. היוזמה הראשונה להתיישבות יהודית מחוץ לחומה, שייכת למשה מונטיפיורי שבנה ב-1860 את "משכנות שאננים". בהמשך נבנו: "מחנה ישראל", "נחלת שבעה" ועוד.

תרמילון: פרושים, היציאה מן החומות, קפיטולציות, החלוקה, החכם באשי, כולל, שד"רים, ראשון לציון.

לפניכם תיאור של שתי צורות התיישבות שונות. עליכם לציין ליד כל אחת מצורות התיישבות האם היא אופיינית לעלייה הראשונה או לעלייה השנייה. בנוסף, הסבירו מה הם המאפיינים והערכים המרכזיים שבהם דגלו בני אותה עלייה ואשר באים לידי ביטוי בצורת התיישבות שלהם.

המושבה הייתה צורת התיישבות חקלאית בה מספר משפחות קנו יחד שטחי אדמה סמוכים, בנו את בתיהם ועיבדו את שטחי האדמה שחולקו למשפחות. עיבוד האדמה נעשה על ידי בני המשפחה בעצמם או בסיוע פועלים שכירים.

אופיינית לעלייה _____

מאפיינים או ערכים עיקריים:

הקבוצה (שבעלייה השלישית תתפתח ותיקרא **קיבוץ**) הייתה שיטת התיישבות שבה השיתופיות הקיפה את כל תחומי החיים: הקבוצות הוקמו על קרקע לאומית, והאדמות היו שייכות לכלל הקבוצה. הכלכלה בקבוצות הייתה שיתופית והתבססה על עבודה עצמית בלבד. כל ההחלטות – כלכליות, חברתיות ואידיאולוגיות התקבלו באספות חברים על ידי חברי הקבוצה כולם, ואפילו חדר האוכל היה משותף. הקבוצה מנתה חברים מעטים.

אופיינית לעלייה _____

מאפיינים או ערכים עיקריים:

בנושא של מלחמת השפות

לבקש מספר מתנדבים ולתת לכל אחד פתק ובו מילה בעברית שהמציא אליעזר בן יהודה (כגון: יוזמה, מגהץ, גלידה, כרובית, פצצה, ריהוט). על התלמיד לתאר בפני הכיתה את המילה בלי לומר אותה עד שתלמידי הכיתה ינחשו את המילה. בסיום, יסביר המורה לתלמידים שכל המילים הללו, שאנו משתמשים בהן כיום, התחדשו בשפה העברית בתקופה עליה אנו למדים.

או- להשמיע את השיר "אליעזר בן יהודה".

<http://www.youtube.com/watch?v=2X-n7iO9l0g>

ניתן לשאול את התלמידים על מילות השיר- כיצד מתואר אליעזר בן יהודה? אילו ניגודים יש בו? כיצד לדעתכם מתבטא הדבר בתהליך המצאת השפה העברית?

☒ על מנת להמחיש חלק מן הנושאים בפרק ניתן להיעזר בסרטונים מסדרת "שתי נקודות מבט":

*** יש להנחות את התלמידים לשים לב במהלך הסרטון לשתי הדמויות המופיעות בו- איזו דעה

ביישוב היהודי מייצגת כל דמות? איזו דמות שכנעה אתכם יותר?

נדון בשאלות אלו לאחר הצפייה בסרטון.

"מלחמת השפות"

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=16744a34-fc29-4e60-8dc0-2febcbdb0b0e9&lang=HEB>

"עצמאות או חסות של הברון?"

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=9ddb0bf1-bc8e-4a89-9558-f19a245eff52&lang=HEB>

"היחס לעולים מתימן"

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=6d1109e4-550f-4cf5-ae7c-e311010ef0f9&lang=HEB>

"הנשים בעליות הראשונות"

<http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=8b5784eb-b6d6-4f45-9a92-ff6ca861ae45&lang=HEB>

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

בסיכום נושא העדות היהודיות ב"יישוב הישן" ניתן לבקש מהתלמידים לערוך השוואה ולציין את הדומה והשונה שבין העדה האשכנזית לבין העדה הספרדית בארץ, על פי תבחינים שהם יקבעו.

קריאה מונחית של הספר: "גיא אוני" \ שולמית לפיד

ניתן להתייחס לנקודות הבאות:

- איתור הדמויות המרכזיות וניסיון להבין את משמעותן ביצירה.

- זיהוי אירועים היסטוריים המוזכרים ביצירה.

- השוואה בין אופן הצגת האירועים ההיסטוריים ביצירה לבין העובדות ההיסטוריות.

- מה הייתה מטרת היוצר? האם הרקע של היוצר השפיע על תוכן / סגנון היצירה? האם יש קשר בין תפיסת עולמו / ניסיונו / הרקע האישי של היוצר ובין היצירה שיצר?

- במה הוסיפה היצירה לידע ההיסטורי שלהם בנושא?

* יש להדגיש בפני התלמידים כי מחבר הרומן ההיסטורי אינו מרגיש עצמו מחויב רק לאמת ההיסטורית.

כחלק מניתוח היצירה ניתן לבקש מהתלמידים לדון בשאלה: האם רומן היסטורי הוא מקור לידיעת ההיסטוריה? ועד כמה היצירה הספציפית נאמנה לאמת ההיסטורית כפי שנלמדה בכיתה או ממקורות היסטוריים מובהקים?

דיון בסוגיה של כספי תרומות.

להתחיל במושג "ששכר זבולון" - מה מקורו? מה משמעותו הרגילה?

האם הוא חובה או רשות?

באילו תנאים יכול להתקיים?

מה דעתכם על ההסדר הזה? במה הוא היה טוב ובמה הזיק להתפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל במאה ה-19?

מה דעתכם על הסדר כזה בימינו?

שאלות:

1. לפניכם רשימה של ארבעה אישים שלמדתם עליהם בפרק זה:

הרב אברהם יצחק הכהן קוק, א"ד גורדון, אליעזר בן יהודה, חנה מייזל.

א. בחרו אחד מן האישים האלה. הסבירו מדוע בחרתם בו, ומה היה האתגר המרכזי בתקופתו איתו התמודד או ניסה לשנות.

ב. הדגימו באמצעות פעולה אחת של האיש שבחרתם את דרך ההתמודדות שלו עם מציאות זמנו.

ג. ציינו ערך אחד שאתם לומדים מדרכו או מפועלו של האיש שבחרתם.

הסבירו כיצד מתבטא ערך זה בפועלו של האיש שבחרתם.

2. לפניכם רשימה של שלושה אישים שלמדתם עליהם בפרק זה:

משה מונטיפיורי, הברון רוטשילד, ישראל דב פרומקין.

א. בחרו באחד מן האישים האלה. הסבירו מדוע בחרתם בו.

ב. הדגימו באמצעות פעולה אחת של האיש שבחרתם את תרומתו של האיש לבניין הארץ.

ג. הסבירו כיצד בא לידי ביטוי ערך המנהיגות בפועלו של איש זה.

ניהול דיון וניסוח חוות דעת בסוגיה, האם היוצאים מהחומות ומתיישבי המושבות תרמו להתפשטות "הישן" או להתחלת "החדש"?

כתיבת טיעון (טענה + הנמקה)

- יש הטוענים כי עליית התימנים איננה שייכת מבחינת מאפייניה ל"יישוב החדש".

האם אתם מסכימים עם טענה זו? נמקו את תשובתכם.

תל אביב- העיר העברית הראשונה (ראו העשרה בעמ' 65)

ניתן להביא בפני התלמידים תצלום של "אחוזת בית" בשנות ה-20, ותמונה של העיר תל-אביב כיום.

וכן, להראות את הסרטון (כ-3 וחצי דקות) "תל אביב - אז והיום":

https://www.youtube.com/watch?v=NGM4_WcOpdo

ולדון בשאלה: במה שונה ובמה דומה תל אביב של "אז" מתל אביב של היום?

ניתן להתייחס לגודלה של העיר, לבנייה בעיר, לתחבורה, להיבטים כלכליים, תרבותיים, חיים דתיים, הרכב האוכלוסייה, מרכזיותה של העיר ועוד.

אפשר לשאול את התלמידים: איזו "תל אביב" עדיפה בעיניהם? מדוע?

העשרה: הוויכוח על היתר המכירה מאז ועד היום

בשנות השמיטה שלאחר הפולמוס (תרנ"ו, תרס"ג) נערך שוב היתר מכירה. הרב קוק, שהתמנה מאוחר יותר לרבן של יפו והמושבות, תמך בהיתר, מתוך חשש שבלעדיו המושבות תתמוטטנה. את תמיכתו התנה בכך, שלא תהיה כפייה בנושא, וחקלאי המעוניין לשמור שמיטה כהלכתה ללא היתר מכירה, יהיה רשאי לעשות זאת. תמיכתו בחקלאים הנמנעים משימוש בהיתר ניכרת בדברים שכתב לוועד המושבה מזכרת בתיה בשנת תר"ע, ביחס להחלטת המושבה לא להשתמש בהיתר המכירה בשמיטה הראשונה: "עלינו לדעת שדבר גדול וקדוש עושים השומרים את השביעית כדת, ומקדשים בזה שם שמים, וגורמים לקדושת הארץ שתהיה ניכרת, ולחיבת הקדש שתתגדל" (אגרות הראי"ה א' עמ' רפח').

נראה דברים שכתב לרידב"ז (הרב יעקב דוד וילובסקי, רבה של צפת) בשנת 1913, שבהם הסביר את החלטתו להשתמש בהיתר המכירה בשמיטות שבהן היה רבן של המושבות:

"כבר ספרתי כמדומה לכבוד גאון, כי בשמיטה הראשונה שעלתה ביד המחמירים לאסור על עקרון (מזכרת בתיה) את ההפקעה, ראיתי שכתבו אח"כ במכתב של בקשת תמיכה, שהיו ממש מקרים של מתת נפשות ברעב חס וחלילה שם. ויאמר נא כבוד גאון האם יש בנו כוח לשער את גודל הערך של נפש אחת מישראל, ואם אין כדאי להיכנס גם בפרצה היותר דחוקה במקום שיש חשש סכנת נפשות כל כך קרוב.

ואין ספק אצלי, שבמצב הנורא שהיה הישוב עומד בו בשמיטה שעברה לולא הנהגת ההיתר על פי ההפקעה, שהחיה את האיכרים ואת הפועלים... היו גועים מרעב מאות נפשות קדושות וטהורות מאחינו

בית ישראל. ואין לשער גודל המהומה, העלבון חילול ד' וחילול כבוד התורה והאמונה בכלל, שהיה חס וחלילה אז, והיה עלול להיות חלילה שבר שאין לו מרפא. רק עצת ד' הייתה זאת, שנתן כוח לאין-אונים, לעמוד לשום נפשי בכפי נגד מחנה אלהים, כדי להציל את ארץ הקודש משממון רוחני וגשמי, ואת שם השי"ת ותורתנו הקדושה מחילול נורא, ובכל לב אודה לד' על אורו ואמתו אשר שלח אלי בחסדו הגדול."

(אגרת תקנ"ה, אגרות הראי"ה ב, עמ' קצ)

רבני העדה הספרדית, מאז ועד היום תומכים ברובם בהיתר. הרב עובדיה יוסף זצ"ל הורה להשתמש בהיתר, ואמר שכך נהג רבו עזרא עטיה זצ"ל, ראש ישיבת פורת יוסף, וכן הציונים-דתיים תומכים בהיתר, ואילו הרבנים החרדים האשכנזים מתנגדים לו נחרצות.

הנימוקים להיתר כיום הם שבלעדיו לא תתאפשר חקלאות יהודית בארץ ישראל. החקלאים ברובם לא יוכלו להתמודד עם ההפסדים, וכן חלק גדול מן התוצרת מיועד לייצוא, ולא ייתכנו קשרי ייצוא כאשר כל שבע שנים הוא ייפסק. בנוסף ישנו חשש שללא ההיתר יעבדו חקלאים את אדמתם באיסור.

- רצוי שהתלמידים יעמיקו בנושא זה בעיקר אם מדובר בשנת שמיטה או שנה קרובה לשנת שמיטה. ניתן להפנות למקורות נוספים, ולדון בהשלכות ההלכתיות כיום.

שמיטה \ הרב יוסף שלמה זין

<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/sinay/shmita-4.htm>

היתר המכירה בשביעית, בזמננו \ הרב משה צוריאל

<http://www.inn.co.il/Articles/Article.aspx/7004>

פולמוס השמיטה: כרוזים ומסמכים היסטוריים- תערוכה וירטואלית באתר הספרייה הלאומית:
<http://web.nli.org.il/sites/NLI/Hebrew/gallery/jewish/Pages/shmita.aspx>

על מסע המושבות ניתן להרחיב בסיפורים, מקורות ומסמכים המתעדים את האירוע.

קטעים מתוך חוברת שיצאה לאור בהוצאת 'אור האורות', במלאת מאה שנים למסע המושבות והמתעדת את מסע המושבות של הרב קוק ומציגה סיפורים לא ידועים, מסמכים אגרות ועדויות, חלקן כאלה שלא נחשפו עד כה, בקישור הבא:

<http://www.inn.co.il/News/News.aspx/264525>

וכן, ניתן להיעזר במאמרו של ש. דניאל \ מסע אהבת ישראל, שפורסם ב"במחניים" ל, תשי"ז:
<http://www.daat.ac.il/daat/kitveyet/mahanaim/masa-2.htm>

שיעור העוסק בערך הסובלנות מאתר "לב לדעת"

<http://www.levladaat.org/lesson/754>

סוגיית מעמד הנשים- אז והיום

* התלמידים ינסו לאתר את השלבים העיקריים בהתפתחות מעמד האישה, השכלתה ותפקידיה מהמאה ה-19 (כפי שנלמד בפרק זה) ועד לימינו וישוו להתפתחות במעמד האישה בעולם בעזרת הספר מסורת ומהפכות, עמ' 65—66, 207.

האם אפשר לנהל שתי מהפכות בעת ובעונה אחת- מהפכה לאומית ומהפכה פמיניסטית?

* קריאה מונחית של הספר "חוות העלמות" \ שולמית לפיד, הוצאת כתר 2006.

ניתן להנחות את התלמידים להתייחס לנקודות הבאות:

הרקע ההיסטורי לרומן- התקופה שבה נכתב, אירועים היסטוריים שנזכרו ברומן. ההתמודדויות של נזירה סילס, גיבורת הרומן על רקע קשיי התקופה בכלל, ועל רקע היותה אישה בפרט. על דמותה של רחל המשוררת העולה מן הרומן, ועוד.

עבודת סיכום על דמות נשית המופיעה בפרק: מניה שוחט או ציפורה זייד.

נקודות מרכזיות בקורות חייה, פועלה, ייחודה והשפעתה של הדמות וכן, קשיים על רקע היותה אישה.

גיבוש עמדה מנומקת בשאלה: האמנם היה "היישוב הישן" ישן, ו"היישוב החדש" חדש?

ניסוח נימוקים תוך שימוש בראיות ובהסברים.

9. הערות פדגוגיות

- זהו הפרק הראשון בספר ולכן חשוב מאוד לפתוח ברקע שיבהיר לתלמידים את המיקום על ציר הזמן ולקשר זאת לאירועים המקבילים שנלמדו בטווח הזמן הזה בספרים הקודמים (עיינו במבוא לחטיבה, עמ' 12-15).
- פרק זה, ממשיך את נושא חידוש ומסורת שבו עסק בהרחבה הספר **מסורת ומהפכות** – עד כמה יכולה קהילה שמרנית לשמור על מסורתה בעולם המודרני?
- בנוסף, בפרק זה מתחילה להצטייר בפני התלמידים תמונה של מגוון אנשי בחברה היהודית. ההכרה בקיומו של מגוון זה והברכה הטמונה בו, חשובה בחברה הישראלית העכשווית, שהיא חברה מגוונת מאוד ורבת פנים.

- על התלמיד להבין שרוב גדול מעולי העלייה הראשונה היו מהטיפוס של היישוב הישן ושרבים מאנשי העלייה השנייה היו מהטיפוסים של היישוב הישן ושל העלייה הראשונה. במילים אחרות, המושגים "עלייה ראשונה" ו"עלייה שנייה" אינם מציינים הבחנה חדה בין תקופות ואנשים. כך גם המושגים "יישוב ישן" ו"יישוב חדש". על התלמיד להבחין במגוון ההולך וגובר ולנסות להבין את המשמעות של מגוון זה בחיי היום-יום.
- המושג סוציאליזם שעולה בהקשר של העלייה השנייה נלמד כפרק בחירה בספר מסורת ומהפכות (פרק 5). כדאי לחזור בקצרה על משמעותו ולקשר בין המושג לנלמד בפרק זה. חשוב שמורים יסבירו לתלמידים את המושג בקצרה במהלך הלימוד על האידיאולוגיה של בני העלייה השנייה.

<http://www.snopi.com/xDic/HHdic.aspx?txtId=30525>

- רצוי שהתלמידים יכירו, לפחות ברמת "מושגים" את כל המחלוקות, בנושאים השונים, כפי שהיו בתקופה הנלמדת, וזאת כדי שיקבלו תמונה שלמה ומורכבת יותר על מציאות החיים בארץ. לאחר ההיכרות הכללית, נדון באופן מעמיק ויסודי במחלוקת הנבחרת על ידי המורה, כפי שמתבקש בתכנית הלימודים.

ערכיות

- מתוך הפרק ניתן להגיע לדיונים בנושאים ערכיים כמו:
 - ערך לימוד התורה- היחס ללימוד תורה וללומדי התורה לאורך ההיסטוריה ועד ימינו.
 - החלוקה בין לומדי תורה ומפרנסים בעם ישראל – "יששכר וזבולון".
 - לימוד תורה מול הערך של עבודת האדמה והשילוב שבין תורה ועבודה.
- באופן כללי יותר ניתן לדון בשאלה: האם ניתן לשמר לאורך זמן חברה מתבדלת שאינה מוכנה לשום שינוי באורחות חיה גם כשהמציאות משתנה? ואם היא מוכנה לשינוי לנוכח המציאות- כיצד היא משנה את עצמה מבלי לאבד את ערכיה המרכזיים?
- וכן, הקשר בין יהודי ארץ ישראל ויהודי התפוצות כפי שבא לידי ביטוי ב"כספי החלוקה" ועד ימינו. בנושא זה יש לעמוד על ההבדל העצום בין הימים ההם לימינו – אז היה מספר היהודים בארץ קטן מאוד לעומת הגולה הגדולה, והתלות בכספי הגולה הייתה מכרעת.
- ניתן להרחיב בנושא של "ערבות הדדית" בעם ישראל (ראו בהערות למד"ל לספר חורבן וגבורה, פרק 3).
- ניתן לדון בנושא של ערך הסוציאליזם בתורה (ראו במד"ל לספר מסורת ומהפכות, פרק 5, סעיף 9).
- נושא העלייה התימנית ויחס האיכרים והפועלים אליהם יכול לעורר שאלות בנושא היחס בין עולים וותיקים עד היום.
- ניתן להרחיב ולדון בסוגיית היחסים העדתיים כיום בארץ.
- ראוי להדגיש שהפערים בין היישוב הישן לחדש לא היו פערים בין דתיים לחילוניים. את היישוב החדש הקימו בעיקר יהודים שומרי מצוות.

- הפרק עוסק במחלוקות פנימיות בתוך קבוצות שונות בעם ישראל בתחומים שונים כמו: תפיסה דתית, כלכלית, לאומית ועדתית.
 - ניתן לדבר על שאלת המחלוקות והאחדות בעם ישראל גם בימינו, ולנסות לחשוב יחד מה יכול להיות "מסע המושבות" של ימינו?
 - בנושא "מסע המושבות" ניתן לערוך לימוד משותף של קטע נבחר מתוך דברי הראי"ה קוק כפי שמובאים בהקדמה לחוברת "ואלה מסעי":
- "... כשאנו מביטים על המושבות הפורחות, על הערים המתרחבות, על הפרוורים ההולכים ומשתכללים בארץ ישראל, ואנו קוראים את דברי הנביא (יחזקאל לו): "כה אמר ה'... והושבתי את הערים ונבנו החרבות והארץ הנשמה תעבד... היינו אז כחולמים... ושואלים אנו את עצמנו: הכן הוא? היתכן להיות שאנחנו הננו כבר הדור הרואה בעיניו את התחלת קיום ייעודי הנבואה?... ומדי תעלינה מחשבות כאלה על לבבנו הננו מרגישים בקרבנו גדולה פנימית, נחת רוח נהדר... אולם מנגד כאשר מביטים בכל החסרונות, בהתרחקות מאור התורה והמצוות, כמעט נדמה לנו שכל החזון התחיה המרהיב את הלב, כאילו נמוג הוא ומתנדף כעשן לעינינו חלילה... אמנם אנו בטוחים בחסדי צור ישראל האומר לציון תבנה, שהמחלות הללו מחלות עוברות הן, וכוח החיים הפנימיים אשר בנשמת ישראל... יתגבר על כל אלה הליקויים... אלא שאנו נקראים לסייע ככל יכולתנו, לצאת לעזרת ה' בגיבורים, לבקר במושבות, לעודד את הרוח, להכניס טל חיי קודש בעצמות היישוב... לרומם את חיי היהדות הנאמנה, לקרוא בקול גדול את קריאת השלום והאחדות אשר בין היישוב הישן והחדש...". (מתוך עמ' 6-8)

החוברת בשלמותה מובאת בקישור הבא <http://www.hebrewbooks.org/36617>

10. פעילות סיכום

❖ הכנת מצגת בזוגות בנושא: היישוב הישן והיישוב החדש.

לחלק את הכיתה לשתי קבוצות ראשיות: קבוצה אחת תעסוק ביישוב הישן, קבוצה שנייה ביישוב החדש.

כל קבוצה תתחלק לזוגות. כל זוג יצטרך להיעזר באינטרנט, בספר הלימוד ובספרים נוספים, ולערוך מצגת קצרה בנושא יישוב שהוקם על ידי אנשי היישוב הישן או החדש (על פי הקבוצה הראשית אליה הוא שייך).

במצגת עליו להתייחס לנקודות הבאות: שם היישוב, סוג ההתיישבות, שנת ההקמה, מי היו המקימים, הצלחות וכישלונות, להביא תמונות מן המקום בראשיתו ועוד.

❖ להשמיע את השיר "פה בארץ חמדת אבות"

<https://www.youtube.com/watch?v=FV8VrPycFos>

לאחר שיקשיבו לשיר נשאל את התלמידים: אילו רעיונות ניתן לראות בשיר ביחס לארץ ישראל ואורח החיים בה, המסמנים חידוש והבדל בין תקופת "היישוב הישן" ל"יישוב החדש"?

❖ סיור עם התלמידים במוזיאון "חצר היישוב הישן" הנמצא ברובע היהודי בירושלים.

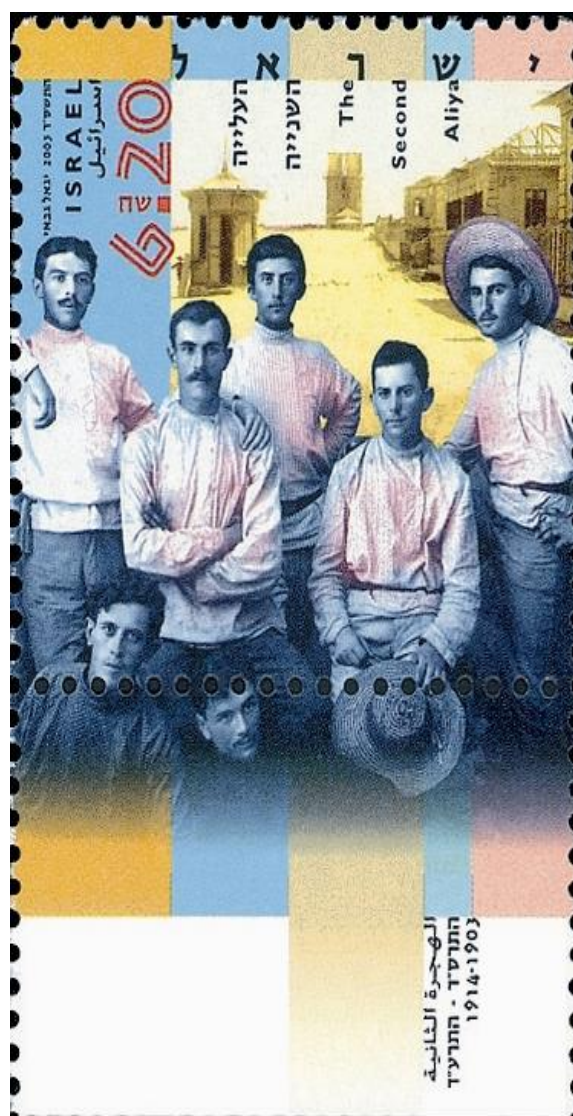
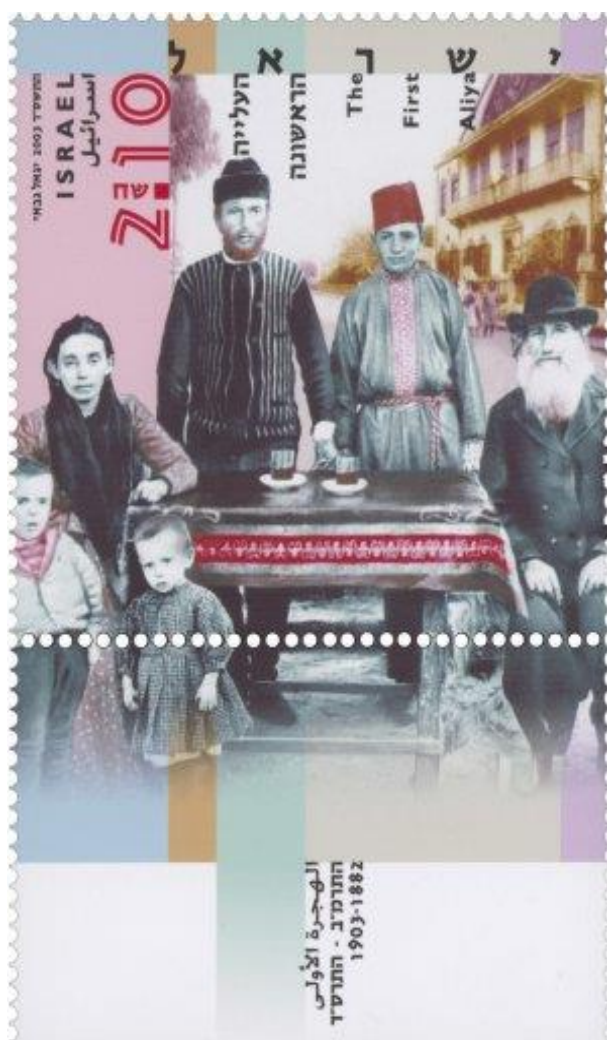
❖ בול כמקור היסטורי:

נסביר לתלמידים מהו "בול", על התפתחותו ההיסטורית ומה ניתן ללמוד ממנו מבחינה היסטורית (על התקופה של התמונה או האיור בבול או על התקופה שבה עוצב הבול?)

הערך "בול דואר" בויקיפדיה:

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%91%D7%95%D7%9C_%D7%93%D7%95%D7%90%D7%A8

נחלק לתלמידים צילום שבו מוצגים שני בולים — על בול אחד תצלום של בני העלייה הראשונה ועל הבול האחר תצלום של בני העלייה השנייה.

בול העלייה הראשונה – משפחת ליבוביץ' הביל"ויית בגדרה, 1898. בית הפקידות בזכרון יעקב, שנבנה ב-1892, על-יד הברון רוטשילד לשימוש פקידיו; וכיום משמש את מוזיאון העלייה הראשונה.

[תמונת בית הפקידות מופיע באתר:

<https://myzy1882.files.wordpress.com/2012/09/d791d799d7aa-d794d7a4d7a7d799d793d795d7aa.jpg?w=1000&h>

בול העלייה השנייה – תצלום סטודיו של עולים (המכון לחקר תנועת העבודה על שם פנחס לבון). שדרות רוטשילד בראשיתן (אוסף מוזיאון ארץ-ישראל, תל-אביב).

הבולים הונפקו ב-2003.

על כל תלמיד לעיין בבולים שלפניו ולציין שני הבדלים בין העולים בעלייה הראשונה ובין העולים בעלייה השנייה, כפי שהם נראים בבולים.

לאחר מכן, התלמידים ינסו להסביר כיצד ההבדלים שציינו קשורים לאידיאולוגיה של העולים.

❖ "בימת דיון" – שחזור הדיון בסוגיה שנלמדה בכיתה.

הצגת העמדה של כל אחד מהצדדים בוויכוח, זה לעומת זה. לדוגמה: בפולמוס השמיטה עמדת המתנגדים ל"היתר המכירה" לעומת עמדת המצדדים ב"היתר המכירה".

לאחר הדיון בכיתה, כל תלמיד יקבע וינסח בכתב את עמדתו ונימוקה.

11. ביבליוגרפיה

משה ליסק וגבריאל כהן (עורכים), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, כרך א חלקים א-ב, ירושלים: מוסד ביאליק, תש"ן-תשס"ג.

שושנה בן-דור, "המסע לעבר ארץ-ישראל; הסיפור על אבא מהרי", פעמים, 33 (תשמ"ח), עמ' 5–31.

ישראל ברטל, "יישוב ישן" ו"יישוב חדש" הדימוי והמציאות", קתדרה, 2 (תשל"ז)

http://www1.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/02025.html

יהושע בן-אריה "השכונות היהודיות שנבנו בירושלים שמחוץ לחומות בשנות השמונים של המאה ה"ט", קתדרה 2 (תשל"ז)

http://www.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/02022.html

מרדכי אליאב (עורך), ספר העליה הראשונה, ירושלים תשמ"א.

ישראל ברטל, זאב צחור ויהושע קניאל (עורכים), ספר העליה השניה, ירושלים תשנ"ז.

רן אהרנסון, הברון והמושבות: ההתיישבות היהודית בארץ ישראל בראשיתה 1882–1890, ירושלים תש"ן.

מרגלית שילה, "מתפיסה מושבתית לתפיסה 'יישובית כללית'", ציון, נז (תשנ"ב), עמ' 65–88.

יהודה ניני, "עולי תימן בארץ-ישראל בשנים תרמ"ב-תרע"ד (1882-1914)", קתדרה, 5 (תשל"ח), עמ' 30–?

מנחם פרידמן, "למשמעותו החברתית של פולמוס השמיטה (תרמ"ט-תר"ע), שלם, א (תשל"ד), עמ' 480-455.

יעקב שביט, "תקנות המושבות הראשונות: מתקנות הקהל לנסיון באוטופיה מעשית", קתדרה, 72 (תשנ"ד)

http://www.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/72050.html

יוסף לנג, "'שפה ברורה' לבירור יסודה והתפתחותה", קתדרה, 68 (תשנ"ג)

http://www.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/68067.html

יפה ברלוביץ', "האשה בספרות הנשים של העלייה הראשונה", קתדרה, 54 (תש"ן)

http://www.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/54107.html

יעקב פלמן, "אליעזר בן יהודה ותחיית הלשון העברית", קתדרה, 2 (תשל"ז)

http://www1.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/02026.html

פרק 2 | היישוב היהודי במעבר משלטון עות'מאני לשלטון המנדט הבריטי

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: תרומת המנדט להנחת היסודות לבית הלאומי היהודי.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 6 שעות הוראה

עמודים בספר: 101-118

2. הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח הכותרת: "היישוב היהודי במעבר משלטון עות'מאני לשלטון המנדט הבריטי"- אילו שינויים אנו מצפים לראות בהתפתחות ארץ ישראל והיישוב היהודי בארץ עם חילופי השלטון? היעזרו בתשובתכם במה שלמדתם על יחסה של בריטניה (אנגליה) ליהודים (מסורת ומהפכות, עמ' 179) ולציונות (שם, עמ' 276).

3. ציר זמן

חשוב בפתיחה לקשר את הפרק לנושא של מלחמת העולם הראשונה שנלמד בכיתה י', בספר מסורת ומהפכות, עמ' 109 ו-114, ולהזכיר/להסביר מושגים שנלמדו כמו: "ארבע עשרה הנקודות של וילסון", "חוזה ורסאי" ו"חבר הלאומים".
תאריכים עיקריים מופיעים בסיום הפרק (עמ' 116—117).

4. ניתוח מושגים מרכזיים

הסכם סייקס-פיקו: מה הרקע לחתימתו? מי הצדדים החתומים על ההסכם? מה תוכן ההסכם? כיצד הוא מבטא את תופעת האימפריאליזם המודרני? האם ההסכם סותר את מכתבי מקמהון-חוסין?

הצהרת בלפור: מה הרקע להצהרה? על ידי מי ניתנה? למי ניתנה ולמה דווקא לו? מה תוכנה? מה חשיבותה לציונות? האם הוא מבטא את תופעת האימפריאליזם המודרני? האם היא סותרת את מכתבי מקמהון-חוסין ואת הסכם סייקס-פיקו?

מכתבי מקמהון-חוסין: מה הרקע לכתיבתם? מי הם הצדדים המתכתבים? מה היה תוכנם? מדוע לא הפכו להסכמים כתובים? האם הם מבטאים את תופעת האימפריאליזם המודרני (מסורת ומהפכות, עמ' 53, 98—99)?

שיטת המנדטים (מנדט, מנדט מסוג A): מה הרקע ליצירת השיטה? מה הרעיון שעומד בבסיסה? מה ההבדל בין שטח מנדט לבין מושבה (קולוניה)? האם היא מבטאת את תופעת האימפריאליזם המודרני? מה המשמעות של הגדרת ארץ ישראל כשטח מנדט A? מה זה מלמד על הערכת היישוב היהודי והתנועה הציונית בקרב מדינות העולם?

הסכם פייסל-וייצמן: מה הרקע להסכם? מה היו המניעים של כל אחד מן הצדדים לחתום על הסכם זה? מה תוכנו? כיצד הוא משתלב עם מכתבי מקמהון-חוסין, הסכם סייקס-פיקו והצהרת בלפור? מדוע לא יצא ההסכם אל הפועל? ובכל זאת, מהי חשיבותו?

5. מקורות חזותיים

בעמ' 106 ישנה תמונה של חלוקת המזרח התיכון לפי הסכם סייקס פיקו. בהמשך הפרק מופיעות מפות שטחי המנדט הבריטי והצרפתי במזרח התיכון בעמ' 111, ומפת גבולות המנדט הבריטי ממערב וממזרח לירדן, כפי שנקבעו בוועידת סן רמו בעמ' 114 - האם החלוקה של שטחי המנדט תואמת את הסכם סייקס פיקו? מי קיבלה שליטה על חלקים נרחבים יותר? מדוע, לדעתכם?

גלויה שעיצבו תלמידי "בצלאל" לציון הצהרת בלפור, בעמ' 104 - מה המוטיבים המופיעים בגלויה? מדוע בחרו, לדעתכם מעצבי הגלויה במוטיבים אלו לציון הצהרת בלפור?

ניתוח התמונה של כניסת אלנבי לירושלים (עמ' 101) – מה האווירה בתמונה? כיצד מקבלים תושבי ירושלים את אלנבי? איך זה מבטא את יחסם לשלטון הבריטי החדש? באינטרנט ניתן למצוא סרטונים שבהם מתועדת כניסת אלנבי לירושלים. המליצו לתלמידים לצפות בהם או, אם ניתן, הציגו את הסרטונים בכיתה.

6. נושאים מרכזיים לדיון

נושא הפרק מזמן דיון במושגים היסטוריים: תהליך היסטורי, סיבה ותוצאה, ביטויים לאירועים היסטוריים. הפרק גם מזמן התייחסות למדיניות חוץ ולהסכמים בינלאומיים. השאלה הבסיסית היא: מה הם הגורמים המשפיעים על יחסי חוץ – האם אלו רק אינטרסים כלכליים-חומריים ושיקולי יוקרה או גם שיקולים ערכיים-מוסריים?

כמו כן ניתן לדון במידת התוקף של הסכמים בינלאומיים, כשהמסמכים המובאים בפרק יכולים להוות תשתית לדיון. האם תוקף הסכמים בינלאומיים שונה מתוקף הסכמים בין פרטים? ראינו בפרק שהסכמים הם לעתים חשאים (כמו הסכם סייקס-פיקו) ולעתים גלויים (כמו: מכתבי מקמהון-חוסין) – מה יכולים להיות השיקולים להסתרה או לחשיפה של יחסים והסכמים? בעקבות הצהרת בלפור ניתן לשאול:

- האם אכן יכולים אנשים וארגונים להשפיע על מדיניות חוץ?
- מה בין הצהרה להסכם?
- עד כמה צריך לדקדק בניסוח של מסמך?
- ערפול בניסוח – באילו נסיבות הוא יכול לתרום ובאילו הוא יכול להזיק?
- מה המשמעות של הבטחות סותרות (מכתבי מקמהון-חוסין, הסכם סייקס-פיקו, הצהרת בלפור)? מה המחיר שמשלם מי שמשמיע הבטחות סותרות?

מתוך הצהרת בלפור וכתב המנדט של חבר הלאומים למנדט בריטי בארץ ישראל ניתן לדון בשאלות: האם התכוונה בריטניה לממש את הבטחתה ליהודים? כיצד היא (וחבר הלאומים) הבינו את ההבטחה שנתנו ליהודים?

בפרק זה מתוודע התלמיד לראשונה לסתירה אפשרית בין האינטרסים הערביים לאינטרסים היהודיים בארץ ישראל ולניסיונות ליישב בין תביעות הערבים לתביעות היהודים על ארץ ישראל. אפשר לפתוח, בעקבות הסכם ויצמן-פייסל, בדיון בשאלה: מה הם התנאים הדרושים להסכם עתידי בין יהודים לערבים?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- דף לסיכום ההסכמים המרכזיים המוזכרים בפרק:

על התלמיד להשלים ליד כל מושג או הסכם את:

* השנה בה נחתם

* שני העמים או הגורמים שביניהם נחתם ההסכם

* תוכן עיקרי בקצרה

הסכם סייקס-פיקו

שנה: _____

המדינות ביניהם נחתם ההסכם: _____, _____

תוכן עיקרי:

מכתבי מקמהון- חוסיין

שנה: _____

הגורמים ביניהם הייתה התכתובת: _____, _____

תוכן עיקרי:

הסכם וייצמן- פייסל

שנה: _____

הצדדים בהסכם: _____, _____

תוכן עיקרי:

הצהרת בלפור

שנה: _____

הגורמים שאליהם נמסרה ההצהרה: _____, _____

תוכן עיקרי:

• הצהרת בלפור

ניתן באמצעות ההצהרה לעבוד עם התלמידים על הדרך הנכונה לניתוח מקור היסטורי כתוב. להלן שתי הצעות כיצד לעשות זאת:

אפשרות א': תעודת זהות של המקור:

- מיהו הכותב/כותבים ומה תפקידם: _____

- מתי נכתב או פורסם המקור: _____

- היכן מופיע המקור: _____

- מהו סוג המקור? (תעודה רשמית, מסמך, עדות, יומן, זיכרונות, שיר, עיתון)

- אל מי המקור מיועד (בשביל מי נכתב) _____

- מה נושא המקור: _____

אפשרות ב': נחלק לתלמידים את הצהרת בלפור לפני שיקראו אותה בספר (עמ' 103). נבקש מהתלמידים

לקרוא את ההצהרה, תוך התייחסות לנקודות הבאות, כשבכל נקודה התלמידים יסמנו בצבע או בסימון

שונה את התשובה בתוך ההצהרה:

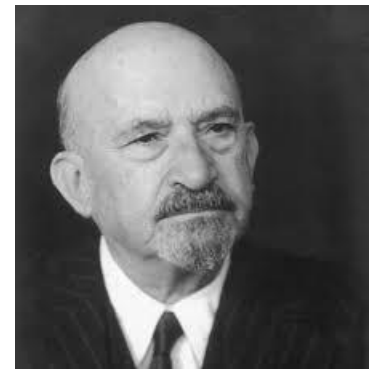
• מה התאריך או השנה שבו נשלחה ההצהרה?

נתייחס לרקע ההיסטורי- מצב מלחמת העולם הראשונה בשנה זו.

- למי נשלחה ההצהרה ולמי הוא היה אמור להעבירה?
בהקשר זה כדאי להסביר מיהו בלפור, מיהו רוטשילד ומדוע ההצהרה נשלחה דווקא אליו כמייצג העם היהודי.
- המשפט המרכזי בהצהרה או ההתחייבות העיקרית העולה מן ההצהרה.
- הגורמים אליהם מתייחסת ההצהרה.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- עבודת סיכום על דמותו ופועלו של חיים וייצמן, תוך התייחסות לתפקידו ומעמדו בתקופת המנדט הבריטי, הצעת הניסוח שלו ל"הצהרת בלפור", התפיסה המדינית והאסטרטגית שלו בכל הנוגע ליחסים עם הבריטים ולתהליך התפתחות היישוב היהודי בארץ ישראל עד להקמת מדינה יהודית.

- בנושא של הצהרת בלפור להפנות להעשרה בנוגע לניסוח ההצהרה בעמ' 105.
- ניתן, בהקשר למשמעות המונח "בית לאומי", לדון גם במונחים שבהם משתמשים כיום כמו "רשות פלשתינית" - במה זה שונה ממדינה?
- ניתן להנחות את התלמידים לערוך השוואה בין הצהרת בלפור להצהרת כורש - גם שם ההצהרה אינה מספקת מבחינה לאומית, אך היא הייתה בסיס שעל גביו ניתן היה לפתח מפעל לאומי.

הצהרת כורש: (עזרא פרק א, א-ד)

וּבִשְׁנַת אֶחָת לְכוֹרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס לְכָלוֹת דָּבָר ה' מִפִּי יְרֵמְיָה הָעֵיר ה' אֶת רוּחַ כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס וַיַּעֲבֵר קוֹל בְּכָל מַלְכוּתוֹ וְגַם בְּמִכְתָּב לֵאמֹר: כֹּה אָמַר כְּרֶשׁ מֶלֶךְ פָּרַס כָּל מַמְלָכוֹת הָאָרֶץ נָתַן לִי ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם וְהוּא פָקֵד עָלַי לִבְנוֹת לוֹ בַּיִת בִּירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה: מִי בָכֶם מְכָל עַמּוֹ יְהִי אֱלֹהֵיוֹ עַמּוֹ וַיַּעַל לִירוּשָׁלַם אֲשֶׁר בִּיהוּדָה וַיִּבְנֵן אֶת בַּיִת ה' אֱלֹהֵי יִשְׂרָאֵל הוּא הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם: וְכָל הַנֶּשֶׂאִר מְכָל הַמִּקְמוֹת אֲשֶׁר הוּא גָר שָׁם וְנִשְׂאוּהוּ אֲנָשֵׁי מְקוֹמוֹ בְּכֶסֶף וּבְזָהָב וּבְרִכּוּשׁ וּבְבִהֶמָּה עִם הַנֶּדֶבָה לְבַיִת הָאֱלֹהִים אֲשֶׁר בִּירוּשָׁלַם:

א. מה מאפשר כורש לעם ישראל? (אוטונומיה דתית)

ב. מה לא מופיע בהצהרה? (עצמאות מדינית)

- ג. מה מקומם של הנשאים בבבל? (האם זה מסמל משהו לגבי העתיד ביחסים בין בבל וארץ ישראל, או הגולה וארץ ישראל בכלל)
- ד. במה דומה ובמה שונה הצהרת בלפור מהצהרת כורש? על התלמידים לבנות טבלת השוואה על פי תבחינים.

9. הערות

פדגוגיות

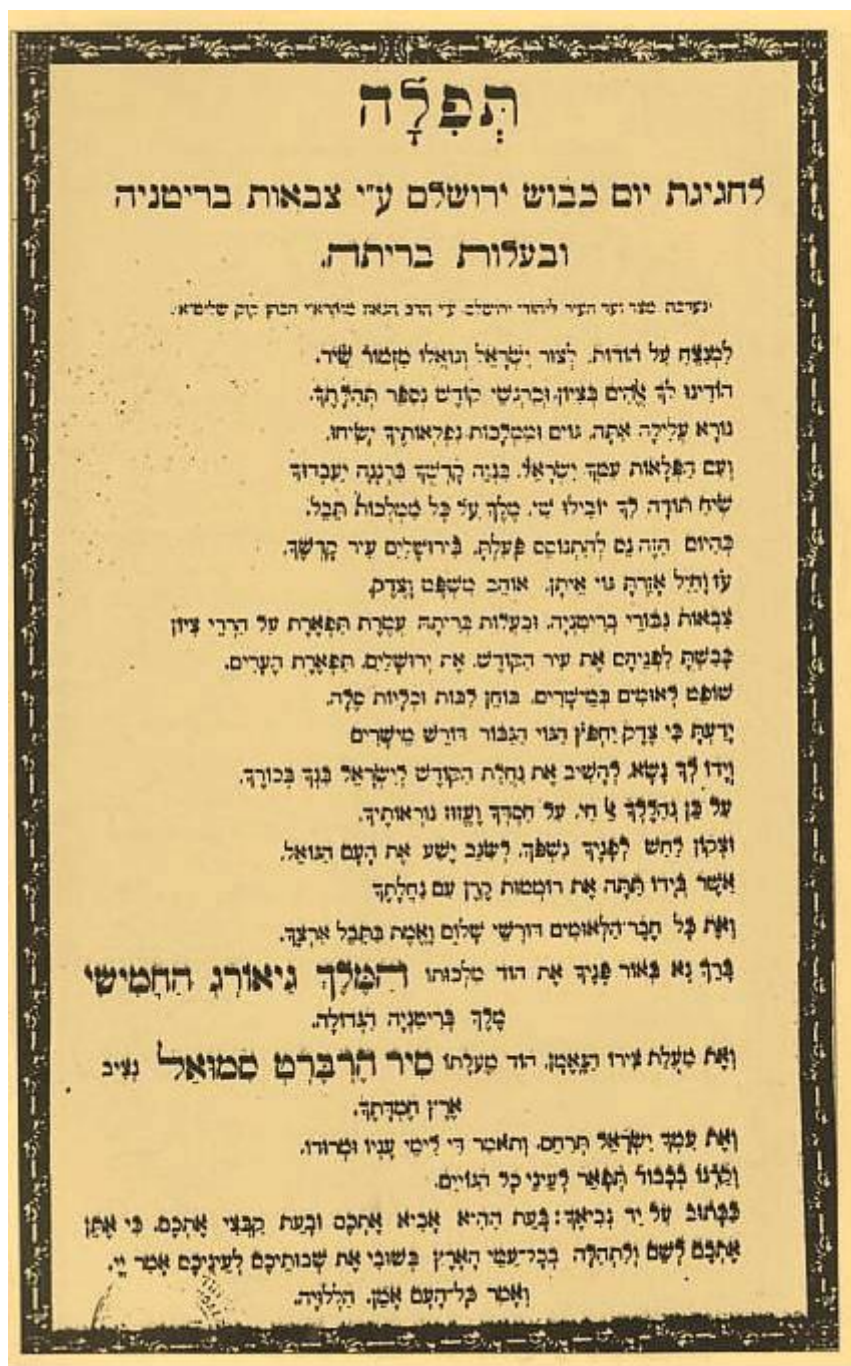
- בפתיחת השיעור יש להקביל מבחינה כרונולוגית בין הנלמד בפרק זה לנושא של מלחמת העולם הראשונה שנלמד בספר מסורת ומהפכות בפרק 7. על התלמידים להבין את שינוי השלטון בארץ ישראל בהקשר הכללי שלו, כחלק מתוצאות מלחמת העולם הראשונה, חילופי הכוחות השולטים בעולם והגישה כלפי נושא האימפריאליזם.

ערכיות

בספר הבאנו גם את המניע הדתי להצהרת בלפור. יש הממעיטים מחשיבותו של מניע זה או מתעלמים ממנו. חשוב להדגיש את המניע הזה מכיוון שהוא משלים את התמונה, ופעמים רבות הוא חזק יותר מאינטרסים פוליטיים או כלכליים.

10. פעילות סיכום

- נביא בפני התלמידים את התפילה שחיבר הרב קוק בראשית שנות ה-20 לכבוד האירוע של כיבוש הארץ על ידי הבריטים.

[https://7minim.wordpress.com/2013/05/08/kooks_jerusalem]

- א. כיצד מכנה הרב קוק בתפילה את העם הבריטי?
- ב. מדוע, לדעתכם, ראה הרב קוק לנכון לחבר תפילה לכבוד כיבוש ירושלים על ידי הבריטים?
- ג. לכבוד אילו אירועים נוספים בשנים האחרונות נכתבו תפילות?

- לסיכום היחידה ניתן לערוך השוואה בין המעמד המשפטי והיחס לשלטונות מצד היישוב היהודי בסיום המאה ה-19 תחת השלטון העות'מאני, לזה שבראשית השלטון הבריטי.

נבקש מהתלמידים לערוך את ההשוואה ב**טבלה** על פי התבחינים ובעזרת הסיכום המופיע בספר בסיום היחידה, עמ' 116-117.

בראשית המנדט הבריטי בארץ	בתקופת השלטון העות'מאני בארץ	
		ייצוג היהודים בפני השלטונות
		עמדתו של השלטון ביחס ליישוב היהודי בארץ
		עמדת השלטון בשאלת פיתוח תנאי החיים בארץ

11. ביבליוגרפיה

משה ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה**, כרך ב': תקופת המנדט הבריטי, חלק ראשון, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ד.

חטיבה שנייה | הלאומיות הערבית במזרח התיכון ובארץ ישראל בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20

בחטיבה זו (פרקים 3—4) ילמד התלמיד על תהליך ההתגבשות של זהויות לאומיות ערביות במזרח התיכון בכלל (פרק 3) ובארץ ישראל בפרט (פרק 4) לאחר התפוררות האימפריה העות'מאנית בעקבות מלחמת העולם הראשונה.

חטיבה זו מתבססת על הנלמד בפרק 2 ובזיקה לנלמד בכרך **מסורת ומהפכות** על האידאולוגיה הלאומית (במיוחד עמ' 79—86). חטיבה זו היא גם מבוא להבנת העימות היהודי הערבי שהחל בתקופת המנדט ונמשך גם לאחר הקמת מדינת ישראל ועד ימינו (להלן פרק 7, 10 ו-14).

פרק 3 | צמיחת מדינות הלאום הערביות במזרח התיכון

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: הגורמים להתעוררות הלאומית הערבית המודרנית במזרח התיכון.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 2 שעות הוראה

עמודים בספר: 121-133

2. הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח הכותרת:

- להבנת המושג "המזרח התיכון"

נבקש מהתלמידים למנות שמות של מדינות באזור הזה. ניתן לעשות זאת כתחרות בין התלמידים: מי יצליח למנות מספר רב יותר של מדינות מאזור "המזרח התיכון".

בסיום, נפנה את התלמידים לתמונת מפת האזור המופיעה בעמ' 131.

- כמו כן, יש לחזור על המושג "מדינות לאום" שכבר נלמד בספר מסורת ומהפכות (עמ' 86).

3. ציר זמן

כדאי להתייחס לתאריכים העיקריים שבסוף הפרק (עמ' 133) כפתיחה לפרק זה, ולהציג את נושא צמיחת מדינות הלאום הערביות במזרח התיכון על רקע האירועים שכבר נלמדו בפרקים הקודמים בספר, על ציר הזמן הזה, כמו: הסכם סייקס פיקו, נפילת האימפריה העות'מאנית וועידת סן-רמו.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

הפרק מזמן דיונים בסוגיות הקשורות לזהות ולמסגרות חברתיות כגון:

חמולה, שבט, קבוצה אתנית: אלו קבוצות ההזדהות של ערביי המזרח התיכון עד לנפילת האימפריה העות'מאנית. צריך להבחין בין החמולה והשבט, שבהם קשרי הדם הם המרכיב הדומיננטי, לבין הקבוצה האתנית, שבה תרבות, דת ולשון הם המרכיבים הדומיננטיים.

זהות ערבית מקומית (פרטיקולרית) וזהות לאומית כלל ערבית (פאן ערביות): לגבי כל אחת מהזהויות האלו צריך לבחון עד כמה הן מחדשות או שומרות על המסורת ועד כמה הן מחייבות ויתור על הזהויות המסורתיות או החלשת משקלן. כן צריך לבחון את היחס בין שתיהן: האם הן יכולות להתקיים במקביל או

שהן סותרות זו את זו? מן הראוי לדון בהשפעת הסכמים בינלאומיים (כמו: הסכם סייקס-פיקו) על זהויות אלו.

5. מקורות חזותיים

בפרק מופיעה מפת המזרח התיכון אחרי מלחמת העולם הראשונה והתפרקות האימפריה העות'מאנית בעמ' 131- חשוב להתייחס למפה ולהמחיש באמצעותה את השינויים במזרח התיכון והשפעתם על צמיחת הלאומיות הערבית המודרנית.

להראות את הקשר בין המפה להסכם סייקס פיקו (מפת חלוקת המזרח התיכון על פי ההסכם בעמ' 106).

כיצד הדבר השפיע על ממשלו של פייצל בדמשק, ועל חלום סוריה הגדולה?

השתלטות מדינות אירופה הלא-מוסלמיות הביאה שינוי ממשל וחלוקה מדינית חדשה. הופיעו מדינות חדשות, תורכיה וערב הסעודית, אך היעדר השלטון העות'מאני הותיר את שאר אזורי המזרח התיכון ללא מסגרת פוליטית. אחד מהרעיונות החדשים שצמחו בעקבות כך היה הרעיון של לאומיות ערבית מקומית (סורית, לבנונית או עירקית וכדומה), שתאחד יחד חמולות, שבטים וקבוצות אתניות שעד כה לא היו קשורות אלו באלו.

6. נושאים מרכזיים לדיון

הפרק מזמן דיונים בסוגיות הקשורות לזהות ולמסגרות חברתיות כגון:

חמולה, שבט, קבוצה אתנית – כיצד נוצרת כל אחת מהמסגרות החברתיות הללו? מה מאפיין כל אחת מן המסגרות הללו? מהם ההבדלים ביניהן? עד כמה מסגרות אלו משפיעות על תחושת השייכות והגדרת הזהות של בני המזרח התיכון כיום?

זהות ערבית מקומית (פרטיקולרית) וזהות לאומית כלל ערבית (פאן ערביות) – מה הם הגורמים להופעתן במזרח התיכון? מה המשמעות של כל אחת מן הזהויות? למי הנאמנות וההשתייכות לפי כל זהות? במה הן דומות ובמה הן שונות מהזהויות הלאומיות באירופה? האם ישנה סתירה בין הזהויות? מי הראשונים שאימצו את רעיון הלאומיות הערבית? מדוע? מה משמעותם על המשך קיומן ומשקלן של הזהויות המסורתיות (חמולה, שבט, קבוצה אתנית)? האם ניתן לעצב זהות באמצעות יצירת מסגרות מדיניות (כמו: הסכם סייקס-פיקו)?

ניתן לבקש מהתלמידים לנסות ולשער (לקראת הפרק הבא) את השלכותיה של קריסת ממלכת פייצל וירידתו לטמיון של חלום "סוריה הגדולה" על הלאומיות הערבית במזרח התיכון.

ניתן לנסות ולשייך עם התלמידים מדינות או ארגונים בעולם הערבי והמוסלמי כיום, לזהות המרכזית שהן מקדמות, כגון: מצרים, טורקיה, איראן, הרשות הפלסטינית, החמאס, המדינה האסלאמית (דעאש).

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

« לפניכם הסבר על שלוש מסגרות מרכזיות בהגדרת הזהות של בני המזרח התיכון.

ליד כל הסבר רשמו את שמה של המסגרת.

* ניתן להוסיף **תרמילון**: קבוצה אתנית, חמולה, שבט.

_____ = קבוצת אנשים בעלי קרבה משפחתית בת כמה דורות. בחברות רבות מקובל אפילו להינשא רק בתוך קבוצה זו. עד לאמצע המאה העשרים, היה לה תפקיד כלכלי משמעותי ביותר בחיים של כל פרט מפרטיה. היא הקצתה את הקרקע שממנה הוציא את פרנסתו, וחבריה דאגו לפרנסתם ובריאותם של החברים האחרים.

_____ = השתייכות רחבה יותר, גם היא קבוצת אנשים המקושרת על בסיס קרבה משפחתית, אשר מתייחסת לאב קדמון משותף. בדרך כלל לא ידוע כיצד בדיוק כל אחד מחבריה מקושר לאב הקדמון ולשאר חברי הקבוצה, ולכן הקשר בין החברים הוא סמלי בעיקרו, ולא משפחתי. לזקנים במסגרת זו תפקיד מרכזי בפתרון סכסוכים ומחלוקות, מתוקף ניסיונם והבנתם במנהגי השבט הקדומים.

_____ = קבוצת אנשים, המזדהים זה עם זה על בסיס של מוצא, היסטוריה, שפה, כלכלה, תרבות וכדומה. מאפיין מרכזי בה הוא העברה מדור לדור של השפה, המנהגים, המוסדות והמסורות, כך שהקבוצה חשה שהשתייכות בתוכה מבוססת על יסודות קדומים.

« הצגת ההבדלים בין הלאומיות המקומית שהתפתחה במזרח התיכון לבין הלאומיות באירופה (מובאים בעמ' 132) בטבלה הבאה:

הלאומיות הערבית במזרח התיכון	הלאומיות באירופה
	באירופה צמחה הלאומיות כחלק מההתרחקות מן הדת, על ידי הדגשת מאפיינים משותפים שאינם קשורים לדת
במזרח התיכון, שתושביו מוסלמים, התפיסה היא שהיחיד אינו מתערב בשלטון, וזהו תפקידו של המנהיג לבדו	
	באירופה, הרעיון הלאומי צמח באופן טבעי על ידי תושבי אירופה
במזרח התיכון הלאומיות המקומית התחרתה עם לאומיות כלל ערבית	

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- עיסוק בדמותו ומנהיגותו של אתאטורק, בהעשרה בעמ' 125.

ניתן להרחיב ולדון במקומה ובייחודה של טורקיה היום בין מדינות ערב באזורנו.

נקודה נוספת לדין: המודרנה והחילונית נכפו על הטורקים מלמעלה, מהשלטונות – לאור המתרחש בטורקיה בעשור האחרון, האם היה זה נכון?

- הלאומיות

נבקש מהתלמידים, לאור הנלמד בספר **מסורת ומהפכות**, פרק 6, על "הלאומיות" כתנועה אידיאולוגית מודרנית, לזהות את עקרונות הלאומיות והדגם שלה כפי שבאו לידי ביטוי בתהליך התגבשות הזהות הלאומית הערבית במזרח התיכון.

9. הערות

פדגוגיות

1. לתלמידים ישנו רקע מועט על הערבים ועל האסלאם. זאת הזדמנות לחדד את ההבחנה בין ערבים לבין מוסלמים.

2. לאחר שלמדו על הלאומיות ומדינת הלאום בספר **מסורת ומהפכות** (פרק 6), קשה לתלמידים לדמיין חברה שאינה לאומית ומדינה שאינה מדינת לאום. זאת הזדמנות לחדד אצל התלמידים את ההבנה שחברה לאומית ומדינת לאום הן אפשרויות, לא הכרחיות. ניתן לקשר לנושא משבר המדינות הרב לאומיות בספר **מסורת ומהפכות**, עמ' 97–98.

3. מושג ה"זהות" הוא מושג מרכזי בפרק (עמ' 122). יש לנצל הזדמנות זאת לחבר את התלמיד לזהות האישית שלו.

ערכיות

באסכולה המודרניסטית בחקר הלאומיות מציגים את הלאומיות כתופעה מודרנית, הנובעת מאינטרסים של הממשלות והמלכים, וכל פעם מופתעים מהופעתה מחדש. אך שורש הלאומיות מצוי כבר בתנ"ך, וזו ההזדהות הטבעית של האדם עם המסגרת הגדולה ביותר שהוא יכול לחוש הזדהות איתה. עוד על המחלוקת בין הגישה המודרניסטית לבין הגישה הרציפה בחקר לאומיות ראו בספר **מסורת ומהפכות**, עמ' 84–86 ובמד"ל לפרק 6, שם.

כוח פוליטי באו"ם - מול הלאומיות הערבית או האסלאמית הכללית קיימת זהות מקומית לכל אחת ממדינות ערב, ולחלקן יש שורשים היסטוריים קדומים מאוד. גם ההבדלים הדתיים בין גוונים אסלאמיים שונים מונעים מן העולם הערבי מוסלמי להתגבש לישות אחידה. מבחינת השפעת הערבים במישור הפוליטי הבינלאומי, יש בכך כמובן מקור כוח גדול: הם מהווים 22 מדינות שונות בתוך כלל המדינות החברות באו"ם.

10. פעילות סיכום

- ניתן להביא בפני התלמידים את מאמרו (או חלקים ממנו) של המזרחן עמנואל סיון שפורסם ב"הארץ" ב-23.6.2013, "**סוף מדינת הלאום הערבית?**", העוסק במגמה הפאן-ערבית בשנים האחרונות באזורנו.

<http://www.haaretz.co.il/opinions/.premium-1.2053214>

ולדון עם התלמידים: מה כוחה של המגמה הפאן-ערבית כיום במזרח התיכון, לדעת כותב המאמר, ומי הם הגורמים המנסים לערער אותה? האם אתם מסכימים עם מסקנתו לגבי התוצאות העלולות להתרחש באזורנו? האם אנו חוזים כיום בתהליך סופה של מדינת הלאום הערבית?

- נפנה את התלמידים למפת המזרח התיכון בעמ' 131, איתה פתחנו את הלימוד:

כל תלמיד יבחר שתי מדינות מהמפה ויכתוב על כל אחת:

מה היה חלקה (במה השפיעה או הושפעה) בתהליך ההתעוררות הלאומית הערבית המודרנית?

11. ביבליוגרפיה

חגי ארליך, מבוא להיסטוריה של המזרח התיכון בעת החדשה, א-ו, תל אביב: האוניברסיטה הפתוחה, תשמ"ז-תשנ"א.

פרק 4 | צמיחת הזהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: הגורמים להתחזקות זהות לאומית ערבית פלסטינית בארץ ישראל.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 2 שעות הוראה

עמודים בספר: 135-147

2. הצעה לפעילות מקדימה

נראה לתלמידים את הדגל הפלסטיני:

נשאל: מה מסמל דגל? למי שייך דגל זה? מתי הונף לראשונה? (1964)

מה מסמלים מרכיביו השונים של דגל זה? השוו דגל זה לדגל ירדן! במה הם דומים? במה הם שונים? מה למדתם מהשוואה זו?

3. ציר זמן

גם בפרק זה, כדאי להתייחס לתאריכים העיקריים שבסוף הפרק (עמ' 147) כפתיחה לפרק זה ולהציג את נושא צמיחת הזהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל על רקע האירועים שכבר נלמדו על ציר הזמן הזה, כמו: הצהרת בלפור, ועידת סן רמו וראשיתו של המנדט הבריטי בארץ.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

פרק זה מתבסס על לימוד הפרק הקודם שבו הוגדרו מושגים כמו זהות ערבית מקומית (פרטיקולרית), ו"סוריה הגדולה", וכן, "הסכם סייקס-פיקו", וממשל פייצל בדמשק.

פלסטיין: מה המקור למונח זה? לאיזה אזור מתייחס מונח זה? מי השתמש או משתמש במונח הזה?

המופתי הירושלמי (חאג' אמין אל חוסייני): סמכויות התפקיד, מתי ועל ידי מי מונה לתפקידו? מה היה פועלו ומעמדו בקרב ערביי ארץ ישראל והעולם הערבי בכלל?
מה הייתה השפעתו של חאג' אמין אל חוסייני על ההתנגדות הערבית? האם התנגדותו ליהודים הייתה רק לאומית-דתית או גם אנטישמית?

5. מקורות חזותיים

בעמ' 145 מופיע גרף המתאר את מספר הערבים בירושלים במאות ה-19 וה-20 – ניתן לראות את ההשפעה של המנדט הבריטי והתפתחות הציונות על ההגירה הערבית לירושלים.

6. נושאים מרכזיים לדיון

פרק זה מזמן דיון בסוגיה המהווה חלק מהעימות היהודי-ערבי: האם ישנה זהות לאומית ערבית פרטיקולארית ארץ ישראלית? אם כן – האם זאת זהות עתיקת יומין או שהיא מודרנית והתפתחה רק אחרי כישלון הקמת "סוריה הגדולה"?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

דף סיכום בנושא: מרכיבי זהות בקרב ערביי ארץ ישראל בשלהי התקופה העות'מאנית (המאה ה-19 ובראשית המאה ה-20)

קראו בספר עמ' 137-138 והשלימו את המסגרות שהרכיבו את זהותם של ערביי הארץ:

זהות דתית - רובם הגדול של ערביי ארץ ישראל השתייכו לדת ה_____, ומיעוטם ל_____.
כמאמיני הדת, לא ראו עצמם ערביי הארץ בעלי זהות ייחודית, אלא חלק מבני אותה דת המשתייכים לאומה אחת, ללא התייחסות לגבולות טריטוריאליים.

זהות עות'מאנית - מבחינה מנהלית, ערביי ארץ ישראל, עד לראשית המנדט הבריטי, לא היו קבוצה נפרדת, אלא נשלטו על ידי ה_____. הם לא ראו עצמם עות'מאנים, אך מבחינה מנהלית השתייכו לשלטון זה. ארץ ישראל הייתה חלק מוילאט (= _____) דמשק, שכלל את שטחי סוריה, לבנון, עבר הירדן וארץ ישראל.

זהות ערבית - בקרב מיעוט קטן מבין ערביי ארץ ישראל (בעיקר הנוצרים שבהם) החלה להופיע בשנים שלפני מלחמת העולם הראשונה תודעה ערבית מודרנית. מתוך תודעה זו עלה הרצון להשתחרר מעול ה_____, ולהקים _____ שהמשותף לה הוא ה_____. ולא הדת המוסלמית. המדינה על פי חזונם של אותם לאומנים מעטים הייתה כלל ערבית וכלל אזורית (אין התייחסות ייחודית לארץ ישראל).

זהויות משפחתיות - אחד הסממנים לצמיחתה של הארץ כמסגרת נפרדת היה העלייה בחשיבות מספר משפחות ארץ ישראליות עירוניות, שהחזיקו בעמדות מפתח במערכת המנהלית, החברתית והכלכלית

המסורתית. הבולטות מביניהן היו המשפחות הירושלמיות _____ ו _____ .
 בשלהי התקופה העות'מאנית, עם היחלשות השלטון המרכזי, הלך והתחזק כוחן של המשפחות.
 בהדרגה הפכו בני המשפחות לא רק נושאי תפקידים דתיים, אלא גם לנושאי תפקידים מנהליים כמו:
 _____ . במהלך המאה ה-19 עלה מעמדה של ירושלים, ועמה גם
 מעמדן של אותן משפחות. משפחות אלה, הובילו לאורך כל שנות המנדט את המאבק הלאומי הפלסטיני.
 באופן כללי, חשיבות המעמד המשפחתי, עלתה לעתים על כל מעגל זהות אחר.
זהות אזורית- ארץ ישראל הייתה חלק ממחוז _____ , שכלל את סוריה, לבנון, ירדן וישראל של
 ימינו. ערבים תושבי הארץ ראו עצמם כחלק ממחוז זה, שכונה על ידם " _____ ".
 תפיסתם הייתה שיש להקים מדינה ערבית שבירתה דמשק, על כל שטחי סוריה הגדולה. כלומר ערביי
 הארץ ראו עצמם כחלק ממרחב סוריה, ולא כבני ארץ העומדת בפני עצמה.
לסיכום: לפני מלחמת העולם הראשונה ערביי ארץ ישראל הגדירו את זהותם סביב מספר תחומים: דתית,
 מנהלית, משפחתית ועוד. אך לא סביב לתפיסה לאומית מקומית (פרטיקולארית). ערביי ארץ ישראל לא ראו
 עצמם כקבוצה בפני עצמה, וכן לא ראו בארצם יחידה בפני עצמה. עם זאת, הם ידעו מה הם לא רוצים. הם
 לא רצו להיות תחת שלטון שאינו ערבי.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- על גלגול השם "פלסטיין" בהעשרה בעמ' 136.
 ניתן לבקש מהתלמידים לחקור ולחפש אחר מקורם של שמות של עמים נוספים.
- התלמידים יבחרו אחת מהמשפחות החשובות בהנהגה הערבית בתקופת המנדט: משפחת אל
 חוסייני או משפחת אל נשאשיבי, ויכתבו על תחומי ההשפעה העיקריים של המשפחה בשלהי
 התקופה העות'מאנית, ובתקופת המנדט הבריטי, וכן, על אישים בולטים ממשפחה זו ועל
 האידיאולוגיה הפוליטית (היחס ליישוב היהודי והיחס לבריטים) שהובילה משפחה זו.
- הצגת **שתי** נקודות המבט הערביות בשאלת הזהות: "פלסטיין" או "סוריה הגדולה".
 נבקש מהתלמידים להעלות טיעונים המחזקים כל אחת מנקודות המבט בשאלת זהות זו.

9. הערות

פדגוגיות

1. הפרק מתבסס על אירועים שנלמדו כמו: הצהרת בלפור וכינון המנדט הבריטי בארץ. חשוב לוודא
 שהתלמידים מקשרים בין האירועים, מבינים את השפעתם ההדדית ויודעים למקם אותם על ציר הזמן.
2. זהו פרק טעון מבחינה רגשית, פוליטית ואמונית. לכן חשוב להגיע לדיון לאחר הפנמת התובנות של
 הפרק הקודם ולאפשר לתלמידים להביע את רגשותיהם תוך עמידה על דרכי הבעה נאותות ודיון ענייני.

ישנו ניסיון להציג את שיבת ישראל לארצו כדוחקת רגליה של אומה ערבית פלסטינאית שהייתה מגובשת וזכויותיה נפגעו. כנגד ניסיון זה צריך לומר שמי שפעל לעורר "לאומיות" ערבית כדי לנשל את העם היהודי מזכויותיו בארץ ישראל היו קצינים בריטיים בראשית ממשלת המנדט, כפי שכתב שמואל כץ בספרו "ז'בו" (עמ' 278 והלאה). עם זאת, אין להכחיש שמאז אכן הלכה והתפתחה זהות לאומית פלסטינית. כדאי לפתח דיון בכיתה סביב התפתחויות אלה.

אקדמיות

בפתיח לפרק זה, בעמ' 135, מובאים דברים שאמר יאסר ערפאת בעצרת האו"ם ב-13.11.1977. הדיון בנאומו של ערפאת יכול להוות הזדמנות לדיון במונח "הנרטיב הפלסטיני", שנשמע מדי פעם בשיח הפוליטי בישראל, מן הצד השמאלי של המפה. מונח זה קשור באימוצן של תפיסות פוסט-מודרניות ביחס לסכסוך ישראלי-פלסטיני, על ידי אנשי רוח והיסטוריונים בישראל ובעולם. על פי התפיסות הללו לא ניתן, בכתיבה ההיסטורית, לדבר על אמת אובייקטיבית. לטענתם, גם הידע הוא שאלה של יחסי כוחות, והחזק הוא שמשליט את ה'אמת' הסובייקטיבית שלו כ'אמת' אובייקטיבית. העובדה שגרסה מסוימת של העבר התקבלה ואחרת נדחתה אינה מעידה שהיא הגרסה הנכונה, אלא את הכוח הרב של התומכים בה. הכוח, לטענתם, מצוי בידי הגבר ההטרוסקסואלי הלבן-מערבי, שדחק את סיפוריהם של הקבוצות האחרות מחוץ לדיסציפלינה ההיסטורית. משכך, הנרטיבים (סיפר ברבים) של קבוצות השוליים, ובכלל זה של הפלסטינים, אינם פחות נכונות מהנרטיבים של הקבוצות המערביות ובכלל זה הנרטיב הציוני. ההיסטוריה בסופו של דבר, לפי תפיסה זו, היא דרך לבנות את הזהות הקבוצתית, ועל כן היא סגורה בפני חברי הקבוצות האחרות ואינה יכולה להיות נתונה לביקורת. מכיוון שלא ניתן לדבר על היסטוריה אובייקטיבית כל היסטוריה וכל נרטיב קבוצתי נכון באותה המידה.

כתשובה צריך לומר את המובן מאליו: יש הבדל בין היסטוריה לספרות. כתיבה היסטורית כן חותרת להגיע לגילוי האמת, גם אם היא לא עושה זאת במאת האחוזים. היא שואפת ומתקרבת לכך. והכללים המקובלים בדיסציפלינה חשובים ביותר, ואילו הנרטיב הפלסטיני לא נתמך בעובדות מהימנות כמקובל במחקר. וכדברי פרופ' גלבר:

"הנרטיב הנגדי שבונים הפוסט-ציונים על ההיררכיה של הקרבנות ועל הקיטובים הנגזרים ממנה נועד לפגוע בזהות הישראלית ולא להציע הסבר היסטורי חדש או חלופי. הם אמנם משקיעים מאמץ רב בניתוח הזיכרון הקולקטיבי הישראלי, אך אינם מציעים לו תחליף מלבד אימוץ של 'נרטיבים' זרים, בעיקר הפלסטיני והפמיניסטי, והשלכה של תיאוריות שמקורן בלימודי התרבות ובמחקר הפוסט-קולוניאליסטי על חקר החברה היהודית והישראלית. ככל שמתקדם המחקר ההיסטורי האמפירי באותם תחומים שעומדים במוקד הוויכוחים עם הפוסט ציונים הוא מצביע על מורכבות רבה בהשוואה לטיעונים הפשטניים על הדרה גורפת של 'האחרים', או אף מפרך אותם לגמרי. מכיוון שהתכלית העיקרית של הכתיבה הפוסט-ציונית היא

אידיאולוגית-תעמולתית, הם נמנעים על-פי-רוב מהתמודדות עם ממצאי המחקר החדשים ונצמדים לסיסמאותיהם המוכרות" (הוראת ההיסטוריה בישראל ובעולם, עמ' 29).

ביבליוגרפיה מומלצת:

1. טוביה פרילינג (עורך), 'תשובה לעמית פוסט-ציוני', תל-אביב, 2003.
2. יואב גלבר, היסטוריה, זיכרון ותעמולה, תל אביב, 2007.
3. יואב גלבר, הוראת ההיסטוריה בישראל ובעולם, ירושלים, 2009,
(<https://mail.google.com/mail/b/204/u/0/#inbox/14adfc98c2bdaf46?projector=1>)

10. פעילות סיכום

בתמונה זו ניתן לראות כמה מבכירי **הוועד הערבי העליון** שהוקם ב-1936, ובראשו עמד חאג' אמין אל חוסייני.

https://he.wikipedia.org/wiki/%D7%94%D7%95%D7%95%D7%A2%D7%93_%D7%94%D7%A2%D7%A8%D7%91%D7%99_%D7%94%D7%A2%D7%9C%D7%99%D7%95%D7%9F

ניתן לדון בשאלה: כיצד קיומו של ועד זה מבטא את צמיחת הזהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל? האם יש משמעות לעובדה שהוא הוקם רק ב-1936?

11. ביבליוגרפיה

יהושע פורת, **צמיחת התנועה הלאומית הערבית הפלסטינית 1918–1929**, תל אביב: עם עובד, 1976.
אסף מלאך, "שני קריטריונים לשאלת זכויותיה של תנועה לאומית ובחינתם במקרה של הלאומיות הפלסטינית", **מחקרי יהודה ושומרון**, כ (תשע"א), עמ' 287-302.

חטיבה שלישית | התפתחות 'הבית הלאומי' היהודי בארץ ישראל בתקופת השלטון הבריטי (1918–1948)

בחטיבה זו (פרקים 5–9) נלמד כיצד הצליח היישוב היהודי לנצל את המנדט הבריטי על ארץ ישראל כדי להקים מדינה משלו למרות הקשיים השונים שהוערמו בפניו.

נבחן כיצד הוקמו מוסדות הנהגה דמוקרטיים (פרק 5), כיצד התאפשרה עלייה וכיצד התרחבה הפריסה הגאוגרפית של היישוב היהודי (פרק 6). לאחר מכן נבחן כיצד התמודד היישוב היהודי עם ההתנגדות האלימה של ערביי ארץ ישראל ונסיגת בריטניה מתמיכתה במחויבותה על פי טופס המנדט (פרק 7), ועם ההרעה במצב הביטחוני באזור במהלך מלחמת העולם השנייה (פרק 8). לבסוף נעקוב אחר המאבק שהביא להחלטת עצרת האו"ם על הקמת מדינה יהודית בארץ ישראל, לצדה של מדינה ערבית.

לזו החטיבה היא ההבחנה בתהליך של גידול עצום באוכלוסייה היהודית בארץ ישראל תוך יצירת תשתית הנהגתית, מוסדית, כלכלית, התיישבותית וביטחונית שתאפשר לא רק להקים מדינה אלא להפכה למדינה יציבה, מודרנית, מפותחת ובעלת משטר דמוקרטי הזוכה להסכמה רחבה בציבור.

בחטיבה זאת ניתן לעמוד על השורשים של כמה מהמאפיינים של מדינת ישראל בעשורים הראשונים שלה: דומיננטיות פוליטית-כלכלית-תרבותית של גוש הפועלים, רב-גוניות החברה היהודית, השפעה גדולה ביחס של התיישבות חקלאית-שיתופית, מרכזיות סוגיות ביטחוניות, העמדת טובת הלאום כקודמת להעדפת הפרט, קבוצות בתוך החברה היהודית.

חטיבה זאת מבוססת על הנלמד בפרק 2 (המנדט הבריטי על ארץ ישראל), על החטיבה השנייה (התגבשות הלאומיות הערבית במזרח התיכון ובארץ ישראל) ועל מהלך מלחמת העולם השנייה (חורבן וגבורה, פרק 4).

פרק 5 | מוסדות היישוב היהודי בארץ ישראל

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: דרכי מימוש האוטונומיה היהודית.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 4 שעות הוראה

עמודים בספר: 153-180

2. הצעה לפעילות מקדימה

נדון עם התלמידים במושג "מדינה שבדרך" - מה זה אומר?
מה הופך מוסד למוסד שלטוני? האם ניתן לקיים מוסדות שלטון יישוביים כשקיימים מוסדות שלטון בריטיים?

נביא בפני התלמידים את תמונת "הכנסת" ונשאל:

מה רואים בתמונה? מה חשיבות קיומו של מוסד "הכנסת"? מה תפקידיו וסמכויותיו?

נראה שחלק משמעותי והכרחי בקיום מדינה הוא "מוסדות שלטון". לכן עם ביסוסה והתפתחותה של "המדינה שבדרך" על ידי היישוב היהודי בארץ, הכרחי שיהיו ליישוב מוסדות שינהלו את ענייניו. על מוסדות אלו, שחלקם קיימים עד היום, נלמד בפרק זה.

3. ציר זמן

הפרק עוסק בתקופת המנדט הבריטי בארץ (שבה אנו עוסקים החל מפרק 2 בספר). מרבית המוסדות והמפלגות שבהן עוסק הפרק נוסדו בשנים הראשונות של המנדט הבריטי בארץ (חלקן נוסדו עוד קודם), אך מרביתם המשיכו להתקיים בכל תקופת המנדט הבריטי, ובצורה כזו או אחרת, גם היום.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

כנסת ישראל: במה שונה התארגנות המוסדית של היישוב בתקופת המנדט הבריטי מההתארגנות המוסדית של היישוב בתקופת השלטון העות'מאני? במה היא שונה מההתארגנות של היהודים בגולה? מתי הוכרה על ידי הבריטים? מה המשמעות של הכרה זו? מה מלמד השם של הארגון על מקורותיו התרבותיים-היסטוריים?

אסיפת הנבחרים: על ידי מי נבחרה? מה סמכויותיה? מהם הגורמים שצמצמו את כוחה והשפעתה כהנהגת היישוב? איזה מוסד כיום מקביל ל"אסיפת הנבחרים"?

הוועד הלאומי: מה תפקידו? איזה מוסד כיום מקביל ל"וועד הלאומי"?

הרבנות הראשית: מהו החזון שהציבו מייסדיו? עד כמה הצליחו לממש חזון זה? מה החידוש בהקמת הרבנות הראשית? האם גם היום אנו זקוקים לרבנים ראשיים לכל עדה גדולה (לעדות קטנות יותר אין רב ראשי)?

התאחדות הספרדים: מה היו האינטרסים שייצגה מפלגה זו? מה היה כוחה במפה הפוליטית? מדוע הלך וירד כוחה בהתמדה? האם ישנן כיום מפלגות שמייצגות אינטרסים דומים?

ועדי הקהילות: למי הם כפופים? מה תחומי הסמכות העיקריים של ועדים אלו? באילו קהילות ויישובים פעלו?

הסוכנות היהודית: מתי הוקמה? מי עמד בראשה? מהם תחומי פעילותה העיקריים? במה נבדלה מהנהגת התנועה הציונית שקדמה לה – "ההסתדרות הציונית"? מה משמעות מעורבותה של הסוכנות בחיי היישוב היהודי בארץ ישראל? במה שונים תחומי פעילותה וסמכויותיה של הסוכנות היהודית כיום?

אחדות העבודה: מתי הוקמה? את מי איחדה? מי היו מנהיגי העיקריים? מה היה כוחה בגוש הפועלים? **מפא"י:** מה הפך את מפא"י למפלגה הדומיננטית ביישוב היהודי במשך עשרות שנים? כיצד היא איזנה בין האידיאולוגיה הסוציאליסטית שלה לאידיאולוגיה הציונית?

המפלגה הרביזיוניסטית-הצה"ר: מה הפך את הרביזיוניסטים לחלופה הפוליטית העיקרית לדומיננטיות של מפא"י? מדוע היא לא הצליחה להגיע להנהגה בתקופת המנדט? במה הייתה שונה המפלגה הרביזיוניסטית משאר המפלגות בגוש האזרחי?

תנועת הפועל המזרחי: מדוע היא הפכה למפלגה הגדולה במחנה הציוני-דתי במקום מפלגת המזרחי? מה היא חידשה באידיאולוגיה הציונית דתית? אילו ממרכיבי האידיאולוגיה של הפועל המזרחי שייכים גם לימינו?

תנועת המזרחי: מתי הוקמה? מי עמד בראשה? מי היו חבריה? מה היו תחומי פעילותה העיקריים? (התלמידים למדו על תנועה זו בראשיתה, כזרם בתנועה הציונית, בספר מסורת ומהפכות בעמ' 281-283).

5. מקורות חזותיים

* סמל הסוכנות היהודית בעמ' 159- מה המוטיבים המרכזיים בסמל? מדוע לדעתך נבחר סמל זה לייצג את הסוכנות היהודית? האם נתקלתם בסמל זה בעבר? היכן?

* כרזת בחירות של מפא"י מ-1942 בעמ' 165
ניתן להשוות לכרזות וסטיקרים של מפלגות בשנים האחרונות.
במה דומים או שונים המסרים שניסו להעביר אז וכיום?
דוגמאות:

ישראל ביתנו, 1999

הליכוד, 2009

הבית היהודי, 2013

ישראל אחת (העבודה), 1999

קדימה, 2009

6. נושאים מרכזיים לדיון

- **מוסדות הנהגת היישוב היהודי:** כיצד הצליח היישוב היהודי להקים מוסדות הנהגה מוסכמים בניגוד לימי העליות הראשונה והשנייה ולמרות התנגדות ערביי ארץ ישראל? כיצד הצליחו מוסדות וולונטריים (=פועלים מרצון) אלו לפעול גם בלי שניתנה בידיהם יכולת כפייה? מה החשיבות של הצלחת הקמת מוסדות אלו? במה דומה ובמה שונה תפקידם של מוסדות אלו מתפקידי מדינה? כיצד השפיעה עבודת הסוכנות היהודית בארץ ישראל על מעמדם של מוסדות ההנהגה של היישוב היהודי? אילו תהליכי מסורת וחדוש אנו מוצאים במוסדות היישוב היהודי בתקופת המנדט?
- **הדמוקרטיה ביישוב:** מדוע העדיף היישוב היהודי לכוון מוסדות דמוקרטיים? אילו קשיים עמדו בפני חיזוק הדמוקרטיה ביישוב? כיצד הפולמוס על זכות הבחירה לנשים משקף קשיים אלו? אילו תהליכי מסורת וחדוש באים לידי ביטוי בכינון דמוקרטיה במוסדות היישוב?
- **המערכת המפלגתית:** מהי חשיבות המפלגות בתקופת היישוב? במה הן דומות ובמה הן שונות מהמפלגות בימינו? מדוע הייתה המערכת המפלגתית מרובת מפלגות? אילו יתרונות וחסרונות היו לריבוי זה? אילו גורמים השפיעו על כוחן של המפלגות? מה הייתה חשיבות המפלגות לתפקוד מוסדות השלטון ולצמיחת הדמוקרטיה ביישוב?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- טבלה להשלמה, לסיכום נושא: "המוסדות הלאומיים". התלמידים ישלימו על פי הספר עמ' 154-159.

	מתי הוקמו או נבחרו לראשונה? על ידי מי?	הגדרת התפקיד	סמכויות ותחומי פעילות
אסיפת הנבחרים			
הוועד הלאומי			
ועדי הקהילות			
הרבנות הראשית			
הסוכנות היהודית			

- העלאת מגוון נקודות מבט: הצגת טיעונים בעניין **זכות הבחירה לנשים** – מנקודות המבט של תומכיה ומתנגדיה.

נחלק את הכיתה לשתי קבוצות: בעד ונגד זכות הבחירה לנשים.

נפנה כל קבוצה למקור הרלוונטי לה בספר: בעד- דברי הרב עוזיאל בעמ' 162-163

נגד- דברי הרב קוק בעמ' 161-162

נציג מכל קבוצה יציג את הטענות שעלו בקבוצתו בעד ונגד זכות הבחירה לנשים. ואז, נספר מה היה בפועל ביישוב הישן וב"כנסת ישראל".

- כדאי לקשר לדין בכיתה את נושא הסופרז'יסטיות בעמ' 65 בספר מסורת ומהפכות.

- טבלה לסיכום ההבדלים האידיאולוגיים בין הגושים הפוליטיים ביישוב.

ניתן להציג בפני התלמידים את הטבלה כשחלק מנושאי המחלוקת אינם מלאים, ולבקש שישלימו את החסר על פי הנלמד בכיתה.

השוואה בין הגושים הפוליטיים ביישוב היהודי בארץ ישראל

המחנה הדתי	המחנה האזרחי רביזיוניסטים	המחנה הפועלי	
הקמת חברה יהודית דתית-לאומית ברוח התורה והמסורת	הקמת חברה דמוקרטית ליבראלית המבוססת על הון ומשק פרטי במסחר, תעשייה וכד'. ראו בסוציאליזם גורם אנטי לאומי ואנטי ממלכתי. לטענתם הארץ תקום בעיקר על ידי הון פרטי (ולא לאומי)	הקמת חברה דמוקרטית סוציאלית המבוססת על שוויון, שיתוף וצדק חברתי. רוב יהודי על ידי התיישבות שיתופית של חלוצים על אדמת ארץ ישראל בעזרת ההון (כסף) הלאומי	הדרך להגשמה
המזרחי הדגישה יותר את ההתיישבות העירונית הדתית. (בנושאים חברתיים כלכליים המזרחי קרובה למחנה האזרחי)	התיישבות עירונית-פרטית גדולה שתוכל לקלוט המוני יהודים וליצור רוב יהודי בארץ ישראל.	התיישבות <u>חקלאית</u> שיתופית הדגשת עבודת האדמה	צורת ההתיישבות המועדפת
הפועל המזרחי ראה בהתיישבות החקלאית השיתופית הדתית את הדרך הטובה להגשמת ערכי ה"תורה והעבודה" (הפועל המזרחי קרוב למחנה הפועלי)			

המחנה הפועלי	המחנה האזרחי רביזיוניסטים	המחנה הדתי	
החלוץ האמיתי הוא הפועל העברי. עליו מוטלת שליחות לאומית להנהיג את העם לקראת מימוש השיטה הסוציאליסטית	גם הפועל העברי וגם הבורגני (בעל בית מהמעמד הבינוני) הם חלוצים, ושניהם יחד בונים את ארץ ישראל העובדת. התנגדות למלחמת מעמדות, כי זו תרתיע את עליית המעמד הבינוני. חשש מפני קומוניזם נוסח ברית המועצות	החלוץ האמיתי הוא כל מי שדוגל בהמשכות קיום עם ישראל ומשתתף בבניינה	היחס לפועל העברי (החלוץ האמיתי)
מתנגדים לעבודה ערבית כי זה מנוגד לרעיון התחייה הלאומית וגורם לאבטלה של הפועלים. דרשו להעסיק רק פועלים עבריים ורק דרך "ההסתדרות הכללית" שנאבקה על זכויותיו של הפועל על ידי שביתות	אין התנגדות לעבודה ערבית, כי היא משתלמת מבחינה כלכלית, ותגרום לשיתוף פעולה ערבי-עברי: עקרון הרווחיות מול הלאומיות. הרביזיוניסטים תמכו בעבודה ערבית טהורה. הם התנגדו לשביתות ודרשו בורות	הפועל המזרחי הגנה על זכויות העובדים	היחס לעבודה עברית
שיתוף פעולה עם הבריטים והסכמה לשלטונם תוך דרישה שיאפשרו והתיישבות רחבה והקמת ממשל עצמי לדעתם, נוכחות הבריטים בארץ הכרחית כדי להגן על היישוב היהודי מפני הערבים עד שיהיה רוב יהודי ואז יהיה אפשר לדרוש מדינה יהודית	הרביזיוניסטים שיתוף פעולה עם הבריטים והסכמה לשלטונם כדי שתתאפשר מטרת הציונות: מדינה עברית משני עברי הירדן. כשהבריטים סירבו לממש את המטרה, הם נוקטים באקטיביזם (מאבק אקטיבי) ביחס לבריטים והמשך פעילות פוליטית נגדם	תפיסת הפועל המזרחי קרובה למחנה הפועלי.	היחס לבריטים

המחנה הפועלי	המחנה האזרחי רביזיוניסטים	המחנה הדתי	
היחס לערבים	הרביזיוניסטים מאמצים להשגת הסכם עם הערבים, שיאפשר הקמת הבית הלאומי, מוכנים לשתף איתם פעולה בתנאי מפורש שהעלייה וההתיישבות לא יפגעו. משנות ה-30 (לאחר הפרעות) שאפו ליצור רוב יהודי שיגרום לערבים להסכים לחיות בארץ ישראל תחת שלטון יהודי	תפיסת הפועל המזרחי קרובה למחנה הפועלי. אנשי המחנה הדתי גם התנדבו לשרת ביחידות "ההגנה"	

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

➤ "הרבנות הראשית" אז והיום: סמכויות הרבנים הראשיים, יחס האוכלוסייה בכלל והאוכלוסייה החילונית בפרט, לרבנים הראשיים.

ניתן להרחיב ולדון בהצעת החוק של חברת הכנסת מרב מיכאלי לביטול מוסד הרבנות הראשית מתשע"ג-2013, וכן בשאלה האם נכון לאחד את משרות הרב הראשי האשכנזי והרב הראשי הספרדי למשרה אחת?

— סוגיית אי-ייצוגן של נשים חרדיות בכנסת

ניתן להביא את הכתבה הבאה:

<http://www.mako.co.il/news-elections-2013/articles/Article-a1e96149751db31006.htm>

איזו מגמה חדשה עולה מכתבה זו? מה דעתכם על מגמה זו?

נבקש מהתלמידים לערוך רשימת מוסדות, ארגונים וגופים מתחומים שונים (עם הסבר על כל מוסד בצדו) הקיימים כיום וראשיתם בשירותים מפלגתיים מתקופת המנדט הבריטי, כדוגמת: בנק הפועלים, בנק המזרחי וקופת חולים לאומית המובאים בפרק.

כך יראו התלמידים כיצד בפועל המוסדות והגופים שהוקמו בתקופת המנדט הבריטי בארץ היוו את הבסיס ל"מדינה שבדרך" שהפכה למדינה.

■ כתיבת טיעון: "מוסדות השלטון ביישוב היוו תשתית למדינת ישראל כמדינה יהודית ודמוקרטית".
העריכו באיזו מידה משפט זה נכון. נמקו והדגישו את דבריכם.

■ בפרק זה הכרנו מקצת מעמדותיו של ז'בוטינסקי. כדאי להכיר לתלמידים היבטים נוספים שלו כמו תמיכתו בעיקרי הציונות המדינית של הרצל. במסגרת זאת הוא דגל בניסיון תקיף להפנות את מצפון העולם אל סבלותיו של העם היהודי. וכך כתב:

"פנה אל העולם, נסה להכריחו להציץ אל תהום אסונותיך, סבלותיך, להטות אוזן לאנחותיך. העמד את העולם פנים אל פנים אל מול מצבך... הסבר להם שלא על חשבונם, אלא בארץ מולדתך שלך אתה רוצה להציל את עצמך – זו הדרך היחידה לגאולה..." (ז'בוטינסקי, כתבים, כרך בסער, תל-אביב תש"ז-תשי"ט, עמ' 129 [=בתוך: מ' בלע, שם, עמ' 50]) (מתוך אתר הכנסת <http://main.knesset.gov.il/About/Occasion/Pages/JabotCV.aspx>).

את התלמידים ניתן לשאול אז:

- 1) לדעת ז'בוטינסקי, אילו טיעונים יכולים לשכנע את מדינות אירופה לתמוך בציונות?
- 2) לדעתכם, אילו מהטיעונים שהובאו על ידי ז'בוטינסקי יכולים לשכנע גם היום? נמקו את תשובתכם.

9. הערות

פדגוגיות

1. הפרק מזמן הזדמנות לדיון במוסדות מדינה: זהותם ותפקידיהם.
2. כדאי לחשוב עם התלמידים מה היה קורה אם מוסדות המדינה היו מוקמים רק אחרי קבלת העצמאות, כפי שקרה במדינות אחרות שזכו לעצמאות לאחר מלחמת העולם השנייה.
3. חשוב להצביע על ההבדלים המהותיים בין מוסדות היישוב היהודי בתקופת המנדט לבין מוסדות היישוב היהודי בשנים 1800—1914.
4. חשוב להצביע על ההבדלים המהותיים בין מוסדות היישוב היהודי בתקופת המנדט לבין הקהילה היהודית בגולה.

ערכיות

יש המציגים את מדינת ישראל כמדינת מהגרים ואת הישראליות כמנותקת מהיהדות. חשוב להדגיש את מקומה של ההסתדרות הציונית (והסוכנות היהודית כזרוע שלה) כמייצגת העם היהודי ככלל, ואת חלקה בביסוס היישוב היהודי בארץ ישראל. כהמשך למאמצייה של ההסתדרות הציונית קמו מוסדות היישוב כדי לנהל את היישוב היהודי בארץ ישראל בהתאם לצרכיו.

מפלגות הפועלים התחזקו בשתי דרכים עיקריות: דאגה לצרכיו של העולה, ניצול עמדת הכוח במוסדות הלאומיים להעדפת תומכי התנועה בחלוקת סרטיפיקטים. נקודות אלו ראויות לתשומת לב ולדיון.

בפרק זה המקום להרחיב בדמותו של ז'בוטינסקי, משנתו ופועלו. אפשר להזכיר נושאים כמו ייסוד הגדודים העבריים או עידוד היוזמה הפרטית והשוק החופשי (לדוגמה במאמרו "כן, לשבור") ולדון בהם. כמו כן כדאי להציג את ייחודה של גישתו, שתמכה בהצגת דרישות מפורשות כלפי ממשלת המנדט, בניגוד לשיטת ההסתדרות הציונית ומפלגות הפועלים, שהעדיפו התקדמות שקטה בבניין הארץ.

10. פעילות סיכום

בימת דיון בסוגיה: במי לבחור לאסיפת הנבחרים?

בהנחה שהייתם חברים ב"כנסת ישראל" והייתה לכם הזכות להצביע בשנות ה-20, לאיזו מפלגה הייתם בוחרים להצביע?

התלמידים יציגו בכיתה עמדות מנוגדות, מנומקות תוך שימוש בקטעי מקור ומידע ממצען של המפלגות השונות.

לאיסוף המידע, יכולים התלמידים להיעזר בפרק הלימוד וכן במקורות אחרים שהמורה יציג להם או שיחפשו בעצמם.

לסיום הפעילות, ניתן להביא לכיתה קלפי ופתקים עם שמות המפלגות ולערוך הצבעה וספירת קולות בכיתה.

11. ביבליוגרפיה

משה ליסק ודן הורביץ (עורכים), מישוב למדינה: יהודי ארץ-ישראל בתקופת המנדט הבריטי כקהיליה פוליטית, תל אביב 1986.

משה ליסק (עורך), תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה, תקופת המנדט הבריטי, חלק שני, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ה.

דפנה צמחוני, "ממשלת המנדט ומעמד העדות הדתיות בארץ-ישראל", קתדרה, 80 (תשנ"ו)

http://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_80.9.pdf

פרק 6 | העלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: העלייה וההתיישבות כמגשימות החזון הציוני.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 10 שעות הוראה

עמודים בספר: 181-202

2. הצעה לפעילות מקדימה

- ניתוח כותרת הפרק: העלייה לארץ ישראל וההתיישבות בה.
נבקש מהתלמידים לשער את הקשר בין עלייה להתיישבות.
האם זה קשר הכרחי? (השוואה למשל למדינות הגירה: האם ההגירה הביאה שם להקמת יישובים חדשים?)
- נשמיע לתלמידים את השיר "שיבולת בשדה" או נחלק את מילות השיר, שנכתב על ידי מתתיהו שלם, מלחין ומשורר ישראלי שעלה לארץ במסגרת "החלוץ" בעלייה השלישית. כתב עשרות שירים המשקפים את הווי הארץ משנות ה-20 ותעד את נופיה בשיריו.

<https://www.youtube.com/watch?v=EG8TYMTFXZI>

ניתן להביא בפני התלמידים שירים נוספים של שלם, כגון: "הזורעים בדמעה", "בני הכפר", "בא השמש".

קישור עם רשימת השירים וקישורים למילות כל שיר:

<http://shironet.mako.co.il/artist?type=works&lang=1&prfid=707>

נשאל את התלמידים: מה אפשר ללמוד מהשירים האלה על המציאות בארץ בשנות ה-20? (העיסוק המרכזי, מאפיינים חברתיים וכדו')

על מציאות זו נלמד בפרק זה.

3. ציר זמן

יש למקם את הלימוד על ציר הזמן תוך אזכור האירועים הרלוונטיים שנלמדו:

העליות הראשונה והשנייה (נלמדו בספר זה, עמ' 40-60), ולאחריהן, מלחמת העולם הראשונה, שעצרה את רצף העלייה (נלמדה בספר מסורת ומהפכות בפרק השביעי) וכתוצאה מכך- כיבוש הבריטים את הארץ וכתב המנדט (נלמד בפרק השני בספר זה), וכן, המתרחש באירופה וסגירת שערי ארצות הברית למהגרים, והמתרחש במזרח התיכון (פרק שלישי), המהווים בסיס להתחדשות העלייה היהודית לארץ עליה נלמד בפרק זה.

פרק זה יעסוק בעלייה ובהתיישבות בארץ ישראל בין השנים 1919-1939.

תאריך עם האירועים המרכזיים בשנים אלו בעמ' 199.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

עליות שלישית, רביעית, חמישית – כיצד ניתן להבחין בראשיתה של עליה ובסימומה? האם גלי העלייה האלו דומים זה לזה, ואם כן – במה? במה הן דומות ושונות מהעליות הראשונה והשנייה? אילו קשיים ייחודיים היו בכל גל עליה? כיצד ניסו מוסדות היישוב היהודי והתנועה הציונית לסייע לעולים? כיצד העשיר כל גל עלייה את היישוב היהודי מבחינה כלכלית, תרבותית, חינוכית, התיישבותית? האם אלו גלי עלייה (מטעמים דתיים, לאומיים או ציוניים) או גלי הגירה (כתוצאה מבריחה והעדר ארצות קולטות אחרות)? [שימו לב לשילוב בין גורמים שדחפו את העולים אל מחוץ לארצות מוצאם לבין גורמים שמשכו אותם אל הארץ. בכל העליות היו מעורבים גורמים משני הסוגים]

גאולת הקרקעות – מהי משמעות 'גאולה' בהקשר זה? האם כל קניית קרקעות מוגדרת כך? האם זהות הרוכש (אדם פרטי, קבוצה, התנועה הציונית) חשובה? מה הקשר בין גאולת קרקעות לבין התיישבות? מה הייתה תרומתם של מוסדות היישוב היהודי והתנועה הציונית לגאולת קרקעות?

עלייה סלקטיבית ועלייה חופשית – מה היו טיעוני המצדדים בעלייה חופשית? מה טענו המצדדים בעלייה סלקטיבית? מה היו אמות המידה על פיהן הוענקו הסרטיפיקטים למועמדים לעלייה? אילו מטרות שירתו אמות המידה האלו? מי היו הנפגעים העיקרים ממדיניות העלייה הסלקטיבית? האם היה מוצדק לנסות להגביל את העלייה או שהיה צריך לאפשר לכל המעוניין לעלות על אחריותו?

הכשרה – מה החידוש במפעלי ההכשרה בחוץ לארץ? לקראת מה הכשירו וכיצד? במה דומה ושונה ההכשרה הדתית מזו הלא דתית? מה הייתה תרומת ההכשרה לעלייה ולהתיישבות?

החלוץ – מתי הוקם ארגון "החלוץ"? היכן? על ידי מי? מה הייתה מטרתו? מה הייתה תרומתו לבניין הארץ? מה הופך אדם או קבוצה לחלוץ? מדוע חלוציות נחשבת לתכונה חיובית? מה המחיר שמשלם החלוץ? מה הייתה משמעות החלוציות בתקופת המנדט? האם החלוציות בתחום ההתיישבות החקלאית בספר הייתה אכן חשובה יותר מהחלוציות בתחומי הכלכלה, התרבות, החינוך וההתיישבות העירונית כפי שטען מחנה הפועלים? כיצד השתלבה החלוציות במאבק בין המחנות הפוליטיים?

ברית חלוצים דתיים (בח"ד) – תנועה שהוקמה ב-1928 ובה התאחדו החלוצים הדתיים בגרמניה, שנטו לגישתה של **הפועל המזרחי**. היא לא הייתה בעלת זיקה פוליטית למפלגה כלשהי (כמו תנועת "החלוץ" הכללית) אבל עקרוניתה תאמו את עקרונות **הפועל המזרחי**.

הון לאומי והון פרטי – הוויכוח בתנועה הציונית בנוגע להון הפרטי והלאומי. היכן השקיעו רוב העולים את ההון הפרטי שהביאו עמם? במה בחרה להשקיע הנהגת היישוב את ההון הלאומי? האם הבית הלאומי היהודי התבסס על הון פרטי או לאומי?

5. מקורות חזותיים

בפרק מקורות רבים הממחישים את פעולות העלייה וההתיישבות הנרחבות בשנות ה-20 וה-30 והתפתחות שהן הביאו לבניין הישוב היהודי בארץ בתחומים השונים.

בעמ' 191 מוצג גרף המציג את העלייה היהודית לארץ ישראל בשנים 1919—1939.

בסיום הפרק, עמ' 201, טבלה ובה נתונים על הגידול של היישוב העירוני היהודי בתקופת המנדט (מס' היהודים בערים השונות בארץ מ-1900 ועד 1949)

באמצעות הטבלה ניתן לבחון את ההתיישבות העירונית: מה חשיבותה להתפתחות המדינה שבדרך? מה מלמד אותנו הגידול על העלייה הזו? איזה ערים בעיקר התפתחו האם זה מעיד על אופי העלייה והעולים?

ניתן להפנות את התלמידים לגרף ולטבלה, עם תחילת הלימוד, ולבקש מהם לנסות ולהסיק מסקנות לגבי תרומת העלייה וההתיישבות בשנים 1919—1939, לקידום "המדינה שבדרך", ולהגשמת מטרות התנועה הציונית, ולנסות להבין למה שינויים אלו אירעו בשנים מסוימות.

ניתן לבקש מהתלמידים למיין את התמונות בפרק לפי תחומי ההתפתחות השונים: התיישבות, כלכלה, תרבות, טכנולוגיה ועוד. כך ניתן יהיה להיעזר בתמונות להבחנה בין תחומי חיים שונים.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- אילו גורמים אפשרו את הצלחת קליטת גלי העלייה האלו? אילו גורמים הקשו על ההצלחה?
- כיצד תרמו מוסדות היישוב היהודי והתנועה הציונית להצלחת קליטת העלייה? אילו מהפעולות שלהם יכלו לפגוע בהצלחת הקליטה?
- כיצד תרמו מוסדות היישוב היהודי והתנועה הציונית להצלחת הרחבת ההתיישבות? אילו מהפעולות שלהם יכלו לפגוע בהצלחת הרחבת ההתיישבות?
- האם רשאים מוסדות היישוב היהודי והתנועה הציונית לקבוע מדיניות עלייה והתיישבות? אם כן – אילו שיקולים הם לגיטימיים ואילו בלתי לגיטימיים בקביעת מדיניות זו אז והיום?
- כיצד סייעה העלייה להתיישבות וכיצד סייעה ההתיישבות לעלייה?
- כיצד תרמו העלייה וההתיישבות בשנים 1919—1939 לקידום "המדינה שבדרך" ולהגשמת החזון הציוני?
- במה דומות ובמה שונות דרכי קליטת העלייה אז והיום?
- במה דומות ובמה שונות דרכי ההתיישבות אז והיום?
- מה היו היתרונות והחסרונות של צורות ההתיישבות שהתפתחו אז? איזו מהן עדיפה בעיניך? נמק תשובתך לאור מה שלמדת בפרק זה.

- במה דומים ובמה שונים קשיי ההתיישבות של מתיישבים דתיים מהקשיים של מתיישבים חילוניים אז והיום?
- אילו ביטויי חידוש ומסורת באו לידי ביטוי בהתיישבות הדתית?
- כיצד באו האידיאולוגיות הליברליות והסוציאליסטיות לידי ביטוי במחלוקת על צורת ההתיישבות והגבלת העלייה?
- האם עליות אלו חיזקו את היישוב 'הישן' או הישוב 'החדש'? בסיו תשובתכם על מה שלמדתם בפרק זה.

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- **שאלת טיעון** בנושא: דילמות במדיניות העלייה- עלייה סלקטיבית או עלייה חופשית? נחלק לתלמידים דף עם ההגדרות של המושגים: "עלייה סלקטיבית" ו"עלייה חופשית". התלמידים יצטרכו להשלים את שם המושג (ניתן להפנות לספר עמ' 184-185).

_____ עלייה ממוינת ומדורגת שבה יעלו תחילה הצעירים החלוצים שיוכלו להשקיע את כל מרצם ביישוב הארץ, והם יכשירו את הדרך בפני כל המוני בית ישראל. המצדדים בעלייה סלקטיבית טענו כי אם לא יעשה הדבר בצורה מתונה זו עלול כל בניין הארץ להתמוטט. אי אפשר לבנות את הארץ עם מהגרים עניים, בעלי משפחות, שדואגים לכלכלת משפחתם הרעבה וכלל לא פנויים לעבודה חלוצית ראויה לשמה. היה גם חשש שעולים מסוג זה עלולים לרדת מיידית מן הארץ, ברגע שייתקלו בקשיים – מכיוון שהאידיאולוגיה הציונית כלל לא בוערת בעצמותיהם.

_____ העלאת כמה שיותר יהודים ארצה, גם יהודים שהם לא דווקא אידיאולוגים מובהקים.

המצדדים בעלייה חופשית טענו כי ארץ ישראל היא ביתו של העם היהודי כולו, וכי הצלת היהודים צריכה לעמוד בראש מעייניה של התנועה הציונית. באמצעות עלייה כזו יצליח היישוב היהודי ליצור רוב בארץ. בנוסף, משפחות עם ילדים לפעמים נוטות יותר להשתקע, ולא ממהרות לרדת מהארץ. כמו כן, בדרך כלל רק למשפחות שהגיעו מתוך כורח המצב בארצות המוצא היה הון פרטי שיכול לסייע בכלכלת הארץ.

- לאחר הבנת המושגים, נבקש מהתלמידים להביע את עמדתם בנושא ולנמק אותה, תוך שימוש בהגדרות ובנימוקים שלפניהם.

השאלה: אחת הדילמות שעמדה בפני התנועה הציונית והנהגת היישוב היהודי בארץ הייתה, האם יש לאפשר "עלייה חופשית" של יהודים לארץ או האם עדיף להפעיל שיקול דעת וסדרי עדיפויות בדרך של "עלייה סלקטיבית". מהי עמדתכם בסוגיה זו? נמקו את דבריכם.

▪ הפועל המזרחי- תעודת זהות

- לאחר הלימוד על תנועת החלוצים הדתיים, ההתיישבות הדתית, הדילמות והקשיים הייחודיים לה, ניתן להכין תעודת זהות שתכלול:

רקע להקמה:

שנת הקמה:

דמויות מזוהות עמה:

רעיונות מרכזיים:

עשייה:

■ **עריכת טבלת השוואה בין העליות:**

תבחינים	העלייה השלישית	העלייה הרביעית	העלייה החמישית
מאפיינים			
אידיאולוגיה מרכזית			
סוג התיישבות מרכזי			

■ **עבודה מסכמת על נושא העליות וההתיישבות תוך דגש על פיצוח שאלה**

אסטרטגית פיצוח שאלה מאפשרת לתלמיד למפות לעצמו את הבקשה המדויקת בשאלה, שימת לב לכל חלקי השאלה והכמות של ההסברים, דוגמאות, קשיים, גורמים וכו' ובכך לא לשכוח אף פרט. וכן להתמקד בדמות או הזמן אליו מכוונת השאלה.

ההנחיות לתלמידים הן:

לפני כתיבת התשובה הדגש בכל אחת מן **השאלות** (באמצעות הדגשה בצבעים שונים או בצורות):

- מידע הניתן בשאלה (לפעמים ישנה הקדמה של משפט מידע ולאחר מכן השאלה- תשומת לב למידע עוזרת לענות תשובה)
- מילות השאלה וההוראה (כדי לא לשכוח חלקים בשאלה)
- נושא השאלה או 2-3 המילים המרכזיות בשאלה (מה בדיוק מבקשים?)
- מספר החלקים (דוגמאות, הסברים וכדומה) בשאלה כדי לא לשכוח שום פרט!
- תאריך/ תקופה, שם של דמות (התמקדות מאפשרת לענות בדיוק את המבוקש)
- לאחר הסימון כתוב מבנה לתשובה ועל פיו כתוב את התשובה.

נתרגל מיומנות זו על השאלות לסיכום הפרק בעמ' 200-202.

■ **פעילות לסיכום על ציר הזמן:**

נבקש מהתלמידים לצייר ציר זמן בין השנים 1919-1939.

על גבי הציר ימקמו התלמידים את שלוש העליות: העלייה השלישית, העלייה הרביעית והעלייה החמישית. מתחת לכל עלייה יערכו התלמידים רשימה ובה יציינו תרומות מרכזיות של אותה העלייה לבניין הארץ.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

■ **שאלות טיעון ועמדה:** נבקש מהתלמידים להביע את עמדתם בדילמות שונות במדיניות העלייה וההתיישבות של התנועה הציונית והנהגת היישוב, שבהן עסקנו בפרק זה. על התלמיד להציג באופן ברור עמדה אחת או יותר. יש לעודד את התלמידים לראות יתרונות וחסרונות בכל אחת מהשיטות, ראייה מורכבת ולא חד ממדית.

הדילמות: באיזה הון צריכה הארץ להיבנות: בהון לאומי או בכסף פרטי? אן האם עדיפה כלכלה חופשית או כלכלה סוציאליסטית?

מהי צורת ההתיישבות העדיפה: קיבוץ או מושב עובדים?

האם עדיפה ההתיישבות חקלאית שיתופית או ההתיישבות עירונית ופיתוח התעשייה?

האם עדיפה ההתיישבות דתית נפרדת או כחלק מההתיישבות הכללית?

האם להתיישב בכל מקום המתאים להקמת משק, וכך לפזר את היישובים הדתיים ברחבי הארץ ומבודדים בתוך היישובים החילוניים, או לקבוע את נקודות ההתיישבות הדתית בצורה מסודרת ומתוכננת, כהתיישבות גושית?

אפשר כשלב מקדים לבקש מהתלמידים לנסח בעצמם את הדילמות שהיו עשויות לעמוד בפני מנהיגי היישוב בנושאים השונים:

- סדרי עדיפויות בהעלאת עולים.

- סדרי עדיפויות בהקצאת משאבים להתיישבות.

■ שאלות טיעון נוספות:

א. "מי שעלו לארץ מתוך כורח המצב בארצות מוצאם ולא מתוך אידיאולוגיה ציונית הם מהגרים". הסבירו טענה זו על סמך טיעונים תומכים וטיעונים מתנגדים.

ב. חברו ויכוח מנומק בין איש תנועת "החלוץ" הכללית לבין חלוץ דתי, בדבר הצורך בהקמת מסגרת נפרדת לחלוצים הדתיים. הביאו נימוקים לכאן ולכאן.

■ העלאת אפשרויות מגוונות לפתרון בעיה, **בנושא: הציונות בארצות האסלאם.**

■ אילו אתגרים עמדו בפני שליחים שיצאו להכשרות בארצות האסלאם?

■ נבקש מהתלמידים להציע דרכים להתמודדות עם האתגרים שנמנו.

■ **תנועות הנוער**

ניתן לבדוק את גלגולי תנועות הנוער שהוזכרו בפרק זה ובפרק הקודם (הנוער העובד והלומד, בית"ר, בני עקיבא ועזרא) מראשיתן ועד היום, תוך התייחסות לנקודות הבאות:

- שם התנועה: על שם מה? מי? מדוע נבחר שם זה?

- סמל התנועה: אילו ערכים מבטא כל אחד מהסמלים?

- מדוע השתנה או לא השתנה הסמל עם השנים?

סמל תנועת "הנוער העובד והלומד" אז והיום, בעמ' 192.

סמל תנועת הנוער בית"ר בעמ' 70.

סמל תנועת "בני עקיבא", עמ' 174.

סמל תנועת הנוער "עזרא":

- נרחיב את ההשוואה בין תנועת "בני עקיבא" לתנועת "עזרא".

בקשו מהתלמידים להגדיר תבחינים להשוואה (כגון, מקימים, גורמים, העלייה שבזמנה הוקמה, אידיאולוגיה ועוד) ולאחר מכן להסיק מההשוואה מסקנות.

ניתן להשוות גם בין הסמלים של כל תנועה. לנתח את השינויים, מה משמעותם מבחינה אידיאולוגית וערכית?

- האידיאולוגיה של כל אחת מהתנועות- מהם הערכים המרכזיים שעליה מבוססת כל אחת מהתנועות? האם השתנתה עם השנים? האם פעלה או פועלת בזיקה למפלגה כלשהי?

- גודלה ופועלה העיקרי של כל אחת מהתנועות אז והיום. במה תנועות הנוער (כולם יחד וכל אחת בנפרד) בימינו ממשיכות ומחדשות את תנועות הנוער שהיו בעבר?

■ דמויות

עליות אלו מגלמות בתוכן סיפורים אישיים מרתקים. ניתן לחלק את התלמידים לקבוצות, לבקש מהם למצוא סיפורים של אישים שונים מהעליות השונות ולהציגם בכיתה (ניתן לבקש מהם לזהות באיזה עליות הם עלו על פי התאריכים ואופיים)

דוגמאות לדמויות: הרב שלמה גורן, יוסף טרומפלדור, חנה סנש, האדמו"ר החלוץ – הרב יהושע שפירא, שח"ל- הרב חיים שמואל לנדאו, הסופר יוסף חיים ברנר, יצחק שדה, חיים נחמן ביאליק, פנחס רוזן, הרב הרצוג, הנרייטה סולד, ברוניסלב הוברמן, הרב משה צבי נריה וכו'.

לחלופין ניתן להפנות לקטעי מקור בפרק המצטטים אישים שונים בעליות ולבקש מהם להרחיב על אישים אלו, מקטע המקור וממקורות נוספים.

9. הערות

פדגוגיות

1. נושאים של עלייה והתיישבות מלווים אותנו בספר זה בפרקים 1—2, ו-12. טוב להצביע על המשכיות ותמורות נושאים אלו לאורך זמן.

2. לשים לב: עלייה והתיישבות נדונים יחד לכל אורך ספר זה – מה הקשר בין שני הנושאים? כיצד הם משפיעים זה על זה?
3. העיסוק בדילמות, סדרי עדיפויות ושיקולי דעת הם מרכזיים בפרק זה. צריך לוודא שהתלמיד מבין מושגים אלו.
4. מוקד ההוראה של הפרק הוא: "העלייה וההתיישבות כמגשימות החזון הציוני" (תכנית לימודים, עמ' 72). בפרק האחרון של הספר מסורת ומהפכות ראינו שהיו כמה חזונות ציוניים (כמו: ציונות כללית, ציונות סוציאליסטית, ציונות דתית). צריך לבחון אפוא את העלייה וההתיישבות גם לאור החזונות השונים.

10. פעילות סיכום

- ניתן להראות לתלמידים סרטונים שונים המסכמים את נושא העליות לארץ, הכוללים תמונות, זיכרונות ועדויות של עולים, כגון פרקים מהסדרה עמוד האש, ולתת לתלמידים משימת צפייה, כמו: לערוך רשימה של כמה שיותר דוגמאות לתרומת העלייה או העליות להתפתחות "המדינה שבדרך". ניתן לעשות זאת כתחרות ולבדוק מי מהתלמידים הצליח ליצור רשימה ארוכה יותר בהתבסס על הסרטונים.

- ניתוח טקסטים חזותיים:

ניתן להביא בפני התלמידים תמונות של בני העליות השלישית, הרביעית והחמישית. לגבי כל עלייה ניתן לבקש מהתלמידים להסיק מהתמונות על אופי העולים, על האידיאולוגיה והאופי המיוחד של העלייה. כמו כן ניתן לבקש מהם להשוות בין העליות על פי התמונות.

11. ביבליוגרפיה

משה ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה**, תקופת המנדט הבריטי, חלק שלישי, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ח.

אביבה חלמיש, "עלייה לפי יכולת הקליטה הכלכלית: העקרונות המנחים דרכי הביצוע וההשלכות הדמוגרפיות של מדיניות העלייה בין מלחמות העולם", אבי בראלי ונחום קרלינסקי (עורכים), **כלכלה וחברה בימי המנדט**, שדה בוקר 2003, עמ' 179–216.

<http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/DocLib4/4b.pdf>

יוסי כץ, **תורה ועבודה בבניין הארץ: הקיבוץ הדתי בתקופת המנדט**, רמת גן 1996.

פרק 7 | העימות הערבי-יהודי עד מלחמת העולם השנייה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: השפעת העימות על היישוב היהודי ועל הערבים בארץ ישראל.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 10 שעות הוראה

עמודים בספר: 203-240

2. הצעה לפעילות מקדימה

דיון במשמעות הביטוי "עימות": ניתן להביא בפני התלמידים את ההגדרות מהמילון למילה "עימות" ולבקש מהתלמידים לבחור מבין ההגדרות השונות את ההגדרה המתאימה ביותר לדעתם, בהקשר של העימות הערבי-יהודי, ולנמק את בחירתם.

- כדאי להזכיר לתלמידים את נושא צמיחת הזהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל שנלמד בפרק 4, ולקשר זאת כגורם והקדמה לעימות שיילמד בפרק זה.

3. ציר זמן

פרק זה מתפרש על פני כ- 20 שנה (1920-1939), והוא בנוי על פי נושאים ולא על פי סדר כרונולוגי. לכן, חשוב בפתיחת הנושא ולאורך כל הלימוד של הפרק למקם את התלמידים על ציר הזמן. כדאי להכין ציר זמן מלווה לפרק זה ולתלות אותו בראש הלוח. על הציר יש לציין את נקודות הזמן המופיעות בתאריכון שבסוף הפרק, בעמ' 238.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

מאורעות תר"פ (1920) ותרפ"א (1921), מאורעות תרפ"ט (1929), המרד הערבי הגדול = מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט (1936-1939): להתייחס למושג "מאורעות" – מה משמעותו? מה מסמל מושג זה בשונה מ"פוגרומים" ופרעות? בכל אחד מן המאורעות נתייחס לגורמים, ביטויי אלימות והיקף המאורעות. לגבי **המרד הערבי הגדול (מאורעות תרצ"ו-תרצ"ט)** – מהו הכינוי ההולם: מאורעות או המרד הערבי? מדוע קראו להם מאורעות הגם שהיה זה מרד? לנמק תוך השוואה למאורעות קודמים במטרות, אמצעים ומשך הזמן.

סכסוך הכותל: מהלך הסכסוך, מעמדו ומשמעותו של הכותל והסכסוך סביבו כגורם לפרוץ המאורעות בתרפ"ט.

כיצד בא לידי ביטוי הסכסוך סביב הכותל ומקום הר הבית בימינו?

הספרים הלבנים: מדוע נקראו כך? מה משמעותם? עריכת השוואה בין הספרים מהיבטים שונים, כמו: המחויבות לבית הלאומי היהודי בספר, ההגבלות על העלייה וההגבלות על רכישת קרקעות והתיישבות יהודית. עריכת השוואה בין התחייבויות הבריטים כלפי הבית הלאומי ב"הצהרת בלפור" וב"כתב המנדט" לבין האמור בכל אחד מן ה"ספרים הלבנים". הסקת מסקנות לגבי השינוי בעמדת בריטניה כלפי הקמת הבית הלאומי - יש להראות לתלמידים את הנסיגה ההדרגתית מהצהרת בלפור.

ההגנה: מתי הוקם הארגון? מה ניתן ללמוד משם הארגון על ייעודו? כיצד השפיעו כל אחד מן המאורעות על התפתחות הארגון? להתייחס לסמל הארגון (עמ' 214) ומשמעותו. כיצד שימש ארגון "ההגנה" כבסיס לצה"ל כפי שאנו מכירים כיום?

- יש להדגיש כי בסופו של דבר ההגנה הייתה כוח המגן היחיד עד הקמת המדינה (האצ"ל, וודאי הלח"י לא הגנו על היישובים ועל הדרכים).

אצ"ל: מדוע פרשו חבריו מארגון "ההגנה"? מהי השקפת עולמם ביחס לבריטים וביחס לערבים? כיצד היא באה לידי ביטוי בהמנון הארגון ובסמל הארגון (עמ' 216)?

הבלגה: מה משמעותה? מי היה הארגון שצידד בדרך של הבלגה? מה היו טיעוניו לתמיכה בדרך ההבלגה? מה היו טיעוני המתנגדים להבלגה?

ה-N ההתיישבותי: מדוע נקרא כך (להתייחס למפה בעמ' 223)? מה היה ההיגיון האסטרטגי שבהחלטה להגביר את התיישבות דוקא באזור ה "N"? מה הייתה החשיבות הגדולה של מפעל ההתיישבות היהודית וחיזוקו בשנים המדוברות? מהי חולשתו של ה-N ההתיישבותי?

חומה ומגדל: מהי שיטת ההתיישבות של יישובי "חומה ומגדל"? מהן מטרות שיטה זו? כיצד העליות לחניתה ולטירת צבי מדגימות את השיטה, את חשיבותה ואת האתגרים הייחודיים של החלוצים הדתיים?

<http://israelidocuments.blogspot.co.il/2013/03/75.html>

<http://tiratzvi.org.il/ViewPage.asp?pagesCatID=6533&siteName=tiratzvi>

<https://www.youtube.com/watch?v=6EeP7VWVN0I>

ועידת פיל – תכנית החלוקה: מהו תוכנה? מה היה יחס הערבים לתכנית? מה חשבו על התכנית ביישוב היהודי? להתייחס לדעות המצדדים והשוללים.

5. מקורות חזותיים

☒ בפרק תמונות רבות המעידות על המתח ועל ביטויי העימות הערבי-יהודי, לדוגמה:

- תמונת חגיגות "נבי מוסא" בירושלים בתחילת חודש אפריל 1920, שמהן יצא ההמון הערבי לפרעות בירושלים, עמ' 204.

- תמונתו של יוסף חיים ברנר (1881-1921). סופר והוגה דעות יהודי, שנרצח במאורעות תרפ"א, עמ' 205.

- תמונת התינוק שלמה בן השנה, לאחר שאביו, אמו, סבו וסבתו ואחיו אהרון בן הארבע נרצחו לעיניו בפרעות תרפ"ט בחברון. עמ' 206.

- תמונת שרידי אוטובוס שהסיע נוסעים יהודים ונשרף בפעולת טרור בבלד א-שיח', 1938. עמ' 208.

- תמונת לוחמים ערבים בתקופת המרד הערבי הגדול, עמ' 231.

ניתן לשאול: מה ניתן ללמוד על העימות מתוך התמונות?

☒ איור על סכסוך הכותל, עמ' 206 - דרכה ניתן גם לדון על מקום הממשל הבריטי בסכסוך. מה הביקורת של היישוב היהודי עליה כפי שעולה מהתמונה. האם באמצעותה ניתן להסביר את פרסום הספרים הלבנים (ואת העמדה האנטי ציונית שלהם בשונה מעמדתם הראשונה?)

☒ כמו כן, ניתן לראות תמונות המעידות על התעצמות היישוב היהודי ותגובותיו נוכח הפרעות. ניתן לשאול כיצד מבטאת כל תמונה את התעצמות היישוב היהודי, ובאיזה תחום?

לדוגמה:

- סמלי ארגון כוחות המגן העבריים: ההגנה והאצ"ל (עמ' 214, 216)

- תמונות קיבוץ ניר דוד –ראשון יישובי חומה ומגדל וקיבוץ טירת צבי, עמ' 224, חלוצים מכשירים את הקרקע לעליית הישוב חניתה, בעמ' 224.

- נמל תל אביב בראשיתו.

- מפת ה-N ההתיישבותי בעמ' 223. מה החשיבות והתרומה של התיישבות זו למפעל הציוני: כיצד הרקע של התקופה הוביל לסוג התיישבות זה?

- מפת החלוקה של ועדת פיל, עמ' 232 ומשמעותה להתיישבות היהודית.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- **העימות הערבי-יהודי:** האם העימות הערבי-יהודי היה מחויב המציאות לאור הנלמד בפרקים 5—6? מדוע הפך הסכסוך הערבי-יהודי לעימות מתמשך? מה היו ההשלכות של העימות על ערביי ארץ ישראל? כיצד הוא השפיע על יחס הבריטים לייעודם על פי כתב המנדט? כיצד השפיע העימות על יחסי יהודים-בריטים? מה היו ההשלכות על היישוב היהודי? כיצד השפיע העימות על התפתחות הבית הלאומי היהודי בארץ ישראל?

מדוע השפיע העימות על מצבם של יהודי ארצות האסלאם? להתייחס בפרט לפרהוד בעיראק שכן כרגיל אין

שומעים על פגיעות פיזיות ביהודי ארצות האסלאם בעת החדשה, דבר היוצר אשליה של מערכת יחסים תקינה בין מוסלמים ליהודים, בניגוד למערכת היחסים בין נוצרים ליהודים באירופה.

במה שונים יחסי יהודים-ערבים בארץ ישראל מיחסי יהודים-גויים בגולה?

▪ **שאלת "ההבלגה":** מהם השיקולים המוסריים, התועלתניים והמדיניים העולים מעמדות הצדדים השונים? האם ישנם גם שיקולים דתיים? מי צריך לקבל החלטות בסוגיות אלו – מוסדות היישוב היהודי או כל מחתרת בעצמה?

▪ **ניסיונות לפתרון הקונפליקט:** לאור הנלמד בפרקים 5–6 ובפרק זה – האם היה סיכוי שאחד הפתרונות שהוצעו יתקבל על ידי כל הצדדים? ומדוע? עד כמה תאמו ההצעות הבריטיות לפתרון הקונפליקט (מדינה דו לאומית, חלוקת הארץ וקנטוניזציה) להתחייבותם להקים בית לאומי ליהודים בארץ ישראל? האם תאמו הצעות אלו את תכנית באזל של התנועה הציונית (מסורת ומהפכות, עמ' 274)? בהתחשב בגודלו של היישוב היהודי בארץ ישראל ובמצבם של יהודי אירופה באותה תקופה – מה היו היתרונות והחסרונות בכל אחת מההצעות? האם הצעות אלו סייעו להתפתחות הבית הלאומי בארץ ישראל? מה היו היתרונות והחסרונות של ניסיונות של יהודים ליישוב הסכסוך עם הערבים (ביחסים עם בריטניה, ביחסים עם דעת הקהל, ביחסים בתוך היישוב היהודי)? האם נכונות לפשרה מחזקת את העימות או מחלישה אותו? האם ישנה בעיה מבחינה דתית בכל אחת מהצעות אלו?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

• טבלאות השוואה בין המאורעות ובין הספרים הלבנים – להשלמה:

השוואה בין מאורעות הדמים בארץ בשנות ה-20 וה-30:

מאפיינים	תר"פ- תרפ"א (1920-1921)	תרפ"ט (1929)	המרד הערבי (תרצ"ו-תרצ"ט)
הרקע (גורם) למאורעות		בנוסף לגורם ציוני – העלייה הרביעית, היה גם גורם דתי – סכסוך הכותל	
היקף הפגיעות ביהודים	כ- 53 הרוגים, 200 פצועים		הפרעות נמשכו 3 שנים (מ- 1936 עד 1939), 400 יהודים הרוגים, וגם פגיעה קשה בחקלאות
היקף הפגיעה ביישובים היהודיים		הפגיעה בכל סוגי היישוב היהודי, גם ביישובים הציוניים וגם ביישובים הלא ציוניים. לכן, פגעו גם בערי קודש וגם במושבות החדשות: מוצא, הר-טוב, באר טוביה	
נטישת יישובים יהודיים	למרות הפגיעה ביישובים יהודיים, לא ננטשו היישובים ויהודים המשיכו לגור שם		היהודים לא עוזבים את היישובים, אלא מגדילים את ההתיישבות - "חומה ומגדל"

השוואה בין הספרים הלבנים:

מאפיינים	"ספר לבן" ראשון של צ'רצ'ל (1922)	"ספר לבן" שני של פספילד (1930)	"ספר לבן" של מקדונלד (1939)
הכרה בהצהרת בלפור		פספילד לא מזכיר בכלל את הצהרת בלפור. הוא קובע שלבריטים יש מחויבות כפולה – גם לערבים וגם ליהודים. זה מנוגד לכתב המנדט, שבו מדובר על הקמת בית לאומי ליהודים	כמו ב"ספר הלבן" של פספילד גם ב"ספר הלבן" של מקדונלד אין אזכור של הצהרת בלפור. בריטניה לא רואה שום אפשרות לעזור להקמת הבית הלאומי ליהודים. לא רק שלא מזכירים את ההצהרה, אלא גם פועלים נגד ההצהרה, מדברים על הקמת מדינה ערבית במשך 10 שנים עם רוב ערבי
הגבלת העלייה היהודית	יש הגבלה של עלייה יהודית. קבעו שהעלייה תהיה לפי היכולת הכלכלית של הישוב היהודי בלבד. [בפועל, בשנות העשרים לא נוצר מחסור באישורי עליה]	הגבלת העלייה קשה יותר _____ _____ _____	
הגבלת מכירת קרקעות ליהודים		יש הגבלה, כל זמן שלא תתוכנן תכנית לפיתוח חקלאי- ערבי	

- תכנית החלוקה- הוויכוח בעד תכנית החלוקה של ועדת פיל ונגדה- נחלק את הכיתה לשתי קבוצות. קבוצה אחת תקבל את מקורות "בעד" תכנית החלוקה, והקבוצה השנייה תקבל מקורות "נגד" התכנית. (המקורות מופיעים בספר בעמ' 233-235). כל קבוצה תצטרך לקרוא את המקורות השונים, לסכם את הנימוק העיקרי העולה מכל מקור, ואז נציג מכל קבוצה יציג את הדברים בפורום הכיתתי. לאחר מכן, ניתן לערוך הצבעה בכיתה: מה אתם הייתם מצביעים, בתנאים ובנסיבות של אז? רצוי שההצבעה תהיה חשאית כדי שהתלמידים יוכלו להביע את עמדתם באופן חופשי.

▪ "ההגנה"

ניתוח סמל ארגון ההגנה (עמ' 214) תוך דיון: מה המסר שלו? כיצד הוא מעיד על אופיו של הארגון?

ניתן להפנות את התלמידים לאתר הארכיון לתולדות ההגנה, ולבקש מהם לחפש באתר הארכיון ערכים או אישים מרכזיים שהועלו בשיעור בהקשר לארגון "ההגנה".

אתר הארכיון לתולדות ההגנה: http://www.archives.mod.gov.il/default_h.asp

ניתן בהזדמנות זו להסביר לתלמידים באופן כללי על המושג "ארכיון", סוגי ארכיונים, חשיבותם והארכיונים המרכזיים הקיימים בארץ.

צריך להדגיש כי בסופו של דבר ההגנה הייתה כוח המגן היחיד עד הקמת המדינה כי האצ"ל, והלח"י לא הגנו על היישובים ועל הדרכים.

▪ האצ"ל

נשמיע לתלמידים את המנון האצ"ל- שיר ביתר:

<https://www.youtube.com/watch?v=HPPx5yf5RFc>

מילות ההמנון מופיעות בספר בעמ' 216.

נבקש מהתלמידים, בזמן ההקשבה להמנון, לבחור שורה אחת שמבטאת לדעתם את רוח הארגון, על פי מה שלמדו עד כה.

- הבלגה ותגובה: לאחר שנסביר בכיתה את המושגים "הבלגה" ו"תגובה", נחלק את התלמידים לקבוצות. כל קבוצה תקבל כרטיסיה ובה מקור (על פי המקורות המופיעים בספר בעמ' 220-221). כל קבוצה תצטרך לקרוא את המקור יחד ולהחליט באיזו גישה תומך המקור- "הבלגה" או "תגובה", ומהו הנימוק העיקרי שמועלה במקור. לאחר העבודה בקבוצות נעשה סבב כיתתי ובו נציג מכל קבוצה יקרא את המקור של קבוצתו ואת מסקנות הקבוצה לגבי המקור. רצוי לסכם באמצעות טבלה את הנימוקים בעד ונגד כל אחת מן הגישות על הלוח.
- נבקש מהתלמידים להכין תעודת זהות על אחד מהמאורעות: שנים, משך הזמן, גורמים, ביטויים, תוצאות ישירות.

"הטרור הערבי ושותפו הטוב והנאמן ההבלגה היהודית, יצרו בארץ מצב כזה שיהודי היה מוכרח להימנע מכמה עבודות מפני שהמוות היה אורב בדרכים, בעוד שערבי היה יכול ללכת לכל מקום שרצה ולעסוק בכל עבודה הטובה בעיניו, אפילו בסביבה יהודית טהורה. ככה סבלו חיי הכלכלה של היהודים בעוד שהערבים המשיכו את חייהם הנורמליים ואת עבודותיהם הרגילות. פעולות הגנה בלבד לא תוכתרנה בניצחון לעולם. אם תכלית המלחמה היא שבירת רצונו של האויב, זאת אין להשיג מבלי לשבור את כוחו, וברור שאי אפשר להסתפק בפעולה הגנה גרידא..."

כל החישובים האלה מוליכים אל מסקנה אחת: מי שאינו רוצה להיות מנוצח אין לו אלא לתקוף... הוא צריך להסתער על אויבו ולשבור את כוחו ואת רצונו. לפני שזה יספיק לתקוף אותו, הוא צריך לשלול מאויבו את האפשרות לתקוף..."

(דוד רזיאל, מפקד האצ"ל)

אנחנו עומדים עכשיו במצב קשה מאוד מאוד. [...] אם חס וחלילה היו יורים בי והייתי נוטה למות, הייתי מצווה לכל ישראל וליישוב להיזהר, להימנע מכל מעשה נקם. חלילה וחלילה. חלילה לנו ללמוד על דרך רשעי הגויים. מה השגנו במשך

השגנו הישג גדול, קידוש ה' לעיני כל הגויים [...] ופה בארץ ישראל היישוב במשך שנתיים רוח טהורה, נתן ביטוי למוסר היהדות שהתקיים בידו. וזה הישג גדול. [...] להגן על עצמנו, להגן על חיינו, להילחם בעד מולדתנו ובעד ערי אלוקינו, הגנה כשרה [...] כך עשו אבותינו. אבל התקפות והתנקשויות מהסוג המדובר זוהי דרך תועבה, דרך טמאה. חלילה וחלילה לנו ללכת בה.

(דברי הרב יצחק אייזק הלוי הרצוג, הרב הראשי)

"הזכרתי לעיל את המילה "הבלגה". מילה נדירה. לא שמעו אותה קודם לכן בעברית החדשה, היום-יומית בארץ ישראל. דומה שמילה זו היא כעת הנפוצה ביותר והשנואה ביותר בארץ ישראל... אל יסלפו היהודים את העובדות ואל יבואו בטענות. בארץ ישראל יש צעירים בין השמאל והימין שאינם פוחדים מפני התנגשות עם חיילים בריטים, שמכריחים אותם לשחק תפקיד של מוגי לב. הם אינם חוששים לעצמם ולחייהם, הם חוששים לחורבנה של הצהרת בלפור ולהפרת הברית בין אנגליה לעם ישראל... כל עם ילידים נלחם במתיישבים כל עוד קיים זיק של תקווה להיפטר מסכנת ההתיישבות הזרה. כך נוהגים וכך ינהגו ערביי ארץ ישראל, כל עוד מקנן בליבם ניצוץ של תקווה כי יעלה בידם למנוע את הפיכתה של פלשתינה לארץ ישראל... לפיכך יכולה התיישבותנו להתפתח בחסותו של כוח שאיננו תלוי באוכלוסייה המקומית, מאחורי 'קיר ברזל' שלא יהא בכוחה של האוכלוסייה המקומית לפרוץ אותו..."

(זאב ז'בוטינסקי, מנהיג התנועה הרביזיוניסטית)

"הבלגה משמעותה, יהיה נשקנו טהור. אנו לומדים נשק, אנו נושאים נשק, אנו מתייצבים בפני הקמים עלינו, אך איננו רוצים שנשקנו יוכתם בדם נקיים... הבלגה זו שיטה מדינית ומוסרית כאחת, הנובעת מתוך תולדותינו ומתוך מציאותנו, מתוך אפיינו ומתוך תנאי מלחמתנו. אלמלא היינו נאמנים לעצמנו ונוקטים בקו אחר, היינו מזמן מפסידים את המערכה..."

(ברל כצנלסון, ממנהיגי מפא"י)

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- ניתן לבקש מהתלמידים להכין תרשים זרימה הממחיש ומארגן את ההחמרה במדיניות בריטניה כלפי היהודים מהצהרת בלפור עד הספר השלישי.

- לחלופין ניתן לדון בטענה כי בסוף שנות ה-30 חל שינוי לרעה במדיניות בריטניה כלפי היישוב היהודי. ניתן לבקש מהתלמידים להסביר את השינוי תוך מתן הוכחות ונימוקים מחומר הלימוד (כגון: ביטויים להחמרה), וכן לבקש מהם להביא מספר הסברים לשינוי.

- ניתן לבקש מהתלמידים לבנות טבלת השוואה של השפעות העימות על הבריטים, יהודים וערבים תוך הצעת תבחינים.

- דוד רזיאל

ניתן להביא בפני התלמידים קטעים מתוך הראיון האחרון עם שושנה רזיאל, אלמנתו של דוד רזיאל, מפקד האצ"ל. בראיון היא מספרת בין השאר, על היכרותה עם דוד, על נישואיהם ועל החיים לצדו של מפקד האצ"ל וההתמודדות עם מותו.

הראיון המלא בקישור הבא: <http://www.haaretz.co.il/misc/1.1199510>

לבקש מהתלמידים להוציא ממנו ערכים, ידע ולמידה מרחיבה מצד אחד ומתחברת לנושא הלימוד מצד שני, כמו: האידיאולוגיה של האצ"ל המתבטאת בראיון, קשיים, משמעות של היותו מנהיג אצ"ל מבחינה אישית ומשפחתית.

- פרהוד (=פרעות", בערבית)**

לאחר שנדון בכיתה בשאלות: מה סימנו הפרעות? כיצד הגיבו יהודי עיראק לפרעות הללו? כיצד השפיע העימות הערבי-יהודי בארץ ישראל על יהודי ארצות ערב? האם גורל יהודי העולם צריך להיות שיקול במדיניות של יהודי ארץ ישראל? מדוע אנו שומעים על פגיעות ביהודים באירופה אך לא על פגיעות ביהודים בארצות האסלאם?

נביא בפני התלמידים את סיפורו של "הילד משה" בפרהוד- המופיע בקישור הבא, והוא הרקע לכתיבת השיר "עלים יבשים, קברי קדושים" שחלקו מופיע בספר- בהעשרה בעמ' 230.

<http://www.e-mago.co.il/magazine/farhud.html>

מה ניתן ללמוד מהסיפור על היחסים בין יהודים לערבים בעיראק לפני הפרהוד?

- אורד וינגייט** (תמונתו בספר בעמ' 215): בקישור הבא מבחר מציטוטיו של וינגייט, עוד דברים שנאמרו עליו, ניתן למצוא באתר ויקיצוטוט:

http://he.wikiquote.org/wiki/%D7%90%D7%95%D7%A8%D7%93_%D7%A6%D7%90%D7%A8%D7%9C%D7%A1_%D7%95%D7%99%D7%A0%D7%92%D7%99%D7%99%D7%98

התלמידים יבחרו ציטוט שמוצא חן בעיניהם, וינמקו את בחירתם או שיציגו את דמותו לפי העולה מהציטוטים.

- ניסוח טיעון והעלאת מגוון דעות ונקודות מבט בסוגיות שונות העולות מן הפרק, כגון:
 - ניסוח טענות מנומקות "בעד" או "נגד" הקמת משק כלכלי יהודי נפרד מהמשק הערבי.
 - ניסוח חוות דעת בסוגיה: האם המאורעות סייעו לערביי ישראל לקדם את מטרותיהם הלאומיות? הנמקת חוות הדעת.
 - ניסוח הבעיה שאותה ניסו השלטונות הבריטיים לפתור, וניהול דיון ביתרונות ובחסרונות של כל אחת מההצעות המדיניות ליישוב הסכסוך היהודי-ערבי.
 - ניסוח דעות המתנגדים והתומכים בכל אחת מההצעות לניסיון הידברות עם ההנהגה הערבית.
 - הסקת מסקנות על כיוון התפתחות הסכסוך: הסלמה או מציאת פתרון?
- לבקש מהתלמידים לחפש שינוי והמשכיות: בעמדות, התנהגות. לדון ולהסיק מסקנות מה מקורות השינוי או ההמשכיות, האם הוא פורמלי או עקרוני?
- אפשר למצוא נקודות דמיון ושוני באשר למתיחות סביב הר הבית, אז והיום. אם מתפתח דיון כזה, על המורה להכיר היטב את העובדות ההיסטוריות והאקטואליות ולהציג בקצרה. ברור שהמצב הפוליטי כיום שונה, אם כי מוקד המתיחות דומה.

9. הערות

פדגוגיות

1. יש להיעזר בפרקים 2, 5–6 על אודות המדיניות הבריטית כלפי הבית הלאומי.
2. הפרק טעון רגשית מבחינת התלמידים. מומלץ לאפשר לתלמידים להביע רגשות באופן ענייני (בלי הכללות, כינוי גנאי וכדו'), ולהעביר לתלמידים את המסר של חשיבות הכרת עובדות היסוד לפני גיבוש דעה הן על גורמי העימות והן על הדרכים לפתרונן (אם ישנם).
3. עימות בין אנשים ובין קבוצות הוא תופעה נפוצה ויכול להיות מקור למשבר או לצמיחה. כדאי לדון עם התלמידים בגורמים היכולים להוביל עימות לעבר משבר או לעבר צמיחה. אפשר לעבור מהמישור האישי לקיבוצי או להפך.

ערכיות

1. האצ"ל – פרישה מהציבור? באילו תנאים פרישה מהציבור מוצדקת? האם נכון לראות בארגון ה"הגנה" מייצג הציבור בתקופתו?
2. פעולות טרור נגד אוכלוסייה לא מעורבת – מדוע הן נראו לגיטימיות בעיני אנשי האצ"ל? האם הן לגיטימיות מבחינה מוסרית ותורנית? [על המורה להימנע במפורש מלתמוך בעמדה המתירה פגיעה באוכלוסייה אזרחית שאינה מעורבת ישירות בטרור]
3. האם צריך להתחשב בהשפעת העימות היהודי-ערבי על יהודים בגולה (הפגיעה ביהודי ארצות ערב)?

10. פעילות סיכום

משימה: אתם עומדים בראש משרד ההסברה הישראלי בשנות ה-30.

כיצד הייתם מציגים לעולם את העימות הערבי-יהודי באותן שנים? מה חשוב לכם שהעולם יראה וידע? חשבו על סיסמה, כרזה, מיזם, קליפ, סרטון וכדו' (באמצעים הטכנולוגיים הקיימים כיום) שהייתם עושים בנושא.

11. ביבליוגרפיה

שמואל דותן, פולמוס החלוקה בתקופת המנדט, ירושלים: יד בן צבי, תש"ם.
יעקב שביט (עורך), הבלגה או תגובה: הויכוח ביישוב היהודי תרצ"ו-תרצ"ט, רמת גן תשמ"ג.

פרק 8 | היישוב היהודי בארץ ישראל בזמן מלחמת העולם השנייה

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: הדילמות ביישוב היהודי נוכח המלחמה והשואה.

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 3 שעות הוראה

עמודים בספר: 241-258

2. הצעה לפעילות מקדימה

נבחן יחד עם התלמידים את הכותרת: "היישוב היהודי בארץ ישראל במלחמת העולם השנייה" - כיצד ארץ ישראל קשורה למלחמה המתרחשת באירופה?

לאחר הקדמה ומיקום על ציר הזמן: באירופה- מלחמת העולם השנייה, ובארץ ישראל- גזרות הספר הלבן השלישי, נתלה על הלוח שלט ובו ציטוט דבריו של בן גוריון: "עלינו לעזור לאנגליה במלחמתה, כאילו לא היה ספר לבן; ולעמוד כנגד הספר הלבן, כאילו לא הייתה מלחמה".

נשאל את התלמידים: מה דעתכם על המשפט הזה? האם הוא הגיוני? האם הוא אפשרי לביצוע? כיצד? יש להדגיש כי עד יוני 1941 הייתה בריטניה המעצמה היחידה שלחמה באופן משמעותי נגד הנאצים: לברית המועצות היה הסכם אי לוחמה עם גרמניה, מדינות מערב אירופה נכנעו בקלות, וארצות הברית עדיין לא הצטרפה כלל למלחמה. על כן הייתה זו דילמה קשה, האם יש לסייע לבריטניה במלחמתה, ולפחות להימנע מהפרעה לכוחותיה, על אף מדיניות הספר הלבן או לא.

3. ציר זמן

הפרק עוסק ביישוב היהודי בארץ ישראל בתקופת מלחמת העולם השנייה, 1939-1945.

יש להקביל, מבחינת הזמן, לחטיבה השנייה בספר חורבן וגבורה, פרקים 4-6, העוסקים במלחמת העולם השנייה (ובפרט, עד קרב אל עלמין, עד קרב זה הייתה ארץ ישראל נתונה תחת איום של כיבוש בידי גרמניה הנאצית) כמו כן יש לקשר את זמנם של האירועים בארץ לזמן ההתרחשות של השואה ולגורל העם היהודי בשנים אלו.

כמו כן, לקשר לאירועי הפרק הקודם בספר זה (פרק 7) - נסיגת הבריטים מכתב המנדט וההגבלות על התפתחות הבית הלאומי היהודי בספר הלבן השלישי, שהן הבסיס להבנת המאבק בבריטים- סעיף ב' בפרקנו.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

ההעפלה: מי ארגן את ההעפלה? מהי חשיבות ההעפלה בזמן המלחמה?

הלח"י: מהן הנסיבות שהובילו להקמת הלח"י ב-1940? האם אין בהקמתו משום פרישה מהיישוב היהודי המאורגן? מהן ההצדקות המוסריות לקיומו ומה הטענות נגדו?

הפלמ"ח: מתי הוקם? מה היו תפקידיו? במה הוא שונה משאר יחידות ההגנה? מדוע זכה להכרה רשמית של הבריטים?

מצדה על הכרמל: מהם עיקרי התכנית ומה הייתה מטרתה? מי גיבש תכנית זו? מה מסמל השם שנבחר לתכנית? אילו ערכים מייצגת התכנית?

הבריגדה היהודית (החי"ל): מתי הוקמה הבריגדה (החטיבה) היהודית? מדוע הוקם גדוד מיוחד שכולו יהודי? מהי חשיבותה של הבריגדה היהודית?

הסזון: מה היה הרקע למבצע? מה הייתה מטרתו? מדוע כונה מבצע זה כך? מדוע הופנה הסזון כלפי האצ"ל ולא כלפי הלח"י? מה היו השיקולים המוסריים בעד המבצע ונגדו? מדוע הופסק הסזון? מדוע לא הגיב האצ"ל לסזון?

5. מקורות חזותיים

הפרק סוקר פעולות שונות ורבות של היישוב היהודי נוכח מלחמת העולם השנייה.

ניתן לחלק את התמונות בפרק לתמונות הממחישות פעולות במסגרת שיתוף פעולה עם הבריטים ותמונות המביעות מאבק בבריטים ובהגבלות הספר הלבן השלישי בתחומים שונים.

בהקשר לכל תמונה ניתן לשאול את התלמידים: כיצד מבטאת תמונה זו שיתוף פעולה או מאבק בבריטים?

שיתוף פעולה

- כרזת גיוס נשים לצבא הבריטי, בעמ' 243.
- תמונתה של חנה סנש, מהצנחנים, עמ' 244.
- סמל הבריגדה היהודית ותמונתו של מרדכי מקלף (לימים הרמטכ"ל השלישי של צה"ל), שלחם במסגרת הבריגדה, עמ' 245.
- סמל הפלמ"ח ותמונת לוחמים מכ"ג יורדי הסירה באימונים ימיים, עמ' 246.

מאבק

- חקלאי זורע חיטים בקיבוץ גבולות, היישוב הראשון שהוקם בנגב, 1943. עמ' 252.
- קיבוץ יד מרדכי, הוקם ב-1943 בדרום מישור החוף. עמ' 252.
- תמונה של מנחם בגין, מנהיג האצ"ל, מוסווה כדמות של רב (עם אשתו ובנו הקטן), בעקבות רדיפות הבריטים אחריו, עמ' 255.

- ההודעה שפרסם האצ"ל על חידוש המאבק בבריטים, עמ' 255. מהי מטרת הכרזה? אל מי הם קוראים בעיקר, מדוע? באמצעות אילו נימוקים הם מנסים לשכנע את הקוראים בצדקת דרכם?
- ניתוח מפת תכנית מצדה בעמ' 249- ניתן לבקש מהתלמידים להוציא מידע מהמפה: מה הם גבולות האזור? מה אופיו מבחינה גאוגרפית? באילו דרכים תכננו להגן ככל האפשר על האזור? לאחר מכן ניתן לשאול שאלות של הסקת מסקנות: על פי הנתונים שאספתם: מדוע לדעתכם נבחר דווקא אזור זה? מה המשמעות של התכנית? מה היא מעידה על האווירה בארץ בעקבות איום הפלישה הגרמני?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- הדילמה שעמדה בפני היישוב היהודי בארץ ישראל נוכח מלחמת העולם השנייה והשואה: האם לשתף פעולה עם הבריטים במאבקם בנאצים, או להיאבק בבריטים כנגד הגבלות הספר הלבן השלישי על היישוב היהודי בארץ? האם שיתוף פעולה עם הבריטים אינו פוגע במאבק נגדם (ולהפך)? מי אמור להכריע בדילמה הנוגעת לכלל הציבור?
- האם האינטרס הציוני הועדף על האינטרס של יהודי אירופה?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

גיבוש עמדה מנומקת

נבקש מהתלמידים לנסח את עמדתם בסוגיית שיתוף הפעולה של היישוב היהודי עם הבריטים בימי מלחמת העולם השנייה. התלמידים יצטרכו להביע דעה- האם הם בעד שיתוף פעולה עם הבריטים בזמן מלחמת העולם השנייה או נגד. כדי להקל על התלמידים לנמק את תשובתם ניתן להביא בפניהם נימוקים שונים בסוגיה זו, כדי שיוכלו להיעזר בנימוקים הללו, ולשלב את הנימוקים המתאימים בתשובתם. הנימוקים:

- הבריטים פרסמו את הספר הלבן השלישי, שביטל למעשה את ההבטחה לבניין הבית הלאומי היהודי, והיישוב היהודי מוכרח להיאבק על התפתחותו, כנגד נסיגת בריטניה מהתחייבויותיה.
- בריטניה נלחמת עתה בחזית נגד הגרמנים, אויבי העם היהודי – ואיך יחלישו אותה כעת, כאשר היא תקוותם של המוני היהודים באירופה?
- חשש כי הפגיעה בכוח המלחמה הבריטי עלולה לעכב את הצלתם של מיליוני יהודים מהשמדה.
- ישנו איום ממשי לכיבוש הגרמני של ארץ ישראל.

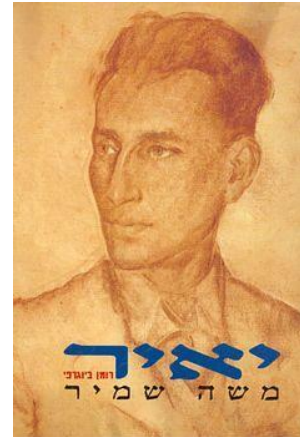
טבלה מסכמת להשלמת ההבדלים בין המחחרות השונות ולהבנת עמדתם בסוגיית שיתוף הפעולה עם הבריטים בזמן מלחמת העולם השנייה (השורה האחרונה תמולא אחרי לימוד הפרק הבא):

ההגנה	האצ"ל	הלח"י
הרקע להקמת הארגון		
מטרות הארגון		
אופי הארגון		
ממי קיבל הוראות?		
מספר החברים		
אישים מרכזיים בארגון עמדתם כלפי המנדט הבריטי במלחמת העולם השנייה (1939—1945) עמדתם כלפי המנדט הבריטי אחרי מלחמת העולם השנייה (1945—1947)	מפקדי האצ"ל: דוד רזיאל, יעקב מרידור, מנחם בגין פעילים נוספים: איתן לבני, עמיחי פאגלין, שמואל תמיר ועוד	מפקדי לח"י: אברהם ("יאיר") שטרן, יצחק שמיר, ישראל אלדד ונתן ילין מור פעילים נוספים: מתתיהו שמואלביץ, גאולה כהן, יהושע כהן ועוד

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- נקרא דברים מתוך הספד שנשא יצחק טבנקין לזכרה של קבוצת צנחנים מארץ ישראל, שצנחו באזורי הכיבוש הנאצי כדי לנסות לסייע ליהודים שם:
"שבעה צנחנים הם שלא חזרו. מי יודע מה עוללו להם! אבל בטוחים אנו שעמדו בכבוד. אין נחמה אבל יש ביטחון שכזאת הייתה צריכה להיות גאוות שליחותנו. אין להם קבר כאן, אבל הם חיים עמנו פה. עולמם עולמנו. בתוכנו ובשליחותנו הלכו ופעלו ובלכתם מטילים הם שליחות עלינו".
נחלק בין תלמידי הכיתה את שמות שבעת הצנחנים שהוצאו להורג:
חנה סנש, חביבה רייק, אנצו סירני, פרץ גולדשטיין, אבא ברדיצ'ב וצבי בן יעקב.
כל תלמיד יחפש חומר, ויגיש סיכום על הצנחן שקיבל, ובו יתייחס לנקודות הבאות:
קורות חייו בקצרה, תמונתו, מקום הצנחתו, היכן ובאילו נסיבות הוצא להורג, קבורתו והנצחתו.

- קריאה מונחית של ספרו של משה שמיר: "יאיר".

יאיר הוא רומן ביוגרפי על חייו, מלחמתו ומותו של אברהם שטרן, מייסד ארגון המחתרת לח"י (לוחמי חירות ישראל) ומפקדו הראשון. שמיר מצייר תמונה של דור המאבק לקוממיות ישראל. זהו פסיפס ענק של אנשים, נשים, זמנים ומקומות, החל במלחמת העולם הראשונה, המהפכה הרוסית, ירושלים, חברון והגליל בשנות השלושים והארבעים של המאה העשרים – "הספר הלבן", עלייה ב', מבצעי המחתרות, ה"הגנה", האצ"ל והלח"י, ורציחתו של יאיר בידי הבריטים בחודש שבט תש"ב (פברואר 1942).

- נבקש מהתלמידים לקרוא את הספר ולכתוב:

- רשימת אירועים היסטוריים מתקופת המנדט הבריטי המוזכרים בספר ושעליהם למדנו בכיתה.
- עובדה חדשה שלמדו מקריאת הספר על אברהם שטרן הלוחם, ועובדה חדשה שלמדו על אברהם שטרן האיש.
- קטע או סצנה בספר שעניינה או ריגשה אותם במיוחד.

- ניתן להרחיב ולהפנות את התלמידים לשיחה שערך יוסף אורן עם משה שמיר בשנת 2002 על ספרו "יאיר":

<http://www.e-mago.co.il/magazine/yair.html>

9. הערות

פדגוגיות

1. הכרת מהלך מלחמת העולם השנייה והמדיניות הנאצית כלפי היהודים בשנים אלו (ספר שני פרקים 4–5) חיוניות להבנת התמונה המלאה.
2. הדיון בסיוע היישוב היהודי אירופה בתקופת השואה קשור לנושא אך נדון בספר חורבן וגבורה, פרק 8. ניתן כעת לשלב בין הנושאים.

10. פעילות סיכום

התלמיד יבחר פעולה אחת של היישוב היהודי בארץ ישראל בזמן מלחמת העולם השנייה, שנלמדה בפרק זה, כגון: התגייסות לצבא הבריטי, התגייסות לצנחנים, העלאת ספינת מעפילים, הקמת נקודת התיישבות חדשה וכדו'.

משימה: אתה עיתונאי בזמן מלחמת העולם השנייה בארץ ישראל. עליך להכין כתבה ובה תסקור את הפעולה שאותה בחרת. עליך לתאר את המאורעות העיקריים ולשלב ראיון קצר עם אחד הפעילים במסגרת שבה בחרת.

11. ביבליוגרפיה

יואב גלבר (עורך), "מצדה" ההגנה על ארץ ישראל במלחמת העולם השנייה, רמת גן תש"ן.
יואב גלבר, "התגבשות רעיון ההתנדבות לצבא הבריטי בארץ ישראל ערב מלחמת העולם השנייה", קתדרה, 3 (תשל"ז), עמ' 40—72.

http://www.ybz.org.il/Uploads/dbsAttachedFiles/Article_3.5.pdf

פרק 9 | מדינה בדרך - היישוב היהודי בארץ ישראל 1945—1947

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: מה הביא לסיום המנדט הבריטי על ארץ ישראל? מי "גירש" את הבריטים?

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 5 שעות הוראה

עמודים בספר: 259-276

2. הצעה לפעילות מקדימה

▪ אפשרות א': ניתוח כותרת "מדינה בדרך" – מה המשמעות של מושג זה? מה המשמעות של להיות בדרך? אילו קשיים יש בדרך? שיערו מתוך מה שלמדתם עד כה אילו קשיים ייחודיים היו בדרך להקמת המדינה?

▪ אפשרות ב': נראה לתלמידים את סרטון ההצבעה באו"ם מכ"ט בנובמבר (40 שניות).

<https://www.youtube.com/watch?v=mPdXKx74PBk>

לאחר מכן נציין כי בפרק זה נלמד על השנתיים שקדמו להכרזה הזו, מ-1945 (סיום מלחמת העולם השנייה) ועד 1947 (קבלת הצעת החלוקה באו"ם). נראה אילו פעולות נקט היישוב היהודי פה בארץ, ובאילו תחומים פעל, על מנת להצליח להגיע לרגע הזה.

3. ציר זמן

מבחינת ציר הזמן יש לחבר את לימוד פרק זה לפרק התשיעי בספר חורבן וגבורה, שבו למדו התלמידים על מצב פליטי השואה עם סיומה ב-1945. הלימוד על השואה ותוצאותיה, הוא רקע להבנת הלכי הרוח בציבור היהודי בארץ, היחס של הבריטים ובעיית העקורים. לקשר לתהליך הדד-קולוניזציה המוזכר בספר מסורת ומהפכות, עמ' 66—67.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

י"א הנקודות: מתי הוקמו? היכן? במה שונים יישובים אלו מיישובי חומה ומגדל שהוקמו לפני מלחמת העולם השנייה? כיצד הגיבו הבריטים? מהי חשיבותן?

תנועת המרי העברי: מהי מטרת האיחוד? על מה כל מחתרת הייתה צריכה לוותר כדי להתאחד? מדוע האיחוד היה מוגבל (כל מחתרת פעלה בנפרד)? מהן הפעולות שנעשו במסגרתו? האם הצליח? מדוע פורק האיחוד? במה שונים היחסים בין המחתרות אחרי האיחוד מאלו שלפניו?

המלחמה הקרה: מה בין מלחמה "קרה" למלחמה "חמה"? באילו תחומים התרחשה מלחמה זו? מהי המשמעות של "מלחמה קרה" בעיני העולם לאחר מלחמת עולם ארוכה ורבת קרבנות? כיצד קשורה מלחמה זו להתפתחות המשטר הטוטליטרי בברית המועצות לפני מלחמת העולם השנייה (מסורת ומהפכות, עמ' 133–139)?

הוועדה האנגלו-אמריקנית: מה משמעות השותפות הזו? כיצד היא משקפת את השינוי במעמדן של שתי המדינות בעקבות מלחמת העולם השנייה? מדוע נכנסה ארצות הברית לתמונה? כיצד היא קשורה לסיפור הציוני? מה היו האינטרסים שלה?

ועדת אונסקו"פ: ממה מורכבות ראשי התיבות (באנגלית) אונסקו"פ? מה בדקה הוועדה? מה היו המלצותיה?

כיצד השפיעו השואה והמלחמה הקרה על החלטת הוועדה לפתור את הסכסוך היהודי-ערבי באמצעות חלוקה? במה היא מהווה המשך ובמה היא שונה מההצעות לפתרון הסכסוך יהודי-ערבי שהוצעו לפני 1939 (פרק 9)? כיצד השפיעה ההתיישבות היהודית על גבולות החלוקה? מה היו יתרונותיה וחסרונותיה לכל אחד משני הצדדים? מדוע שמחו היהודים בהצעה ואילו הערבים התנגדו לה?

כ"ט בנובמבר: ערב ההכרעה באו"ם על תכנית החלוקה.

כיצד התפלגה ההצבעה באו"ם על תכנית החלוקה בכ"ט בנובמבר? מי היו המדינות שהפתיעו לטובה והצביעו בעד? מדוע הצביעה ברית המועצות בעד תכנית החלוקה?

5. מקורות חזותיים

בפרק זה מקורות חזותיים רבים המעידים על מאבק היישוב היהודי להקמת המדינה בדרכים שונות. ניתן לשאול: לאיזו דרך במאבק קשורה כל תמונה? כיצד היא מבטאת את המאבק להקמת המדינה? מהי חשיבותה והשפעתה?

- ניתן לראות מפות ותמונות המעידות על התפתחות ההתיישבות היהודית בארץ ישראל עד לקביעת הגבולות בתכנית החלוקה. ניתן לבקש מהתלמידים להשוות ביניהן ולהסיק מסקנות מההשוואה:
- מפת "א הנקודות בנגב בעמ' 261- לשאול את התלמידים אילו מן היישובים הללו הם מכירים.
- מפת ההתיישבות בשנים 1940-1947 בעמ' 262.
- קבוצת "נתיבות" המורכבת מבוגרי כפר הנוער הדתי, עולה להתיישבות בכפר דרום ליד עזה, עמ' 261.
- תכנית החלוקה של ועדת אונסקו"פ, עמ' 271.

ישנן מספר תמונות הקשורות למאבק של היישוב היהודי בתחום **ההעפלה**. נבקש מהתלמידים לבחור שתיים מהן ולהסביר: מדוע הן נראות לך המשמעותיות ביותר?

בנושא ההעפלה ניתן לדון בשאלות הבאות: במה שונה ההעפלה בשנים אלו, באופייה ובמטרותיה, מזו שלפני מלחמת העולם השנייה? מה הייתה חשיבות ההעפלה אז?

6. נושאים מרכזיים לדיון

מאבק היישוב בבריטניה: במה שונה מאבק זה כעת מהמאבק בבריטניה עד סוף מלחמת העולם השנייה? מהי המשמעות של מאבק יישוב אזרחי במעצמה צבאית תוך כדי המשך מאבק נגד ערביי ארץ ישראל? מה היו אז הסיכויים והסיכונים?

"ההעפלה": האם נכון היה לסכן את ניצולי השואה שלעתים נותרו שרידים אחרונים למשפחותיהם? יש הטוענים כי התנועה הציונית השתמשה שימוש ציני בניצולי השואה כדי לקדם את מטרותיה – האמנם? **המאבק הצבאי:** במה היה מאבק זה שונה מזה שלפני המלחמה? מהי המשמעות הפוליטית, החברתית והאידיאולוגית של מאבק באמצעות "תנועת המרי העברי"? כיצד שיקולים מוסריים-ערכיים עיצבו את אופיו של המאבק הצבאי? כיצד קידם מאבק זה את הקמת המדינה? מהי המשמעות של הביטוי "הרוגי מלכות" בהקשר זה? כיצד צריך להתייחס למעשיהם מבחינה ערכית-מוסרית?

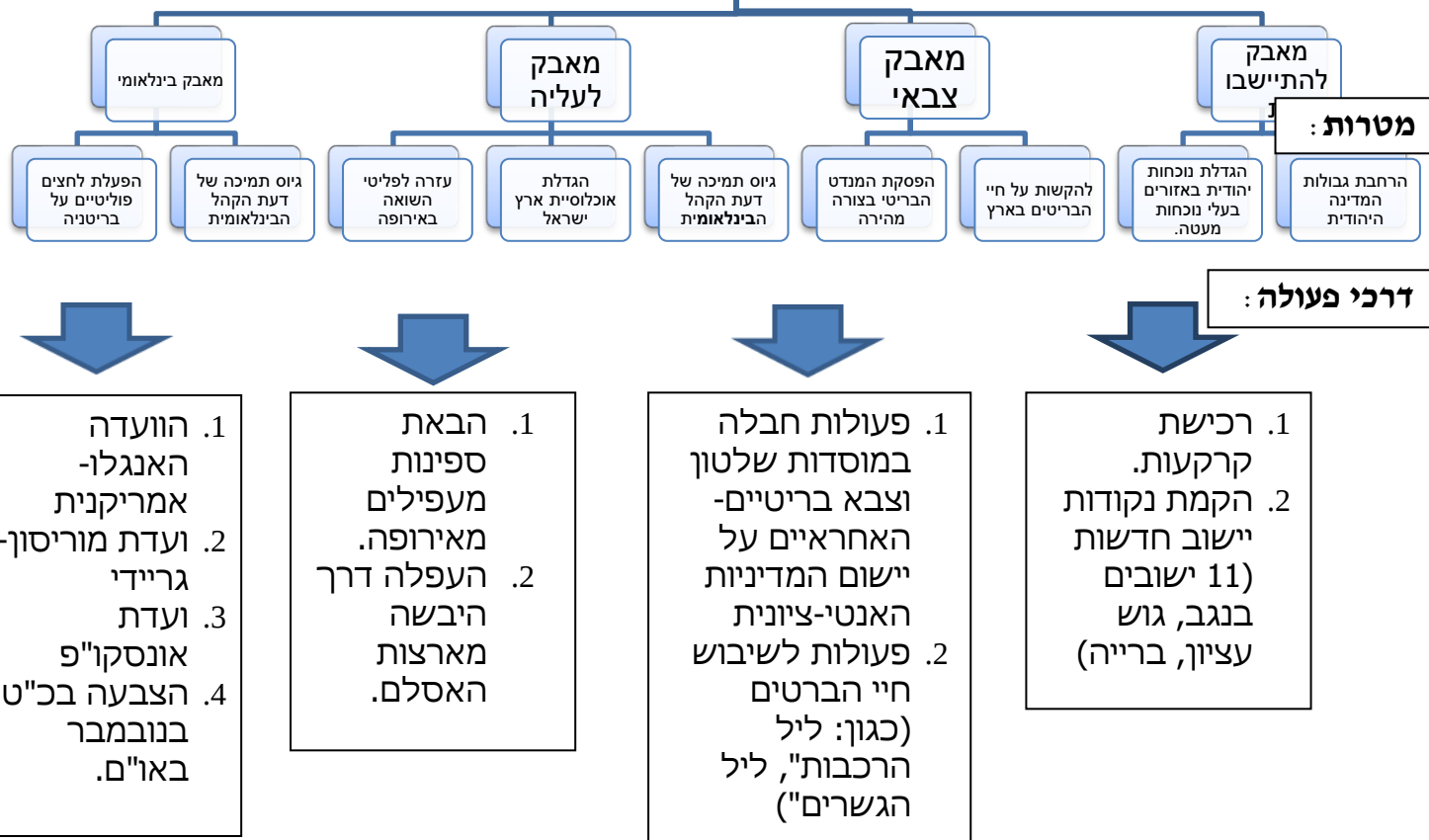
המאבק המדיני: במה היה מאבק זה שונה ממאבקים בינלאומיים אחרים מאז הקמת התנועה הציונית? האם הצלחת המאבק המדיני מוכיחה את הצדקת דרכה של הציונות המדינית (מסורת ומהפכות, עמ' 277)? כיצד מאבק מדיני זה תרם לקידומה של "המדינה בדרך"? כיצד השפיעה "המלחמה הקרה" על המאבק המדיני?

החלטת החלוקה: מהן הנסיבות שאפשרו את קבלתה? במה היא דומה או שונה מהצעות החלוקה שלפני מלחמת העולם השנייה? במה היא תרמה לקידום "המדינה שבדרך"? מדוע לא התעוררה מחלוקת בציבור היהודי על החלטה זאת, בניגוד להצעת החלוקה של ועדת פיל? האם בקבלת תכנית החלוקה ויתרו היהודים על שטחי ארץ ישראל? כיצד חשבו היהודים להתמודד עם הקשיים הגאוגרפיים והדמוגרפיים שעוררה התכנית?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

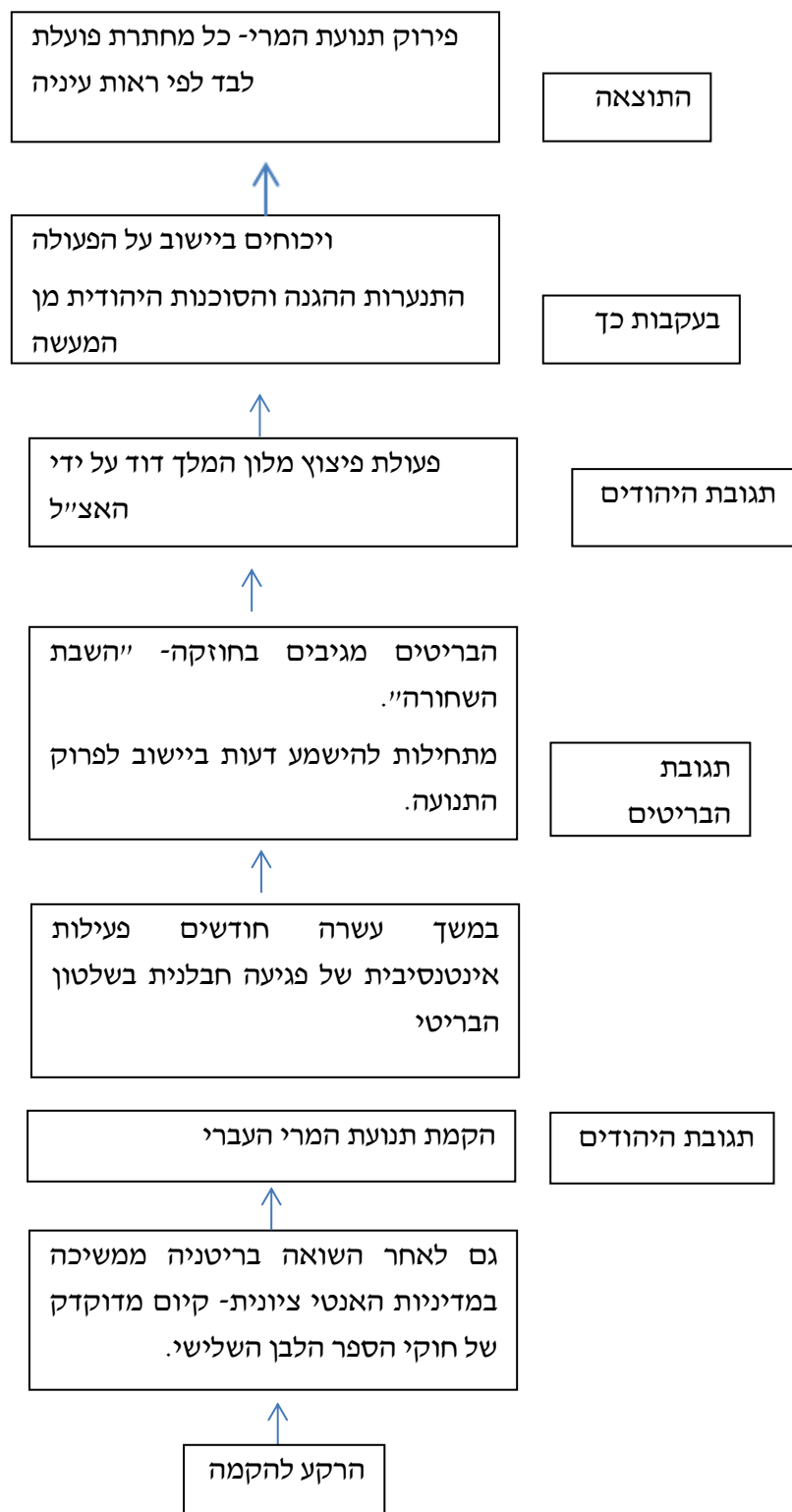
את כל התרשימים (כשהם ריקים) ניתן לתת לתלמידים למלא כעבודת כיתה או תוך כדי הלמידה. כמו כן, ניתן לבקש מהם לבנות תרשימים דומים בנפרד.

המאבק להקמת המדינה 1945-1947

תנועת המרי- מהקמתה עד פירוקה- השתלשלות האירועים מהקמת תנועת המרי עד לפירוקה בנויה בעצם על אירוע שהוביל לאירוע (סיבה ותוצאה). בניית תרשים שבו התלמיד יסדר את השתלשלות האירועים (ניתן בעזרת שאלות של אם... אז מה קורה ואם אז...). דרך עבודה זו מאפשרת לתלמיד לסדר את האירועים בדרך לוגית והגיונית, ומאפשרת לו הבנה ויכולת זכירה. ניתן לעשות את הפעילות יחד עם התלמידים על הלוח או להפנות אותם אל הסעיף בפרק ולבנות בעצמם את סדר האירועים.

ניתן לערוך פעילות כזו בנושאים נוספים כגון ארץ ישראל בזירה הבינלאומית.

דף סיכום לסעיף ב': המאבק על העלייה

- בדף משולבות שאלות להשלמה על ידי התלמיד.

לאחר מלחמת העולם השנייה, התקבצו כ-250 אלף פליטים יהודים בגרמניה שרצו לעלות לארץ ישראל ולבנות בה מחדש את חייהם. היישוב היהודי בארץ סייע לפליטים להגיע לארץ ישראל, אך משימה זו לוותה בקשיים רבים:

מהם הקשיים המרכזיים שהיו בהעפלה?

דף סיכום לסעיף ג': המאבק הצבאי

ניתן לבקש מהתלמידים להשלים בדף את המושגים הבאים:
פיצוץ מלון המלך דוד, ליל הגשרים, השבת השחורה, ליל הרכבות

פעולות תנועת המרי העברי

_____ (נובמבר 1945): כ-50 חוליות פלמ"ח פוצצו 150 מקומות על רשת מסילות הברזל ברחבי הארץ, וכך שיבשו את פעולת הרכבות. באותו לילה, פוצצו אנשי האצ"ל והלח"י את הצומת החשוב בלוד ומתקני מסילות הברזל שבתוכו, תוך ניהול קרב עם הבריטים במקום.

_____ (יוני 1946): אחד המבצעים הגדולים של תנועת המרי העברי. כוחות הפלמ"ח יצאו לפוצץ 11 גשרים שחיברו את ארץ ישראל עם ארצות ערב השכנות (מפה-עמ' 354). מטרת המבצע הייתה להוכיח לבריטים שנעילת שערי ארץ ישראל בפני המעפילים היא גם ניתוק ארץ ישראל מהארצות השכנות, מה שמכביד על תנועת הצבא הבריטי.

באחד מגשרי אכזיב אירעה תקלה וחומר הנפץ שנשא אחד הלוחמים התפוצץ ו-14 לוחמי פלמ"ח נהרגו.

בעקבות ליל הגשרים והתרחבות פעולות תנועת המרי, החליט השלטון הבריטי לעשות פעולה נמרצת כדי לשבור את הפלמ"ח- לאסור את מנהיגי ההגנה, ולגלות מסמכים שיוכיחו את פעילותה הלא-חוקית של הסוכנות היהודית.

המבצע הבריטי שנקרא "ברודסייד" בוצע בשבת פר' קורח (ל' סיון תש"ו, יוני 46) והשתתפו בו כ-17 אלף חיילים בריטים. עם תחילת המבצע נחסמו כל גבולות הארץ, קווי התקשורת נותקו והוטל עוצר בדרכים הראשיות.

הבריטים השתלטו על משרדי הסוכנות היהודית בירושלים והחרימו מסמכים, הם עצרו חברי הנהלת הסוכנות, כמו: משה שרת ואחרים. הבריטים סרקו וזרעו הרס ב-27 יישובים עבריים כדי לגלות חברי

פלמ"ח, מעפילים ונשק (מחסן נשק ענק התגלה בקיבוץ יגור). 3000 חברי קיבוצים ומושבים נשלחו למחנות מעצר.

מכה זו שהנחיתו הבריטים על היישוב ועל תנועת המרי הייתה עצומה, והיישוב קרא למבצע זה: "_____".

בעקבות השבת השחורה אישרה מפקדת תנועת המרי את הפעולה שתכנן האצ"ל-בירושלים, שבו שכנו מרכזי השלטון האזרחי והצבאי של הבריטים בארץ. וב-22 ביולי 46 פוצץ את המלון. בהתפוצצות האדירה נהרס האגף הדרומי של המלון בן 7 קומות, 90 איש נהרגו, ונפצעו מאות.

להרחבה: <http://www.inn.co.il/News/News.aspx/223213>

דף לסיכום לסעיף ד': המאבק על הקמת המדינה בחזית הבינלאומית

- בדף משולבות שאלות ומשימות להשלמה על ידי התלמיד.

ועדה אנגלו-אמריקנית

ב-1946 הוקמה ועדת חקירה משותפת לבריטים ולאמריקנים, בניסיון למצוא פתרון לבעיית ארץ ישראל ולבעיית הפליטים היהודים באירופה, שרצו לעלות לארץ ישראל. חברי הוועדה ביקרו בארץ ישראל ובמחנות הפליטים באירופה, והזדעזעו ממצבם של פליטי השואה.

מה היו המלצות הוועדה?

בריטניה ניסתה להתחמק מביצוע המלצות הוועדה, והקימה ועדה אחרת, גם היא משותפת לבריטים ולאמריקנים, לכאורה כדי לבדוק את אפשרויות הביצוע של מסקנות הוועדה הקודמת, אך למעשה היא נועדה לבטל אותן.

ועדת מוריסון-גריידי

ראשי הוועדה: בריטי-מוריסון, ואמריקני-גריידי. מטרתה לנסות לפתור את בעיית הפליטים.

מה היו המלצות הוועדה?

התגובות לוועדה:

*תגובת היהודים:

* תגובת הערבים:

בעקבות ההתנגדות, בריטניה החליטה לבסוף לוותר על הכבוד ועמדת ההשפעה שבמנדט, וכך לנסות להציל את מצבה בעולם ואת קשריה עם מדינות ערב. בפברואר 1947 הודיעה בריטניה שהיא מעבירה את שאלת ארץ ישראל לידי האו"ם (ארגון האומות המאוחדות).

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

היישוב נאבק בבריטים בכמה דרכים: לאיזו מדרכי המאבק התלמיד מתחבר ביותר? מדוע?

▪ העלייה לבירה

ניתן לבדוק האם יש תלמידים שהגיעו לאתר במסגרת תנועת בני עקיבא ולבקש מהם לספר על חוויותיהם.

ניתן להביא בפני תלמידים את שירו של הרב משה צבי נריה: "בירה הלא תשאלי", שנכתב בשנת 1946, ולדון בערכים שעולים ממנו ובייחודה של פרשיה זו כפי שמשתקף מן השיר.

[המקור לתמונה:

<http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%A2%D7%9C%D7%99%D7%99%D7%94%D7%9C%D7%91%D7%99%D7%A8%D7%99%D7%94>

■ העפלה:

אפשרות א': לבקש מהתלמידים לבחור ספינות מעפילים שונות ולהביא לכיתה את סיפורן בליווי תמונות.

אפשרות ב': להפנות לשיר הצי שלנו שבפרק (של אלתרמן) לבקש מהתלמידים לכתוב אילו קשיים יש לעולים בספינות? מה מאפיין את העולים בתקופה זו? מה המסר של השיר לגבי העפלה? בכלל, מומלץ להכיר לתלמידים את **הטור השביעי** של אלתרמן, שבו הם ימצאו שפע של שירים המשקפים את התקופה. בנושא ההעפלה מומלץ השיר "נאום תשובה לרב חובל איטלקי", שגם הולחן.

אפשרות ג': הרחבה על מחנה המעצר בעתלית –

(יש בתוכן עניינים קישורים שונים לעדויות ומידע). http://www.palyam.org/Arrests/hf_Atlit

ניתן לבקש מהתלמידים לקרוא חומר ולכתוב יומן, כתבה על החיים במחנה, כרזת מחאה, לצייר קומיקס או תמונה הממחישה את החיים בו.

- **עולי הגרדום:** לבקש מהתלמידים להתחלק לקבוצות, לחקור את סיפור עולי הגרדום ולהציגו בכיתה, או לבקש מהם לחפש ציטוטים מדבריהם וכתביהם- לכתוב למה הם מתחברים ומדוע?
- אפשר להביא את שירו של אורי צבי גרינברג:

עלם-כנור-בו דורך עוז כאיש און

עד עץ התליה – כאל העץ בגנו

ומחייר נכחו.. 'מטורף! אלי מה

אתה מחייר?' – שואלו תלינו.

ועונה זה העלם זך מחמה:

אני מחייר לדורות הבאים

שאלות לדיון: האם העלם מטורף? מדוע הוא מחייר לדעתכם?

בנושא החזית הבינלאומית:

✓ **משימה:** אתה חבר בוועדה האנגלו-אמריקנית. ספר על ביקורך במחנות הפליטים באירופה

ובארץ ישראל. תאר את המראות והקולות מהביקור ואת מסקנותיך.

✓ **משימה:** אתה הנציג באו"ם של _____ (ניתן לחלק בין התלמידים מדינות שונות

שהשתתפו בהצבעה). כתוב נאום קצר שאותו אתה אמור לשאת בפני האו"ם מספר שעות

לפני ההצבעה בעניין ארץ ישראל, ובו תאר את עמדת המדינה שאותה אתה מייצג ואת

הנימוקים לעמדה זו.

✓ **שאלת עמדה:** מי "גירש" את הבריטים מהארץ? נמק תשובתך.

✓ **העלאת השערות:** האם יכלה בריטניה למנוע את סיום המנדט?

9. הערות

פדגוגיות

1. פרק זה יילמד תוך הבנת המציאות הבינלאומית לאחר מלחמת העולם השנייה (במיוחד: המלחמה הקרה).

2. יוצגו מגוון גורמים לסיום המנדט הבריטי תוך הבלטת היחס וההיררכיה בין הגורמים השונים.

3. מי "גירש" את הבריטים? שאלה זו היא חלק ממוקד ההוראה לפי תכנית הלימודים (עמ' 76).

מקורה של שאלה זו בפולמוס בין שלוש המחותרות בדבר חלקן של מחתרות האצ"ל והלח"י, שפעלו

תוך התעלמות ממוסדות היישוב היהודי, בסיום השלטון הבריטי. כמו כן הדיון הזה קשור לשאלה

הרחבה יותר – מדוע עזבה בריטניה את השליטה במזרח, גם בהודו, מושבתה הגדולה.

אחרי שנדון בשאלה האם מחתרות אלו היו "המכה בפטיש", שהניע את בריטניה להעביר את שאלת ארץ ישראל להחלטת האו"ם, יש מקום לדון בלגיטימיות המוסרית של פעולותיהן, גם אם אכן הן אלו ששכנעו את בריטניה לנטוש את ארץ ישראל. לשים לב שרבים מבני הנוער משליכים מעמדתם העכשווית בסוגיות פוליטיות על תמיכתם בעמדות שהיו שנויות במחלוקת העבר. צריך לחתור להתמודדות של התלמידים עם שאלות על העבר במנותק משאלות ההווה.

ערכיות

צריך להציב את יעדי היישוב בארץ ישראל בשנים אלו כציר חורז ללימוד הפרק: הקמת מדינה עצמאית; קביעת גבולות למדינה, רחבים ככל האפשר; עלייה נרחבת - יצירת רוב יהודי מוצק; בניית שלטון פנימי חזק שיאפשר את התנהלות המדינה בשנותיה הראשונות.

10. סיכום

<https://www.youtube.com/watch?v=SoZ0RTdWTD0>

סרטון סיכום על כ"ט בנובמבר (כ-4 דקות)

משימה: אתה בן היישוב היהודי בתקופה שלפני קום המדינה.

כתוב ביומנך תיאור של התחושות, המחשבות, החששות שלך וכו' ביום כ"ט בנובמבר- לפני ההצבעה ולאחריה.

11. ביבליוגרפיה

יוסי כץ, "יצירת הגוש ההתיישבותי הדרומי של הקיבוץ הדתי, 1943-1947: פרק בהיאחזותו של הקיבוץ הדתי בספר ארץ-ישראל", עיונים בתקומת ישראל, 6 (1996), עמ' 202—225.

<http://in.bgu.ac.il/bgi/iyunim/6/9.pdf>

י' שביט (עורך), מאבק, מרד, מרי 1941-1948, ירושלים 1987.

דיון: ההחלטה על יציאת הבריטים מארץ-ישראל, קתדרה, 15 (תש"ם), עמ' ?

http://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_15.4.pdf

אלעד בן דרור, "היפרדות או דו קיום? המגמות הסותרות שעמדו בבסיס תכנית האו"ם לחלוקת ארץ-ישראל", קתדרה, 124 (תשס"ז), עמ' ?

http://www.ybz.org.il/_Uploads/dbsAttachedFiles/Article_124.4.pdf

יוסף נדבה, מי גרש את הבריטים מארץ ישראל: עובדות ומקורות תל אביב: העמותה להפצת תודעה לאומית, 1988.

חטיבה רביעית | מדינת ישראל

בחטיבה זו (פרקים 10–16) נלמד כיצד התבססה והתפתחה מדינת ישראל.

נלמד על מאבק הדמים להקמת המדינה (פרק 10), על דרכי מימוש הריבונות (פרק 11) ועל אתגר קליטת העלייה והרחבת ההתיישבות היהודית (פרק 12). לאחר מכן נכיר את הקונפליקטים שהתפתחו בחברה היהודית, את הניסיונות להתמודד איתם (פרק 13), את המשך המאבק הצבאי במדינות ערב ובערביי ארץ ישראל והניסיונות ליישב את הסכסוך איתם (פרק 14). בשני הפרקים האחרונים נעסוק בשתי סוגיות נבחרות: מדיניות החוץ של ישראל (פרק 15) ויחסי מדינת ישראל עם יהודי התפוצות (פרק 16).

עיקרו של החזון הציוני היה להקים מדינה יהודית בארץ ישראל. חזון זה התממש עם הקמת המדינה. בחטיבה זו נלמד כיצד מקיימים מדינה לאורך ימים וכיצד מקיימים חלקים נוספים בחזון – קיבוץ גלויות ויישוב הארץ – תוך התמודדות עם המשך התנגדות מדינות ערב וערביי ארץ ישראל ועם קשיים כלכליים, חברתיים ותרבותיים הכרוכים בצמיחת מדינת ישראל.

הקמת המדינה הייתה חזון משותף לכל חלקי התנועה הציונית, אך אופיין של החברה והמדינה שיקומו היו שנויים במחלוקת מראשיתה (מסורת ומהפכות, עמ' 278–283). כבר בתקופת המנדט באו חילוקי הדעות לידי ביטוי ביישוב היהודי, אך לאחר הקמת המדינה הם התגלעו בהיקף נרחב בהרבה. מאז מעסיקים רבים את עצמם בשאלת צביונה היהודי הראוי של מדינה שמשטרה דמוקרטית. לשאלה זו היבטים רבים, כמו היחסים בין דת למדינה, היחסים עם יהודי התפוצות והיחסים עם בני המיעוטים. לכן חטיבה זו מזמנת לנו הזדמנות לברר עם תלמידנו שאלות של זהות אישית, זהות יהודית וזהות ישראלית ולהפוך אותם לחולייה בשרשרת החותרת להפוך את מדינת ישראל לחברה מתוקנת, חברת מופת, אור לגויים.

פרק 10 | הקמת מדינת ישראל

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: מה הביא לכינון המדינה?

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 6 שעות

עמודים בספר: 281-317

2. הצעה לפעילות מקדימה

מדינת ישראל הוקמה במהלך מלחמת העצמאות.

"מלחמת העצמאות" - מה המשמעות של מלחמה לעצמאות? מהי החשיבות של עצמאות לעם היהודי מבחינה רוחנית והיסטורית? (מצב היהודי באירופה, סבל של 2000 שנות גלות, מימוש אתחלתא דגאולה, וכו').

הערה: שאלת עצמאותה של המדינה היהודית על פי החלטת האו"ם הייתה המוקד למשבר שהוליד את המלחמה הזו, כלומר המלחמה לא הייתה ניסיון לשחרור מעול של כובש זר, שהרי סיום המנדט כבר הוכרע, אלא מלחמה לשלטון יהודי עצמאי בארץ ישראל ולמימוש הזכות להקמת מדינה ליהודים, לאחר שהוכרה באו"ם, ונוכח שאיפות הערבים לחסלה. התוצאה המרכזית של המלחמה הייתה עצמאותה הסופית של מדינת ישראל למרות כל המתנגדים והפיכתה לעובדה על אף הניסיונות להשמדה.

3. ציר זמן

ציר הזמן מופיע בסיכום הפרק, עמ' 315. ניתן לעבור עליו עם התלמידים בתחילת הלימוד של הפרק כדי לקבל תמונה כללית על האירועים המשמעותיים במלחמה. ניתן כפתיחה לבקש מהתלמידים להתבונן בציר הזמן ולענות: כמה זמן נמשכה המלחמה? מהם האירועים המרכזיים שהתרחשו בה? כיצד היא הסתיימה?

חשוב להגדיר לתלמיד לפני הכניסה לעומק החומר את מבנה המלחמה, וחלוקת הכוחות (מי נגד מי):

ישנן שתי תקופות מרכזיות של המלחמה:

התקופה הראשונה - תקופה זו החלה למחרת החלטת האו"ם והסתיימה עם סיום המנדט הבריטי ופינוי הצבא מארץ ישראל.

מאפיינים מרכזיים:

- היישוב היהודי נלחם במסגרת שלוש המחתרות הקיימות (הגנה, אצ"ל ולח"י).
- הערבים נלחמים במסגרת קבוצות של תושבים מקומיים וכוחות מתנדבים בלתי סדירים מארצות ערב.

- מטרת הערבים לסכל את החלטת האו"ם, לפגוע פגיעה אנושה ביישוב היהודי ולמנוע הקמתה של מדינה יהודית.
- הבריטים הנמצאים בארץ פוגעים ביכולת ההגנה של היישוב היהודי על עצמו (הגבלת היהודים ברכישת נשק והגנה עצמית), ומסרבים להתערב לעזרת יישובים ושיירות במצוקה.

התקופה השנייה - תקופה זו החלה ממחרת הכרזת העצמאות ונסתיימה עם חתימת הסכמי שביתת הנשק בין הצדדים.

מאפיינים מרכזיים:

- היישוב היהודי נלחם כמדינה באמצעות צבא הגנה לישראל (צה"ל).
- הערבים נלחמים באמצעות צבאות סדירים של מדינות ערב שפלושו למדינת ישראל (סוריה, לבנון, עיראק, ירדן ומצרים) תוך עזרה פנימית של ערבים מקומיים.
- מטרת מדינות ערב למוטט את המדינה היהודית שרק הוקמה ולהשמידה.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

מלחמת העצמאות / השחרור / הקוממיות / תש"ח: שמותיה הרבים והשונים של המלחמה (בשונה ממלחמות האחרות) מבטאים את משמעותה ומשקפים את הפרשנויות השונות למלחמה. ניתן לדון עם התלמידים על המשמעות של כל שם? מה מלמד כל שם על משמעות וחשיבות המלחמה הזאת לעם היהודי?

הנכבה: פירוש המילה הוא אסון, הערבים ראו במלחמה ותוצאותיה אסון שאותו הם תולים ביהודים. ניתן לדון עם התלמידים על טענה זו (ראו גם בנושאים לדיון בהמשך).

מבצע נחשון: מדוע מבצע זה מבטא ומעיד על התפנית בצורת הלחימה (והחשיבה) עד כה?

הכרזת העצמאות: שאלו, מהי משמעות הכרזת העצמאות לעם היהודי? במה השתנו חיי היהודים בארץ ובעולם עם קבלת העצמאות? האם קבלת העצמאות היא מימוש מלא של החזון הציוני (בכלל ושל הגוונים השונים בתוכו)? מדוע הייתה חשובה חתימת נציגים של כל הקבוצות החשובות בחברה היהודית? מה ניתן ללמוד מהקדמת טקס הכרזת העצמאות ליום שישי בצהריים (ולא בליל שבת)?

5. מקורות חזותיים

ניתוח מפה - בפרק ישנן מפות רבות - ניתוח מפה מאפשר לתלמיד לקבל המחשה של התהליך ההיסטורי הנלמד, ומאפשר לו להבין את המרחב, התפתחות תהליכים ושינויים של האירוע ההיסטורי. חשוב לדון גם במפות (ללמוד איך קוראים מפה) ולהוציא מהן מידע ומסקנות. דוגמאות:

✓ מפת פלישת צבאות ערב עמ' 300 - מי פלש ומאיזה כיוון? מה המשמעות? כמה חזיתות נפתחו במקביל?

- ✓ מפת מלחמת העצמאות מיום הקמת המדינה ועד לסוף המלחמה, עמ' 311- אילו שטחים נכבשו? מתי היה השיא ולמה זה הוביל? מהי חשיבות השטחים למדינה החדשה?
- ✓ השוואה בין מפות- בסיום הלימוד ניתן להשוות בין מפת תכנית החלוקה מהפרק הקודם (עמ' 271) למפת שביתת הנשק בעמ' 311. השוואה כזו תחדד את תוצאותיה החיוביות של המלחמה (מעבר להדיפת הכוחות) למרות המחיר הכבד.

שאלות להשוואה ודיון- מהם ההבדלים בין שתי המפות? (פרטו: מבחינת גודל שטח של שני הצדדים, רצף טריטוריאלי, שטחים חדשים שצורפו) באיזה מפה מצב היהודים טוב יותר? מה המשמעות למדינה היהודית החדשה? כיצד מתבטאות תוצאות המלחמה במפות?

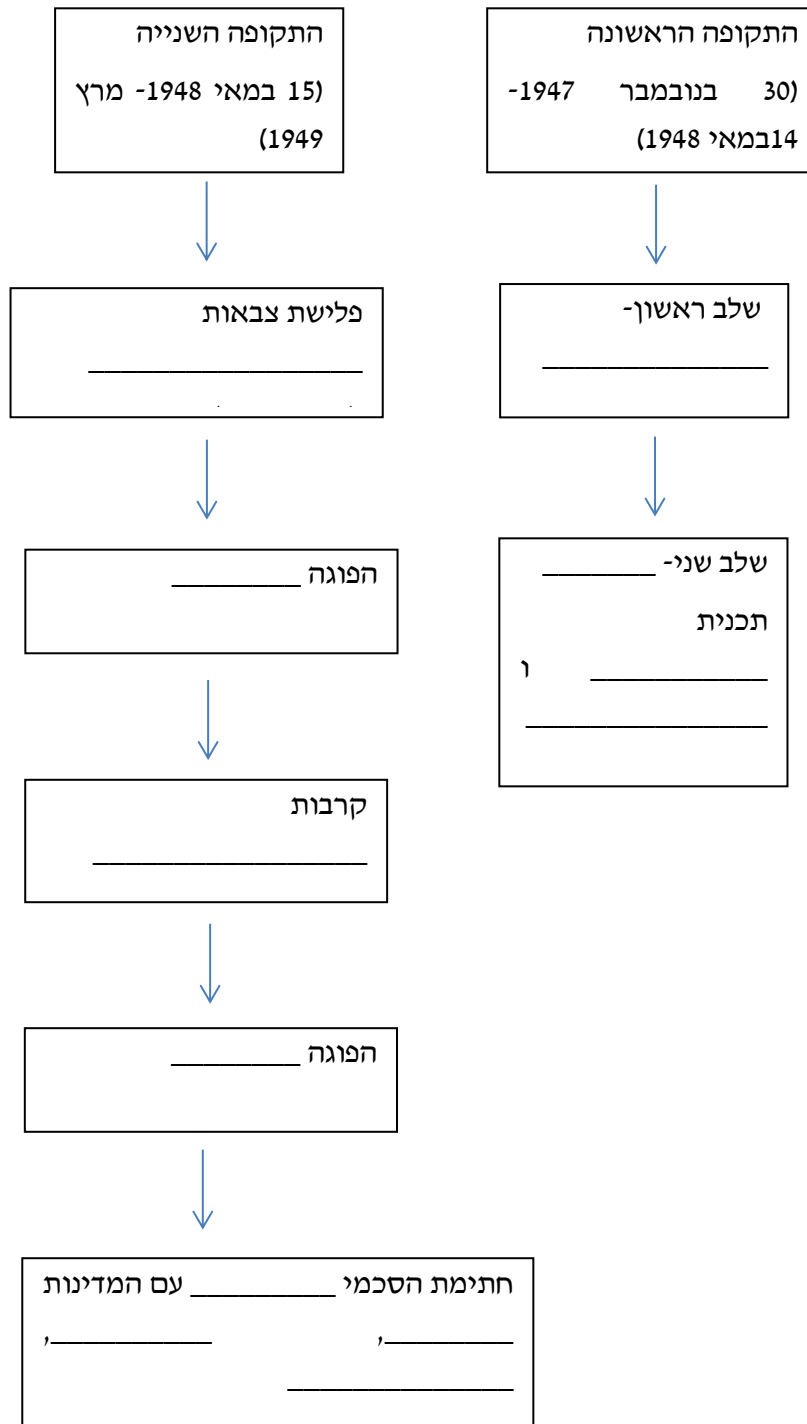
ניתוח תמונה- ניתן לנתח את התמונה בעמ' 310 המראה אזהרה מפני צלפים ערביים, והתמונה בעמ' 287 על חלוקת המים. תמונות אלו ממחישות את המצב בארץ מבחינת התושבים, כאשר לא הייתה חזית, אלא כל העם היה חזית אחת וכל העם צבא. שאלה לדיון לתלמידים: הסבירו איזה מאפיין של מלחמת העצמאות בא לידי ביטוי בתמונות אלו?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- הדגישו כי המלחמה הייתה למעשה בלתי נמנעת.
- האם היה סביר לסכן את היישוב כולו כדי להגן על ירושלים?
- עד כמה הייתה מרכזית הנהגתו של בן גוריון במלחמה ובהכנות אליה?
- האם מלחמתם של ערביי ארץ ישראל ביהודים מאפשרת לנו לבטל את הסכמתנו למדינה ערבית על חלק משטח ארץ ישראל?
- ההתחייבות שלנו לאו"ם להעניק שוויון לערבים- האם היא בטלה בעקבות התנגדות הערבים או שהיא עדיין תקפה? האם זה דומה להתחייבות לגבעונים בימי יהושע? ישראל מקיימת שוויון זכויות לאזרחיה הערביים על אף שב-1948 התנגדו הערבים להקמתה ואף לחמו בה. אילו עקרונות באים כאן לביטוי?
- דיון על מסירות נפש למען ארץ ישראל – אילו כוחות נפשיים ורעיוניים נדרשו למי שגילו מסירות כזאת? (ניתן כפתיחה לספר על ניסים גיני, החלל הצעיר ביותר בצה"ל, עמ' 305)

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

כדי להבין יותר את השתלשלות אירועי המלחמה תרשים זרימה המתאר את כל שלבי המלחמה (ניתן להיעזר בציר הזמן בסוף הפרק):

השוואה של יחסי הכוחות בארץ- ניתן לעשות השוואה מסודרת שתעזור לתלמידים להבין מי נגד מי ומתוך כך את ההתנהלות של המלחמה:

	הערבים	היישוב היהודי
גודל אוכלוסייה		
תנאי שטח ודפוסי התיישבות		
קשרי חוץ		
הנהגה מדינית		
מבנה כלכלי וחברתי		
כוחות צבאיים		
התארגנות צבאית		
דרכי פעולה		
אספקה ותחמושת		
האידיאולוגיה		

לאחר מכן לדון בתוצאות הטבלה- מהם היתרונות והחסרונות של כל צד? מה זה אומר על סיכויי הניצחון של כל צד?

-ניתן גם ללמד או לסכם את השלב השני של המלחמה לפי ההתפתחויות בכל חזית: **דרום, מזרח** (כולל ירושלים) ו**צפון** (להפנות למפה בעמ' 300).

הערה: הסדר של החזיתות נשמר לכל אורך התיאור, ומילות הכיוון דרום, מזרח וצפון מודגשות כל הזמן.

	החזית הדרומית	החזית המזרחית	החזית הצפונית
האויב			
המלחמה עד להפוגה הראשונה			
קרבות עשרת הימים			
ההפוגה השנייה והקרבות האחרונים			
תוצאות המלחמה (הסכמי שביתת הנשק)			

- דין: עקב המצב הקשה בארץ, האם להכריז על הקמת המדינה? - ניתן לחלק את הכיתה לשתי קבוצות ולערוך דיון בעד ונגד. בסיו את הדיון על המקורות הראשוניים בעמ' 296—297. כמו כן, בקשו מהתלמידים להביא נימוקים כביסוס לדבריהם. כפתיחה ניתן להקרין את ההכרזה ההיסטורית של בן גוריון:

<https://www.youtube.com/watch?v=VIOGvqSSekc>

ניתן כסיכום לערוך טבלת טיעונים בעד ונגד הכרזת העצמאות:

קריטריונים להשוואה	בעד הכרזת העצמאות	נגד הכרזת העצמאות

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- חיבור והשוואה לאירועים דומים מהעבר:

ניתן לשאול את התלמידים האם הם מכירים עוד סיפורים בהיסטוריה היהודית שבהם נלחמו היהודים מעטים אל מול רבים? מה הייתה תוצאות המלחמה הזו? מה היה הכוח שנתן ליהודים להעז לזאת? (אירועים לדוגמה: חנוכה: קרבות המכבים מול האימפריה היוונית, מרד הגטאות בשואה, אברהם מול חמשת המלכים, המרד הגדול בימי בית שני).

ניתוח קריקטורות מהתקופה:

קריקטורה היא איור שמתאר אדם או מצב בצורה מוגזמת במטרה לעורר ביקורת או להעביר מסר למתבונן. ניתוח קריקטורות היסטוריות מאפשר ללמוד על התקופה: אווירה, מצב חברתי, כלכלי, ביטחוני ועוד. הקריקטורות הבאות הן של הצייר אריה נבון, המתאר את תקופת המלחמה וממחיש היטב את המצב בארץ. ניתן לנתח עם התלמידים ולדון מה הן מבטאות. מה המצב בארץ? יחסי הכוחות, עם אילו קשיים מתמודדת המדינה היהודית החדשה? ועוד.

- האם ההתנגדות האלימה של ערביי ארץ ישראל בשעתם להחלטת עצרת האו"ם ולהקמת מדינת ישראל צריכה להשליך על עמדת ישראל כיום בעניין חלוקת הארץ? לרלוונטיות של הדיון בימינו, ניתן כפתיחה להראות ויכוח בין העיתונאי ינון מגל לחבר כנסת ערבי בימי מבצע צוק איתן, על זכותנו על הארץ והקמת המדינה:

<https://www.youtube.com/watch?v=oFmmPZok9JE>

9. הערות

פדגוגיות

- (1) אין צורך להכיר את המבצעים השונים של מלחמת העצמאות, זולת מבצע נחשון.
- (2) ניהול מוצלח של מלחמת העצמאות חייב קבלת החלטות קשות ונכונות לשלם מחיר כבד – כדאי להבליט לתלמידים את האחריות הרבה של האנשים המקבלים את ההחלטות הקשות והכרוכות במחירים כבדים. להבליט את ההחלטות הקשות שכן גוריון היה צריך לקבל.
- (3) עצמאות – כדאי לדון במשמעות של העצמאות לפרט ולכלל. מהם היתרונות והחסרונות שבעצמאות?
- (4) העזרה של יהודי הגולה במלחמה: מה היא מלמדת על אחדותו של העם? על המפעל הציוני? מהי משמעות עזרה זאת על רקע השואה?

אקדמיות

ההיסטוריוגרפיה על מלחמת העצמאות בעשורים הראשונים של המדינה עסקה בעיקר בתיאור כולל של המלחמה ומהלכיה המרכזיים, והיה לה תפקיד חשוב בהמשך עיצובו של האתוס הציוני. הנחת היסוד שלה הייתה שמדובר במלחמת אין ברירה שנכפתה על היישוב היהודי בארץ ישראל, מלחמת מעטים מול רבים, שבה עמדו כוחות המגן העבריים בגבורה ובתעוזה תוך שמירת ערך טוהר הנשק. את התוצאה של בעיית מאות אלפי הפליטים הפלסטיניים, שעזבו את בתיהם במהלך הקרבות, ייחסה לבחירתם החופשית של הערבים בלבד. בשנות השמונים של המאה הקודמת החלה תמונה זו להיסדק בעקבות מחקרים חדשים, שהצביעו על כשלים פיקודיים חמורים במלחמה ועל קרבות שבהם הובס צה"ל, למרות שנהנה מעדיפות בחיילים ובנשק. בסוף אותו עשור החלו להופיע מחקרים של היסטוריונים פוסט-ציונים, שערערו על מוסכמות היסוד של ההיסטוריוגרפיה של המלחמה. הללו עסקו בחקר המלחמה מתוך עמדתם בסכסוך הישראלי-פלסטיני, וביקשו להציג תמונה מורכבת יותר. הם טענו שבחלקה הייתה זו מלחמת ברירה שנוצלה על ידי מנהיגי היישוב כדי להחיל ריבונות על מירב השטח תוך טיהור אתני מתוכנן של הערבים, וכי ישראל נהנתה מיתרון כמותי ואיכותי בחיילים ובנשק והיא האחראית המלאה לבעיית הפליטים. מחקריהם נוצלו לביסוס הנרטיב הפלסטיני. בעקבות כך התעורר פולמוס ער בין ההיסטוריונים על מסקנותיהם ועל שאלות מרכזיות הקשורות למלחמה והתעצמה המוטיבציה של חוקרים, השוללים את הגישה הפוסט-מודרנית

והפוסט-ציונית לחקור את המלחמה. הללו עמדו על הבעייתיות שבמחקריהם של ההיסטוריונים הפוסט-ציונים, ועם זאת הצביעו על תמונה מורכבת יותר מהתמונה שאפיינה את העשורים הראשונים של המדינה.

10. פעילות סיכום

✓ לסיכום דיון עם התלמידים- מדוע על אף יתרון המשמעותי של מדינות ערב מול ישראל, לא עלה בידן להביסה? ניתן להסתכל בתרשים על יחסי הכוחות המצורף בספר.

✓ השמעת השיר מגש הכסף שמצורף בספר (עמ' 309)

<https://www.youtube.com/watch?v=9hmqoCgtxWw>

ודיון עליו: השיר מבטא את הניצחון- הצלחת קיומה של מדינת ישראל לצד המחיר הכבד ששולם. הניגודים הרבים בשיר ממחישים זאת: חג-אימה, דמע- וקסם, קרועת לב אך נושמת. כמו כן, השיר מבטא את ההקרבה והמסירות שהייתה לכל העם במלחמה ואת הנס הגדול בה.

11. ביבליוגרפיה

אורי מילשטיין, תולדות מלחמת העצמאות, א-ד, תל אביב: זמורה ביתן, 1989—1992.

בני מוריס, 1948: תולדות המלחמה הערבית-ישראלית הראשונה, תל אביב תש"ע.

יואב גלבר, קוממיות ונכבה, תל אביב 2004.

עורך: מרדכי נאור, שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949, מקורות, פרסומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. הוצאת יד יצחק בן צבי. תשמ"ח.

פרק 11 | כינון השלטון במדינת ישראל הריבונית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: מימוש הריבונות ועיצוב הריבונות

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 4 שעות

עמודים בספר: 319-337

2. הצעה לפעילות מקדימה

המושג 'ריבונות': מהי המשמעות של ריבונות? מה הקשר בין ריבונות לבין עצמאות? מהם הקשיים שמזמנת ריבונות? כיצד הורגש היעדר הריבונות היהודי בעבר?
ניתוח הכותרת- מה היא מדינה ריבונית? מה משמעותה?
מה נדרש מהעם ומההנהגה כדי לכונן שלטון במדינה החדשה שקמה?
(חשוב להדגיש לתלמידים כי כינון מוסדות השלטון נעשו בזמן מורכב מאוד, תוך כדי מלחמת קיום. עם זאת, ההנהגה המאוחדת והמאורגנת הייתה אחד הגורמים לניצחון).
אילו מוסדות חדשים לחלוטין ואילו מתבססים על מוסדות שהוקמו בעבר (פרק 5)?
פעילות פתיחה בקבוצות- אתם ראשי המדינה החדשה שעומדת לקום. אילו מוסדות הייתם מקימים? מה תפקידיהם? לאחר מכן ניתן להשוות למוסדות שהוקמו באותה התקופה.

3. ציר זמן

ניתן לנתח את ציר הזמן שבסוף הפרק, עמ' 336, כדי להדגיש שתהליך כינון מדינה ריבונית היה תהליך מורכב ורגיש שנעשה תוך כדי מלחמת קיום ולווה בוויכוחים לא פשוטים.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

צה"ל- צבא ההגנה לישראל: מהי החשיבות של הקמת צבא אחד למדינה? מה נדרש כדי להקים צבא אחד לאחר שנים של פעילות כמחתרות שונות? כיצד קשור נושא זה למושג הריבונות?
פרשת אלטלנה: מתי התרחשה? מה מבטאת פרשה זו ביחסים בין הקבוצות השונות ביישוב? מה הייתה התוצאה של פרשה זו? האם, לדעתכם, פעל בן גוריון באופן נכון בפרשה זו?
ממלכתיות: כנגד אלו מגמות נוצרה מדיניות הממלכתיות? מה היה הקשר בין מדיניות זאת לקיומה של ריבונות? מה היו יתרונותיה וחסרונותיה בשנים הראשונות למדינה? באילו תחומים הצליחו לממש אותה

במלואה ובאילו באופן חלקי? איזה חידוש היה במדיניות הזו ומה היווה המשך מבחינת ההנהגה הפוליטית היהודית בעבר?

סטטוס קוו: מהם היתרונות והחסרונות של שמירת סטטוס-קוו (לאו דווקא בענייני דת ומדינה)? מדוע לא ניתן לשמור על סטטוס-קוו לאורך ימים? כיצד משתלב הסדר הסטטוס-קוו במדיניות הממלכתיות?

חינוך ממלכתי (וממלכתי-דתי): מדוע חשוב היה שהחינוך יהיה ממלכתי? כיצד הוויכוח על מערכת החינוך של מדינת ישראל משקף את הוויכוח על החינוך בתנועה הציונית (מסורת ומהפכות, עמ' 278-283) וביישוב היהודי בארץ ישראל מאז המחצית השנייה של המאה ה-19 (לעיל עמ' 61-64)?

5. מקורות חזותיים

ניתוח סמל צה"ל- סמל של מוסד מרכזי במדינה מבטא את ערכיה ומטרותיה. ניתן לנתח מה מבטא הסמל של צה"ל המובא בעמ' 324, ומה המסר המוסרי, ערכי, העקרוני של מדינת ישראל שבסמל זה. ניתוח הכרזה נגד חילול השבת בעמ' 334. הכרזה המובאת בפרק מבטאת את המורכבות ביחסי דת ומדינה. באמצעותה ניתן לפתוח את הנושא הנ"ל וכן לדון האם היום המצב דומה.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- כיצד עם ללא מדינה במשך 2000 שנה הצליח להקים מוסדות מדינה בלי ניסיון מדיני?
- עד כמה רצויה האחידות (ממלכתיות) ובאילו תחומים?
- הגישה הממלכתית של בן גוריון: האם היא הייתה הכרחית לבניית האומה? אילו חלופות ניתן היה להציע למדיניותו?
- האם הדרך שבה בחר בן גוריון לממש מדיניות זאת הייתה נכונה? (התייחסו למקרים הבאים: ביטול הזרמים בחינוך הממלכתי, פרשת אלטלנה, פירוק הפלמ"ח ועוד) אם לא – מדוע?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

כדי לעזור לתלמידים לארגן את המידע על המוסדות שהוקמו, תפקידיהם ומשמעותם מבחינה מדינית. ניתן לערוך טבלה:

שם המוסד	תפקיד	משמעותו המדינית
צה"ל		
מועצת העם (כנסת)		
מנהלת העם (ממשלה)		
הרשות השופטת		

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- אפשר להציע השוואה למדינות חדשות שהוקמו באותו פרק זמן (הודו, סוריה, לבנון). על התלמידים להציע תבחינים להשוואה.
- בהקשר הסטטוס-קוו: ניתן לקיים דיון בשאלה האם נכון לוותר על הכרעת הרוב לצורך הגעה להסכמה רחבה (שההסדריות היא ביטוי שלה). לבקש מהתלמידים לחפש נימוקים לכל אחת מהעמדות.
- אפשר לבקש מהתלמידים לחפש חומר על מערכת החינוך בארצות הברית ואז לדון ביתרונות ובחסרונות של מערכת חינוך ציבורית אחידה כמו בארצות הברית לעומת מערכת ציבורית רב-גונית כמו בישראל. בכיתה חזקה במיוחד ניתן לערוך דיון כללי על ההצדקה למעורבות המדינה במערכת החינוך.

9. הערות

פדגוגיות

1. מוסדות השלטון נידונים בהעמקה בלימודי האזרחות. כאן הדגש הוא על משמעותם ההיסטורית לכינון המדינה.
2. חשוב להדגיש את הצורך לשנות דפוסי חשיבה והתנהלות עם קבלת העצמאות. חלק מהקשיים שהגישה הממלכתית נתקלה בהם נבעו מאי-הבנת המשמעות של שינוי המציאות ושל הצורך בשינויים.
3. תכנית הלימודים מדגישה השפעה של תהליכים על ההיסטוריה. פרק זה מאפשר לעסוק בשאלת השפעת האדם הבודד על ההיסטוריה דרך דיון במקומו של בן גוריון במאבק להקמת המדינה ועיצוב דמותה. כבר בפרק 10 למדו התלמידים על החלטות מכריעות שהתקבלו על ידי בן גוריון, ובפרק זה הם לומדים על החלטות מכריעות נוספות שלו (החלטות נוספות שלו יוצגו גם בפרקים הבאים). לא למותר לציין, כי דיון על השפעת דמות על ההיסטוריה צריכה להתייחס לשלל היבטים ותוך ראייה ביקורתית.
4. מוסדות המדינה שהוקמו מבוססים על בסיס הצרכים של המצב בארץ מבחינה ציבורית, מגזרית ופוליטית- יש לוודא שהתלמיד מכיר את המצב בארץ מכל הבחינות הללו.

10. פעילות סיכום

- ניתן כפעילות סיכום- המחברת את התלמידים במובן הערכי אל המדינה לשאול אותם מהי המדינה בשבילם.
- ניתן לבקש מהם להביא תמונה המבטאת את מדינת ישראל בשבילם.

11. ביבליוגרפיה

עורך: מרדכי נאור, שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949, מקורות, פרסומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. הוצאת יד יצחק בן צבי. תשמ"ח.

נ"ר קידר, **ממלכתיות: התפיסה האזרחית של דוד בן-גוריון**, יד יצחק בן-צבי ואוניברסיטת בן-גוריון, ירושלים 2009.

צבי צמרת, **ימי כור ההיתוך, ועדת חקירה לחינוך ילדי העולים (1950)**, שדה-בוקר 1993.

יואב גלבר, **למה פירקו את הפלמ"ח**, תל אביב 1986.

פרק 12 | עלייה, קליטה והתיישבות במדינת ישראל

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: השפעות העלייה וההתיישבות על עיצוב פני המדינה.

פרק בחירה בין נושא העלייה לבין נושא ההתיישבות

שעות הוראה מומלצות: 10 שעות

עמודים בספר: 339-377

2. הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח כותרת- עלייה, קליטה והתיישבות- מהי חשיבותן למדינת ישראל? במה הן צפויות להיות שונות לאחר הקמת המדינה?

3. ציר זמן

הפרק מתחיל בעלייה בשנות החמישים ועובר אל שנות ה-70 וה-90. לאחר מכן עובר להתיישבות ודן בסוגיות שהופיעו לאחר מלחמת ששת הימים. לכן חשוב לעבוד עם ציר זמן כדי לשמור על הבנת הרצף הכרונולוגי של התלמיד.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

העלייה ההמונית: מדוע התאפשרה עלייה המונית? מהי המשמעות של עלייה המונית מבחינה חברתית, תרבותית, כלכלית? אילו אתגרים מציבה עלייה המונית? ניתן כהמחשה לפתוח את הדיון במושג עם הקריקטורה:

[גרדוש, קריאל ארבעים! סיפור המדינה בקריקטורות / תל-אביב: ספרית מעריב,

תשמ"ח 1988. עמוד 11]

עלייה חופשית, עלייה מבוקרת: מה היה הרקע לוויכוח בשאלת העלייה? מה טענו המצדדים בהמשך מדיניות העלייה החופשית? מה היו הנימוקים של המצדדים בעלייה המבוקרת (מסווגת או סלקטיבית)? מה היו הקריטריונים לעלייה על פי מדיניות העלייה המבוקרת?

עליית חירום: כיצד הכריעה "עליית החירום" את הדילמה בין עלייה חופשית לעלייה מבוקרת? הביאו דוגמאות לעליות חירום.

מדיניות הצנע: מהי המשמעות של צניעות? מה הרקע למדיניות כלכלית-חברתית זו? מה היו יתרונותיה וחסרונותיה? מה הקשר בין מדיניות זו לבין הליברליזם הכלכלי (מסורת ומהפכות, עמ' 62-63) ולסוציאליזם (מסורת ומהפכות, עמ' 72-77)? כיצד יכולה מדיניות כזו להשפיע על העלייה?

ניתן להיעזר גם בסרטון הבא המדגים את דרך החיים הזו באמצעות תמונות, כתבות וכרזות נוספות:
<https://www.youtube.com/watch?v=OXs15TM1uHE&spfreload>

מחנה עולים: איזו בעיה באו לפתור מחנות העולים? מה היו תנאי החיים במחנות אלו?

מעברות: מה היה הרקע להקמתן? היכן הוקמו? מתי פורקו ומדוע? לאן הועברו העולים?

מדיניות כור ההיתוך: מה הקשר בינה לבין רעיון הממלכתיות של בן גוריון? מה היו יתרונותיה וחסרונותיה? כיצד יכולה מדיניות זו להשפיע על העלייה?

עירות פיתוח: באילו אזורים בארץ הוקמו עירות הפיתוח? מה הייתה מטרת הקמתן? מי היו המתיישבים העיקריים שאוכלסו בעירות הפיתוח? מה הייתה עירת הפיתוח הראשונה? מה הייתה תרומתן של עירות הפיתוח להתיישבות בארץ? כיצד הושפעו עירות הפיתוח מהעלייה הגדולה בשנות ה-90? האם עירות הפיתוח מהוות, לדעתכם, סיפור הצלחה או כישלון? מדוע?

5. מקורות חזותיים

קריקטורה עמ' 348- ניתן לנתח בכיתה כדיון על מדיניות כור ההיתוך- משמעותה, הדעות בעד ונגד, ומה העמדה שהקריקטורה נוקטת (האם מבקרת או תומכת, האם זה מבטא את דעת הקהל)?

גרף העולים עמ' 340, 342 - ניתוח והסקת מסקנות היסטוריות מתוך נתוני הגרפים על גודל העלייה ומשמעותה (ניתן להשתמש בכך כפתיחה שבה התלמידים בעצמם יוציאו את המידע על העלייה לפני קבלת מידע או הסברים מהמורה).

הקשיים במחנות העולים ובמעברות- בקשו מהתלמידים להתבונן בתמונות בעמ' 347 ולרשום את הקשיים של המתיישבים.

מפת תכנית אלון- עמ' 360- נתחו עם התלמידים את המפה של התכנית והוציאו ממנה מידע על התכנית והרציונל שעמד בבסיסה. ניתן לשאול שאלות ברמת ידע (כגון: אילו שטחים סופחו לישראל לפי ההצעה? מה סופח לירדן? מהו הקו הירוק?) ושאלות של הסקת מסקנות ועמדה (כגון: מדוע לדעתם דווקא שטחים אלו סופחו למדינת ישראל? מה חשיבותם למדינת ישראל? מדוע התכנית מציעה לספח חלק מהשטחים לירדן ולא משאירה אותם בידי ישראל? מה עמדתה המנומקת של ירדן כלפי שטחים אלו?)

(הערה: לתלמידים מתקשים- למפה יש מקראה מאוד ברורה ניתן באמצעותה ללמד כיצד ניגשים לקרוא מפה ואיך מוצאים בה את המידע הדרוש)

6. נושאים מרכזיים לדיון

▪ **מדיניות עלייה והגירה:** מה צריכים להיות השיקולים (דמוגרפיים, כלכליים, תרבותיים וכו') שיקבעו כמה אנשים יכולים להצטרף למדינה? כיצד משנה הריבונות את השיקולים ביחס לעלייה לעומת המצב של היעדר ריבונות? כיצד עלייה משפיעה על היחסים בין קבוצות במדינה? כיצד עלייה משפיעה על התיישבות? כיצד פועלים כדי שהעלייה לא תפרום את הבסיס המשותף לחיים במדינה? אילו קשיים מעוררת עלייה המונית? ואילו קשיים מעוררת עלייה סלקטיבית?

בדיון ניתן להיעזר בסרטים הבאים:

<https://www.youtube.com/watch?v=sYrHDNUY3PQ>

סרט על ברוך דובדבני, דקות 15—51:

<https://www.youtube.com/watch?v=40CSk0AI0Sk>

מדיניות כור ההיתוך: האם היה צורך בכור ההיתוך? אילו נזקים ארוכי טווח נגרמים בעטייה של מדיניות זו (גם בעולם!)? האם ניתן להצביע על עמדת היהדות בנושא זה? כיצד ניתן ליצור הסכמה בסיסית רחבה באוכלוסייה מרובת גוונים מבלי לנקוט במדיניות כור ההיתוך?

התיישבות: מה צריכים להיות השיקולים (דמוגרפיים, כלכליים, תרבותיים וכו') שיקבעו את מדיניות ההתיישבות היהודית? כיצד ההתיישבות היהודית משפיעה על היחסים בין קבוצות במדינה? כיצד יכולה התיישבות יהודית להשפיע על העלייה? במה שונה התיישבות בעידן של ריבונות מזו שלפני הריבונות? כיצד השתלבה ההתיישבות במדיניות העלייה וההגירה? כיצד השתלבה מדיניות ההתיישבות בשאלת גבולות המדינה לפני מלחמת ששת הימים (1967) ואחריה? האם התיישבות במדינה דמוקרטית צריכה להיות מתוכננת או פרי יוזמה חופשית? הממשלה לא שאלה את העולים היכן הם רוצים לגור אלא יישבה אותם לפי שיקולי הצרכים הלאומיים – האם נכון היה לנהוג כך?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- עליות בשנות החמישים, ניתן להשתמש בטבלה המבטאת את הקשיים לצד דרכי ההתמודדות שננקטו. לדוגמה:

קשיים	דרכי התמודדות
תשתיות כלכליות	
יישוב העולים	
תרבותיים	

העליות השונות- הכנת תעודת זהות לעליות השונות המוזכרות בפרק (ניתן לחלק את הכיתה לקבוצות כאשר כל קבוצה עובדת על עלייה שונה ולאחר מכן מציגה לכיתה- ניתן להנחות את התלמידים למצוא את המידע מספר הלימוד אך גם מאתרי אינטרנט שונים):

שם העלייה: _____

שנים: _____

מאפייני העולים: _____

גורמים לעלייה: _____

דרכי / צורת העלייה: _____

קשיים (בעלייה ובקליטה): _____

דרכי התמודדות עם הקשיים: _____

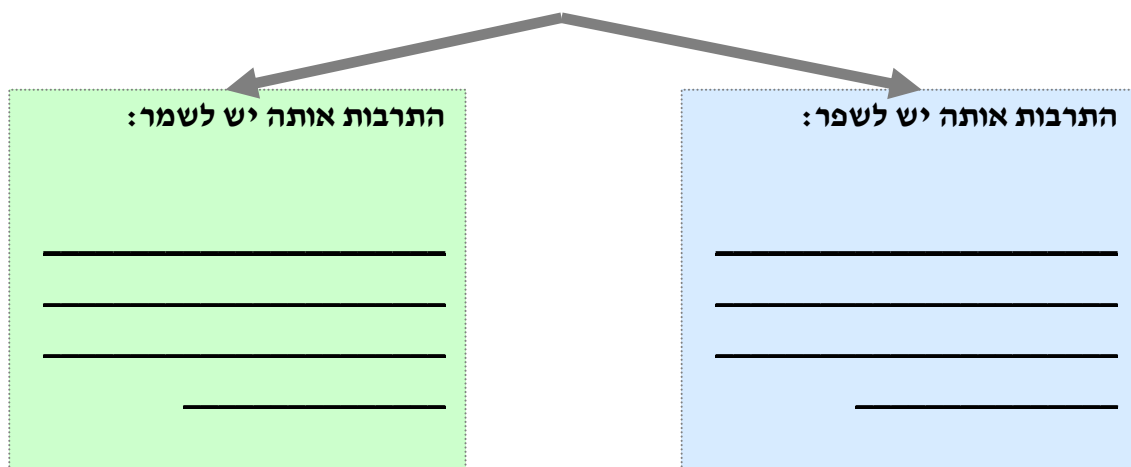
מהי **מדיניות כור ההיתוך**? (מתוך אתר תלתן **ישראל נוקטת במדיניות כור ההיתוך**)

סמנו את התשובה הנכונה:

- ניסיון לאפשר לכל תרבות להתקיים במקביל לתרבויות נוספות
- ניסיון ליצור תרבות אחת אחידה, על חשבון קיומן של תרבויות שונות
- ניסיון להביא עולים ממדינות שונות

איזו הפרדה נעשתה במסגרת מדינות כור ההיתוך?

השלימו את התרשים:

מי היו שני הגופים ששימשו למימוש מדיניות כור ההיתוך?

○ _____

○ _____

מפעלי ההתיישבות - ניתן להכין דף הסבר על כל מפעל התיישבות באמצעות שאלות מנחות:

שם מפעל ההתיישבות: _____

אזור בארץ: _____ (נבקש מהתלמידים לסמן במפה בעמ' 362)

מניעים (כגון: ביטחוניים, אידיאולוגיים, מדיניים, כלכליים):

קשיים:

הישגים ותרומה למדינה:

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- **עריכת השוואה** - בין העליות בשנותיה הראשונות של המדינה (שנות ה-60-50) לעלייה בשנות ה-70 וה-90, בין העלייה לפני הקמת המדינה לזו שאחרי הקמת המדינה. בקשו מהתלמידים להשוות על פי תבחינים מוגדרים תוך מציאת הדומה והשונה. לאחר מכן בקשו מהתלמידים לנתח את השוואתם, ולהוציא ממנה מסקנות לגבי ההמשכיות והשוני בהתמודדות המדינה. כגון: דרך הקליטה, יחס הוותיקים לעולים, האם קשיי העולים דומים בשתי התקופות ומדוע?
- **עריכת השוואה** - בין התיישבות לפני הקמת המדינה לבין התיישבות לאחר הקמתה, ובין התיישבות בשנות החמישים לזו שבשנות התשעים. בדקו האם יש הבדלים או שינויים: בגורמים, במטרות, בסוגי התיישבות, מי המתיישבים ועוד? האם יש נושאים שיש בהם המשכיות? בקשו מהתלמידים לנסות למצוא סיבות למסקנותיהם מההשוואה.

9. הערות

פדגוגיות

א. ניתן להסתייע בבני משפחה מבוגרים (סבים וכדו') לאיסוף עדויות ורשמים בסוגיות אלו.

ב. ניתן לעמוד על השפעות העלייה על הרכב כיתות הלימוד ובתי הספר.

ג. ניתן לבחון את השפעת כור ההיתוך על משפחותיהם של התלמידים תוך הצבעה על יתרונותיו וחסרונותיו.

ערכיות

א. הבסיס המשותף של העולים ושל החברה הישראלית היה והינו הלאומיות והמסורת היהודית. בסיס זה בא לידי ביטוי גם בסרטון על עלייה חופשית או מבוקרת, שמבקר את כור ההיתוך שפגע במסורת הזו וגם בסרטון על ברוך דובדבני, שמתאר את המניע המודע לעלייתם של יהודי לוב - מניע לאומי-משיחי

(ולאו דווקא קשיי החיים בלוב). בסיס זה הוא מפתח להבנת האירועים הנדונים בפרק, והדגשתו עשויה לשמש ציר חורז ללימוד הפרק.

ב. כור ההיתוך, מיזוג גלויות- המדינה הפעילה כור היתוך במטרה ליצור דגם מסוים של ישראלי - "צבר", שתחתיו יתאחדו כל אזרחי המדינה. מול דגם זה ניתן היה להציב זהות מגובשת סביב המסורת וההיסטוריה היהודית.

10. פעילות סיכום

כסיכום בקשו מהתלמידים להביא את סיפורם האישי או המשפחתי בנושא עלייה או התיישבות, ולהציג בכיתה (ניתן להציע להם להציג את סיפורם באמצעות מצגת, אלבום תמונות או עבודת שורשים שנעשתה בעבר ועוד).

11. ביבליוגרפיה

משה ליסק (עורך), **תולדות היישוב היהודי בארץ ישראל מאז העלייה הראשונה**, מדינת ישראל – העשור הראשון, ירושלים: מוסד ביאליק, תשס"ט.

משה ליסק, **העלייה הגדולה בשנות החמישים – כשלוננו של כור ההיתוך**, ירושלים: מוסד ביאליק, תשנ"ט מרדכי נאור, עולים ומעברות, ירושלים 1987.

מרדכי נאור (עורך) **שנה ראשונה לעצמאות 1948-1949**, מקורות, פרסומים, פרשיות נבחרות וחומר עזר. הוצאת יד יצחק בן צבי. תשמ"ח.

פרק 13 | החברה הישראלית

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: החברה הישראלית

פרק חובה

שעות הוראה מומלצות: 5 שעות הוראה

עמודים בספר: 379-420

2. הצעה לפעילות מקדימה

מושג הקונפליקט יובהר לתלמידים, אם הם לא מכירים אותו.

מהו קונפליקט? כיצד מנהלים קונפליקט ומנסים לצמצמו?

ניתן אז לשאול: אילו קונפליקטים יכולים לעלות במדינת ישראל בשנותיה הראשונות? היעזרו בפרקים שנלמדו בעבר.

מטרת השאלה לעורר את התלמידים לחשיבה עצמאית, ולהגדיר בעצמם את הקונפליקטים על סמך ידע קודם.

3. ציר זמן

המורה יחד עם תלמידיו יכולים לציין על ציר הזמן את התפתחות הקונפליקטים והופעתם בחברה הישראלית. כך יוכל התלמיד להבחין בקיומם של מספר קונפליקטים בו-זמנית ושל התפתחותם במקביל להתמודדות המדינה עם בעיות ביטחון, עלייה והתיישבות.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

חוק השבות: מה הרקע לחקיקתו? מהי משמעותו העקרונית והמעשית? כיצד הוא מתקשר למדיניות העלייה (עמ' 343-345)? כיצד השפיעה העלייה על הקונפליקט ביחס לחוק זה?

כיצד מתמודד החוק עם שאלת "מיהו יהודי"? כיצד שאלה זו קשורה לוויכוח על האופי של מדינת ישראל?

הסכם השילומים: מהו תוכן ההסכם? מתי נחתם? בין מי למי נחתם? מה סימל ההסכם ביחסי ישראל וגרמניה? מה היה יחס היישוב היהודי במדינה להסכם זה? מה היו נימוקי התומכים בהסכם? מה היו נימוקי המתנגדים לו?

ניתן לקרוא בכיתה את דברי מנחם בגין נגד ההסכם, עמ' 391. כדאי לפתח דיון ולשאול את התלמידים האם לדעתם היה נכון לחתום על הסכם זה?

פרשת קסטנר: מי היה קסטנר? מתי התקיים המשפט נגדו? במה הואשם קסטנר? מה היה פסק הדין במשפט זה? כיצד השפיעה פרשה זו על תודעת השואה במדינת ישראל?

משפט אייכמן: מה היה תפקידו של אייכמן במהלך מלחמת העולם השנייה? מתי נלכד? מה הייתה המשמעות של לכידת אייכמן בידי ישראל? מה היה פסק דינו של אייכמן? כיצד השפיעה פרשה זו על תודעת השואה במדינת ישראל?

מזרחי: מי כונו 'המזרחיים'? מדוע? באילו אזורים בארץ אוכלסו? מה היה מעמדם החברתי- כלכלי ביחס למתיישבים הוותיקים בארץ?

הפנתרים השחורים: היכן נולדה מחאה זו? מדוע נקראה בשם זה? מה היו הישגיה של התנועה?

אירועי ואדי סאליב: ואדי סאליב- שכונה בחיפה.

מה היה הרקע לאירועים אלו? מה היה האירוע שהצית את המהומות? מה היו מסקנות ועדת החקירה שהוקמה בעקבות האירועים? מה מעידים אירועים אלו על המצב החברתי במדינת ישראל בשנות ה-50? האם המצב החברתי והעדתי בישראל השתפר עם השנים? האם יש הדים למתיחות העדתית גם כיום? **מיעוטים בישראל:** מי היו המיעוטים המרכזיים בישראל לאחר מלחמת העצמאות? מה מאפייני המיעוטים בישראל? כיצד השפיעו תהליכי המודרניזציה על המיעוטים בישראל?

מהו מיעוט סוציולוגי (נעמוד על ההבדל כי כאן מדובר במיעוטים קבועים ולא במיעוט לפי דעות שיכול להשתנות תוך זמן קצר)? כיצד מרגיש בן מיעוטים בתוך הרוב (נזכיר כי גם היהודים הם מיעוט במקומות אחרים)? כיצד מרגיש הרוב עם המיעוט?

הממשל הצבאי: מה בין ממשל צבאי לממשל אזרחי? מתי מונהג ממשל צבאי? מה הרקע להנהגת ממשל צבאי על ערביי ישראל בשנים הראשונות למדינה? האם ניתן להחיל ממשל צבאי על אזרחים? כיצד השפיע הממשל הצבאי על חיי ערביי מדינת ישראל ועל היחסים בינם לבין מדינת ישראל? מה יחסה של מדינת ישראל למיעוטים?

5. מקורות חזותיים

- בפרק זה נעשה שימוש בקריקטורות להצגת קונפליקטים (עמ' 381, 382, 390, 397, 400). כדאי לנתח עם תלמידים את המסרים המועברים באמצעותם ולעמוד על ההבדלים בין מסר המועבר באופן מילולי לעומת מסר המועבר באופן חזותי כמו בקריקטורה.
- בעמ' 404 מופיעות תמונות של שכונת ואדי סאליב בשנות ה-50 וכיום – ניתן לעמוד על ההתפתחות במקום ולנסות לברר את הגורמים לשינויים בפני המקום.
- תמונות של בני מיעוטים (עמ' 411, 416): תמונות אלו מסייעות להבחין בדומה ובשונה בין המיעוטים השונים. ניתן להבחין בעזרתם במאפייני מודרנה ומסורת בקרבם.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- **התמודדות עם קונפליקטים:** האם קונפליקט הוא דבר שלילי או חיובי? כיצד מתמודדים עם קונפליקטים אישיים ולאומיים? מהי השפעת קונפליקט על התפתחות אישית ולאומית? במה שונה התמודדות עם קונפליקט אחד מהתמודדות עם מספר קונפליקטים בעת ובעונה אחת? כיצד משפיעים הקונפליקטים שעליהם למדנו בפרק על קונפליקטים בזמננו (ניתן להיעזר בסרטון הבא: <http://tech.walla.co.il/item/2811638>).
- **התמודדות עם זיכרון השואה:** מה ניתן ללמוד על מרכזיות השואה עבור החברה הישראלית מהפולמוס על הסכם השילומים, פרשת קסטנר ומשפט אייכמן? מדוע נזקקה החברה הישראלית למשפט אייכמן כדי להתמודד עם עדויותיהם של ניצולי השואה (לאחר שהתמודדה בהצלחה עם מלחמת קיום, עלייה, התיישבות)? האם העיסוק בשואה היה נחלת כלל הציבור היהודי או רק של יוצאי אירופה? האם הפכה תודעת השואה לגורם מלכד בחברה הישראלית? (בדיון על סוגיה זו ניתן להיעזר בסרטון הבא על האווירה סביב משפט קסטנר: <https://www.youtube.com/watch?v=DrVzt3b-plk> ובסרטון על משפט אייכמן והשפעתו על החברה הישראלית <http://toldotofakim.cet.ac.il/ShowItem.aspx?ItemID=bd9ff44d-d140-4ed0-abe8-ecc3b5ebfa93&lang=HEB>).
- **צביון יהודי:** מה מעניק צביון יהודי למדינה? כיצד מעניקים צביון יהודי למדינה – מלמעלה, באמצעות השלטון וחקיקה, או מלמטה, דרך חיזוק היהדות בציבור? כיצד השפיעו העליות על הצביון היהודי של המדינה? האם ניתן בפועל לנהל במציאות חיינו במדינת ישראל מערכת משפטית על פי חוקי התורה?
- **הפער העדתי:** מהו פער עדתי (כלכלי, חברתי, תרבותי או שילוב חלקם או כולם)? כיצד ניתן לצמצמו? מהן הדרכים הלגיטימיות למאבק לצמצום פער עדתי? כיצד השפיעו העליות על הפער העדתי?
- **היחס לבני המיעוטים:** במשך כאלפיים שנה היהודים היו מיעוט בחברה נוכרית – כיצד עובדה זו אמורה להשפיע כעת על מדיניותם כרוב כלפי המיעוטים במדינת ישראל? כיצד לקחי השואה אמורים להשפיע על מדיניות מדינת ישראל כלפי בני המיעוטים? כיצד הרצון לצביון יהודי למדינה אמור להשפיע על מדיניות מדינת ישראל כלפי בני המיעוטים? כיצד צרכי הביטחון, העלייה וההתיישבות אמורים להשפיע על מדיניות מדינת ישראל כלפי בני המיעוטים? כיצד ניתן לשפר את היחסים בין יהודים לבני מיעוטים בישראל?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

א. קראו את דבריהם של בגין ושל שרת בעניין השילומים (עמ' 391-392) וענו על השאלות שלאחריהם.

ב. אחת הפרשות שאיתה התמודדו ב_____ הייתה פרשת השילומים מ_____.

הסכם השילומים כלל שני דברים מרכזיים:

1. _____.

2. _____.

ההסכם גרם לוויכוח בארץ בין התומכים למתנגדים.

נימוקי התומכים:

1. _____
2. _____
3. _____

נימוקי המתנגדים:

1. _____
2. _____
3. _____

קסטנר היה מראשי התנועה הציונית ב_____. בתקופת השואה הוא ניהל משא ומתן עם _____ כדי להציל יהודים מהונגריה. קסטנר ניסה לקדם את תכנית "סחורה תחת דם" ללא הצלחה. לבסוף הוא הצליח לקבל אישור מהנאצים להציל קבוצת יהודים מהונגריה. ב-1944 קסטנר הצליח להוציא מהונגריה _____ יהודים שנבחרו על ידו.

משפט קסטנר מתחיל כתוצאה מכתבה של _____ שהגיע לארץ מ_____.
הוא _____ טען ש _____ בעקבות כך _____ קסטנר
והתנהל משפט שבו קסטנר תואר כ_____ . בערעור _____

חשיבות המשפט:

1. _____
 2. _____
 3. _____
- אייכמן היה _____

הוא נתפס בשנת _____ והובא _____.

במשפט כתבי האישום היו _____, _____, _____, _____.

התביעה הוכיחה _____

ההגנה טענה _____

גזר הדין _____

גזר הדין בערעור _____

העונש: _____

חשיבות המשפט:

1. _____
2. _____
3. _____

ג. הפנתרים השחורים:

התנועה קמה במהלך שנות ה ____.

התנועה כללה בעיקר את בני עדות ה ____.

התנועה הושפעה מארגון בעל שם זהה שפעל ב ____.

חברי הארגון טענו שמתקיים יחס לא ____ מטעם המדינה, כלפי עדות ה ____.

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

א. ציירו קריקטורה משלכם בעניין "מיהו יהודי" או בעניין אופי השבת.

ב. אתה חרדי הגר בסמוך לכיכר השבת בירושלים, כתוב כיצד נראית השבת בעיניך. ציין בדבריך כיצד ניתן להגיע להסכמה בעניין השבת

אתה חילוני. כתוב מה היא השבת בעיניך. ציין בדבריך כיצד ניתן להגיע להסכמה בעניין השבת

ג. כתבו עמדה בעד ועמדה נגד בעניין הסכם השילומים מגרמניה.

ד. אתה עיתונאי במשפט אייכמן, כתוב סקירה קצרה על המשפט. בסקירתך תאר את אוירת המשפט, העדים, את אייכמן הנאשם.

9. הערות

פדגוגיות

א. הפרק הינו רחב ולכן, על המורה לארגן החומר בטבלה או בתרשים, בנוסף לציר זמן.

ב. בכל קונפליקט יש כמה צדדים – צריך לסייע לתלמידים להבחין בצדדים המתנגשים בקונפליקט.

ג. חלק מהסוגיות אקטואליות וטעונות רגשית אצל חלק מהתלמידים וצפויות מחלוקות בדבר צעדים שנקטו בעבר או שהיו צריכים להינקט. יש לאפשר לתלמידים להביע את רגשותיהם ודעותיהם תוך שמירה על מסגרת דיון עניינית ומכבדת.

ד. בהוראת האזרחות מתוארים יחסים בין דתיים לחילוניים ובין יהודים לערבים באופן שונה מאשר בפרק זה. על המורה להסביר לתלמידים שבפרק זה התיאור הוא דינמי, העוקב אחר תהליכים, בניגוד לתיאור באזרחות, שהוא סטטי במהותו. בכיתה טובה אפשר להתייחס ליתרונות של כל אחת מדרכי התיאור האלו.

ערכיות

הפרק מזמן דיון על הערכים הבאים:

הקשר בין דת למדינה: להרחבה <http://www.idi.org.il/פּוּרִים-וּמַאֲמֵרִים/מַאֲמֵרִים/הֵיחָס-בֵּין-הַדֵּת-וְהַמְּדִינָה>

דאגת המדינה להביא לדין פושעים נאצים

ויתור ופשרה בחברה כדי להגיע לסטטוס קוו

10. פעילות סיכום

המורה יציג בפני התלמידים כתבות אקטואליות העוסקות בקונפליקטים המוזכרים בפרקנו או יבקש מתלמידים להציג כתבות כאלו. כך ידגים המורה לתלמידים כי קונפליקטים אלו עדיין קיימים בחברה הישראלית. מתוך כך ניתן לקיים דיון: אילו קונפליקטים קיימים היום ובאיזו עוצמה? כיצד ניתן להתמודד עם קונפליקטים בהצלחה? האם הקונפליקטים חיזקו אותנו כחברה?

11. ביבליוגרפיה

א' בן-רפאל, זהויות יהודיות: תשובות חכמי ישראל לבן-גוריון, שדה בוקר תשס"א.
חנה יבלונקה, אחים זרים: ניצולי השואה במדינת ישראל 1948—1952, ירושלים 1994.
יואב גלבר, "ראשיתה של הברית היהודית-הדרוזית (1930—1948)", קתדרה, 60 (תשנ"א), עמ' 1.
http://www.snunit.k12.il/heb_journals/katedra/60141.html

פרק 14 | יחסי מדינת ישראל- העולם הערבי

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: דרכי ההתמודדות בין מלחמה לפתרון מדיני.

שעות הוראה מומלצות: 10 שעות הוראה

פרק חובה

עמודים בספר: 460-421

2. הצעה לפעילות מקדימה

פרקים 4, 7 ו- 10 בספר זה העוסקים בצמיחת הזהות הלאומית של ערביי ארץ ישראל ובעימות היהודי-ערבי עד מלחמת העולם השנייה, וכן במלחמת העצמאות, מהווים רקע ללימוד פרק זה וחשוב להזכיר את הדברים העיקריים שנלמדו בפרקים אלו, על מנת שהתלמידים יבינו את הרקע ליחסים בין מדינת ישראל והעולם הערבי.

אפשר לשאול תלמידים – מראש או תוך כדי שיעור – מי מבני משפחתם השתתפו במלחמות ישראל? ומי השתתפו בשלוש המלחמות הראשונות – סיני, ששת הימים ויום הכיפורים? אפשר לשתף את הכיתה בסיפורים מהמלחמות ולאחר מכן לתאר אותן.

3. ציר זמן

כדאי ליצור עם הכיתה ציר זמן המבחין בין האירועים הקשורים לסכסוך עם מדינות ערב לבין הסכסוך עם ערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה. ציר זמן זה יתבסס על ציר הזמן בסוף הפרק, עמ' 459, ויכלול גם אירועים המוזכרים בהעשרה לפרק.

האירועים המודגשים **בתכלת** – קשורים בסכסוך עם מדינות ערב.

האירועים המודגשים **בצהוב** – קשורים בסכסוך עם ערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה.

הקמת המדינה	1948
מלחמת סיני- מבצע קדש	1956
הקמת הפת"ח	1959
הקמת אש"ף האמנה הפלסטינית	1964
מלחמת ששת הימים	1967
מלחמת ההתשה	1967-70
מלחמת יום כיפור	1973
'קמפ דויד'-הסכם שלום עם מצרים	1979
פינוי סיני והרס היישובים שם	1982
מלחמת שלום הגליל	1982
הקמת החמאס	1987

אינתיפאדה ראשונה	1987
הסכמי אוסלו	1993
הסכם שלום עם ירדן	1994
אינתיפאדה שנייה	2000
ההתנתקות-פינוי הצבא מרצועת עזה וצפון השומרון והרס יישובי גוש קטיף וצפון השומרון	2005

4. ניתוח מושגים מרכזיים

- **מלחמות ישראל:** במה הן שונות ממלחמת העצמאות? כיצד הן תרמו לביטחון ישראל ולשגשוגה? כיצד השפיעה מלחמת ששת הימים על הסכסוך הפלסטיני-ישראלי?
- **בעיית הפליטים:** מה הם פליטים? מהו מצב של פליטות? מדוע נוצרה תופעה של פליטים ערביים מארץ ישראל? מדוע מצב הפליטות שלהם מתמשך כבר עשרות שנים וטרם נפתר?
- **ארגוני מאבק של ערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה (פת"ח, אש"ף, חמאס):** מהם ההבדלים ביניהם מבחינת המטרות והאמצעים להשיגם?

סעיף ב':

אש"ף, פת"ח, חמאס – שומעים עליהם כל הזמן בחדשות, זאת ההזדמנות להגדיר כל אחד מהארגונים: מ', מתי ואיפה הוקמו הארגונים השונים, לאיזו מטרה הוקם כל אחד מארגונים אלה?

משמעות השם	פת"ח	אש"ף	חמאס
ראשי תיבות של מעורבים של התנועה לשחרור פלסטין, (משמעות ניצחון מפואר)	ראשי תיבות של ארגון לשחרור פלסטין	ראשי תיבות של תנועת התנגדות אסלאמית (משמעות? התלהבות או גבורה)	
פליטים ערבים בירדן	ארגון גג של ערביי ישראל שמחוץ למדינת ישראל. ביוזמת מדינות ערב. (כולל בתוכו את הפת"ח)	יוזמה מקומית של ערביי רצועת עזה	
מתי הוקם	1959	1964	1987
לאיזו מטרה	טרור כדי לפגוע במדינת ישראל	מאבק אלים להקמת מדינה פלסטין על שטחה של מדינת ישראל כולה	להרוס את מדינת ישראל ולהקים בה מדינה אסלאמית
סוג המאבק	מלחמה לאומית	מלחמה לאומית	מלחמת קודש דתית

5. מקורות חזותיים

- בפרק משולבות קריקטורות רבות- הקריקטורות מעבירות מסר למתבונן ומאפשרת לנו כלומדי היסטוריה ללמוד על התקופה מבחינת: אווירה חברתית, תרבותית, בעיות או דילמות מרכזיות, עמדות בנושאים שונים ועוד. ניתן לבחור כמה מהקריקטורות ולנתחן עם התלמידים:

1. קריקטורה בעמוד 424: פורסמה לפני פרוץ מלחמת סיני- מה הרקע לציורה? האם היא מבטאת את המציאות הקיימת? אם כן מהי האירוניה שהיא מציגה (כותרת ציור), מה הביקורת בקריקטורה? איזה גורם לפרוץ מלחמת סיני מתואר בה? ציינו גורמים נוספים הידועים לכם מחומר הלימוד.

2. התבוננו בקריקטורה המופיעה בעמ' 429: כיצד מתוארות מדינות ערב? מדוע נבחר דווקא דימוי זה? כיצד מתוארת מדינת ישראל בתמונה? הקריקטורה פורסמה מנקודת מבט בטוחה ומאיימת של מדינות ערב, האם החרדה בפניו של היהודי-ישראלי משקפת את המציאות במדינת ישראל ערב המלחמה? נמקו את תשובתכם.

3. קריקטורה בעמוד 432: הניצחון במלחמה- מה המסר? כיצד מתואר הניצחון? איזה אווירה שררה בארץ לאחר המלחמה?

- בפרק משולבות מפות של המלחמות- ניתן באמצעותן ללמוד עם התלמידים את מהלך המלחמה או את התוצאות שלהן:

1. מפה בעמוד 426 על מהלך מלחמת סיני- ניתן באמצעותה לנתח עם התלמידים את מהלך המלחמה כגון: כיצד החלה התקיפה? אילו מקומות נכבשו? מי עזר לישראל במלחמה? אילו שטחים אסטרטגיים כבשה ישראל?

2. מפה עמוד 433- מלחמת ששת הימים: מה היו תוצאות מלחמת ששת הימים? מה המשמעות שלה לגבי ישראל ולגבי מדינות ערב?

3. מפה בעמוד 436- מלחמת היום הכיפורים: איך המפה משקפת את המצב בישראל בזמן תחילת המלחמה? מה משמעות הדבר?

4. ניתן להשוות גם עם המפות בעמוד 436 ובעמוד 437 - כיצד התגברה ישראל? באילו דרכים עשתה זאת? מה היו תוצאות המלחמה?

6. נושאים מרכזיים לדין

- **מלחמות ישראל נגד מדינות ערב:** כיצד משפיעות מלחמות מרובות על אזרחי ישראל כפרטים וכציבור? כיצד השפיעו המלחמות על הכמיהה להסדרים מדיניים ולשלום? כיצד השפיעה "המלחמה הקרה" על מלחמות ישראל? פרט למלחמה – באילו דרכים נוספות נאבקו מדינות ערב במדינת ישראל? כיצד דרכים אלו השפיעו על מדינת ישראל מבחינה כלכלית ומדינית? כיצד השפיעה הצלחת ישראל במלחמות אלו על נכונות מדינות ערב להסדרים מדיניים?

- **הסכסוך הפלסטיני-ישראלי:** במה שונה סכסוך זה מהסכסוך עם מדינות ערב? כיצד השפיע סכסוך זה על מדינת ישראל (כלכלה, חברה, יחסי חוץ, יחסים עם מדינות ערב)? כיצד ניתן לפתור סכסוך זה? האם

קיים עם פלסטיני אחד? אם לא – כיצד זה משנה את אופי הסכסוך? מדוע ניתן לומר שסכסוך זה והיזמות המדיניות לפתרונות יוצרים קונפליקט נוסף בחברה הישראלית?

▪ **הסדרים מדיניים או שלום:** מה ההבדל בין הסדר מדיני לבין הסכם שלום? האם ההסכמים עם מדינות ערב הם הסכמים מדיניים או הסכמי שלום? אילו יתרונות וחסרונות יכולים להיות להסכמים מדיניים ולהסכמי שלום? במה דומים ובמה שונים ההסדרים המדיניים והיזמות המדיניות להצעות הפתרון לסכסוך היהודי-ערבי בתקופת המנדט (עמ' 267-274)? האם הסיכוי להסדרים מדיניים צריך להשפיע על ההתיישבות היהודית בארץ ישראל?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

בפרק זה מתוארים יחסי מדינות ערב, והפלסטינים עם מדינת ישראל.

עוד מהקמת המדינה ועד לתחילת המאה ה-21 נעשו מאמצים מכיוונים שונים לערער על זכות קיומה. ננסה לרכז את הנלמד בטבלה המדגישה את התחומים השונים לדה-לגיטימציה הערבית.

ניתן להביא את הטבלה עם עמודות ריקות:

אפשרות א': לבקש מהכיתה להגדיר את התחום.

אפשרות ב': לבקש מהכיתה לדפדף בספר או במחברת ולהשלים את עמודת הדוגמאות.

תחום	דוגמאות
צבאי	מלחמת ששת ימים, ההתשה, יום הכיפורים
מדיני	חוקי ציונות=גזענות, לא מכירים בירושלים כבירת ישראל
כלכלי	חרם הליגה הערבית, חרם נפט
טרור	הפדאיון, אינתיפאדה, פיגועים
תעמולה	הצגת ישראל כרומסת זכויות הערבים

אש"פ וחמאס:

קריאה משותפת באמנה הפלסטינית עמ' 442-444 ובאמנת החמאס עמ' 446-447.

מה ניתן ללמוד מהן על יחס ארגונים אלה למדינת ישראל?

מומלץ לענות על השאלות שיש בספר על האמנות השונות (עמ' 444, 447)

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

ניתן ללוות את לימוד הפרק בשירים המאפיינים את המלחמות השונות:

מבצע קדש – מול הר סיני <http://shironet.mako.co.il/artist?type=lyrics&lang=1&prfid=578&wrkid=2078>

מלחמת ששת הימים – ירושלים של זהב (עמ' 431)

מלחמת ההתשה – שבחי מעוז

מלחמת יום הכיפורים – לו יהי

- מדוע נבחרו דווקא שירים אלה?

התחלקו לקבוצות ונסו אתם להמשיך הלאה – איזה שיר אתם הייתם בוחרים לייצג את המלחמות שהיו בהמשך: מלחמת שלום הגליל, מלחמת לבנון השנייה, ההתנגשויות החוזרות מול הפלסטינים ביהודה, שומרון ובעזה.

הציגו (והשמיעו) את הבחירה שלכם במליאה. האם הייתה הסכמה על השירים? מדוע?

9. הערות

פדגוגיות

1. זהו פרק טעון מבחינה רגשית, פוליטית ואמונית. לכן יש לאפשר לתלמידים להביע את רגשותיהם תוך עמידה על דרכי הבעה נאותות ודין ענייני.
2. טרמינולוגיה מכילה פרשנות היסטורית ואידיאולוגית לאירועים, שימו לב באילו כינויים אתם משתמשים כמורים בכיתה (פלסטינים, ערביי ישראל או ערביי יהודה ושומרון. יהודה שומרון ועזה- יש"ע-יו"ש, הגדה המערבית או השטחים. התנתקות, גירוש, או פינוי גוש קטיף).
3. הפרק עוסק בכמה סוגיות המתרחשות במקביל. צריך לסייע לתלמיד להבין את הסדר הכרונולוגי. הפעולה בסעיף 3 יכולה לסייע לו בכך.

ערכית

הלימוד על מלחמת ששת הימים מזמן דיון ערכי: האם נכון וראוי היה להשיב את השליטה במקומות הקדושים - הר הבית, מערת המכפלה- ועוד לווקף (ההקדש המוסלמי)? מה בין הביטוי "שטחים כבושים" לביטוי "שטחים משוחררים"?

10. פעילות סיכום

התחלקו לזוגות וכתבו את התסריט העתידי שלכם לתיאור חמישים השנים הבאות באחד מהנושאים:

• יחסי מדינת ישראל- מדינות ערב

• מערכת היחסים של מדינת ישראל עם ערביי יהודה שומרון ועזה.

בתסריט שלכם התבססו על מושגים ועל אירועים שנלמדו בפרק זה ובשאר פרקי הספר.

בני מוריס, מלחמות הגבול של ישראל 1949—1956, תל אביב תשס"ד.

יעקב טובי, **על מפתן ביתה: התגבשות מדיניותה של ישראל בסוגיית הפליטים הפלסטינים 1948—1956**, שדה בוקר תשס"ט.

מיכאל אורן, **שישה ימים של מלחמה: המערכה ששינתה את פני המזרח התיכון**, ירושלים תשס"ד.

איתמר רבינוביץ', חצי מאה של סכסוך, רבע מאה של תהליך שלום: יחסי ישראל-ערב בשנת החמישים למדינה", בתוך: אניטה שפירא (עורכת), **עצמאות – 50 השנים הראשונות**, ירושלים: מרכז שז"ר, 1998, עמ' 409—430.

פרק 15 | מדיניות החוץ של מדינת ישראל

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: תפקיד מדיניות החוץ בשמירת הריבונות הישראלית.

פרק בחירה

שעות הוראה מומלצות: 3-4 שעות הוראה

עמודים בספר: 461-481

2. הצעה לפעילות מקדימה

ניתוח הכותרת: מהי "מדיניות חוץ"? מה תפקידה ומהן מטרותיה?
כיצד, לדעתכם, מדינת ישראל צריכה לטפח את יחסי החוץ שלה?
ניתן להרחיב ולדבר בהקשר זה על מוסד השגרירות.

3. ציר זמן

בפרק עולים מספר נושאים ומושגים שכבר נלמדו בפרקים הקודמים. חשוב, במהלך לימוד הפרק, לחזור בקצרה על תוכנם של מושגים אלו ולמקם אותם, עבור התלמידים, על ציר הזמן:
- הנושא של זרמים בציונות (נלמד בספר מסורת ומהפכות, עמ' 277—283) – מוזכר כמבוא לפרק.
- המלחמה הקרה (נלמד בספר זה, עמ' 268-269).
- הסוכנות היהודית (נלמד בספר זה, עמ' 158-159).
- הסכם השילומים (נלמד בספר זה, עמ' 388-393).
כדאי להשתמש בתאריכון שבסיום הפרק, עמ' 479, כסיכום לאירועים החשובים במדיניות החוץ של מדינת ישראל שנלמדו.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

מדיניות חוץ: מהו תפקיד מדיניות החוץ בשמירה על הריבונות הישראלית? מהי חשיבותה (הכלכלית, הביטחונית)?

האיחוד האירופי: במה כוחו של גוש מדינות גדול יותר מכוחה של מדינה בודדת? כיצד השפיעה ההשתייכות לגוש מדינות על הכלכלה, הביטחון, תרבות? האם ההשתייכות לגוש מחזקת ריבונות או מחלישה אותה?

העולם השלישי: במה הוא שונה מ"העולם הראשון" ומה"עולם השני" (למה הכוונה בכינויים אלו)? במה הוא שונה מהתארגנות מדינות בגוש המערבי, בגוש המזרחי והאיחוד האירופי?

5. מקורות חזותיים

בפרק זה תמונות ותצלומים הממחישים את מצבה המדיני של מדינת ישראל בתחום יחסי החוץ שלה, לאורך השנים.

בכל תמונה נשאל את התלמידים: כיצד באים לידי ביטוי יחסי החוץ של מדינת ישראל בתמונה? האם הם מעידים על יחסי חוץ תקינים או בעייתיים? עם איזו מדינה או מדינות?

- תמונת הכור הגרעיני בדימונה - עמ' 464.

- דרכון שכתוב בו שהוא תקף לכל הארצות פרט לגרמניה, בעמ' 465.

- מטוס אמריקני פורק בישראל טנק, במסגרת הרכבת האווירית, 1973, בעמ' 470 .

- ריצ'רד ניקסון בביקור בישראל, 1974, בעמ' 471.

- דגל מדינת טוגו מונף בירושלים, לרגל ביקור ראש המדינה בישראל, בעמ' 476.

6. נושאים מרכזיים לדיון

- **מדיניות חוץ של מדינת ישראל:** אילו שיקולים (כלכליים, ביטחוניים, מדיניים, ערכיים, מוסריים, דתיים) צריכים להנחות את מדיניות החוץ של מדינת ישראל? במה דומים ובמה שונים יחסי חוץ בתקופת בית ראשון ובית שני מיחסי חוץ בימינו? האם צריכה מדינת ישראל לשאוף להיות חלק מקבוצת מדינות? אם כן – איזה ומדוע? כיצד השפיעה השואה על מדיניות החוץ של ישראל?
- **יחסן של מדינות העולם למדינת ישראל:** אילו שיקולים (כלכליים, ביטחוניים, מדיניים, ערכיים, מוסריים ודתיים) מנחים את יחסן של מדינות העולם כלפי ישראל? כיצד כל אחד מהשיקולים האלה השפיע בפועל על היחס לישראל (להדגים)? כיצד היחסים בין ישראל למדינות ערב ולערביי יהודה, שומרון ורצועת עזה השפיעו על יחסן לישראל? כיצד השפיעה השואה על יחסן של מדינות העולם למדינת ישראל?
- **מדיניות חוץ – השפעות:** כיצד השפיעה מדיניות הפנים של ישראל על מדיניות החוץ שלה? (הקשר: טענתו של שר החוץ של ארצות הברית הנרי קיסינג'ר של ישראל אין מדיניות חוץ אלא מדיניות פנים בלבד) כיצד יכולה מדיניות החוץ להשפיע על מדיניות הפנים? האם יחסי חוץ הם מקור לעוצמה או לחולשה של המדינה? האם הם מסייעים לחיזוק הריבונות או להחלשתה?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

- טבלה להשוואה בין יחסי החוץ של מדינת ישראל למדינות או לגושי המדינות השונות:

ניתן למלא בסיום כל סעיף ולימוד על מדינה ספציפית או בסיום הפרק כולו כסיכום ללימוד הפרק.

מדינות העולם השלישי	ארצות הברית	האיחוד האירופי	גרמניה	צרפת	בריטניה	
						אינטרסים של ישראל ביחסי החוץ עם המדינה לאורך השנים
						אינטרסים של המדינה ביחסי החוץ עם ישראל לאורך השנים
						אירועים משמעותיים ביחסי החוץ בין ישראל למדינה
						תרומת יחסי החוץ עם אותה מדינה לקיומה של מדינת ישראל

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

- עבודת חקר קבוצתית בנושא: "בחירת יחסי החוץ של מדינת ישראל עם אחת המדינות או הגושים בעולם".

נחלק את הכיתה ל- 6 קבוצות.

כל קבוצה תבחן את יחסי החוץ עם אחת המדינות או הגושים הבאים: בריטניה, צרפת, גרמניה, האיחוד האירופי, ארצות הברית, העולם השלישי.

על התלמידים להתייחס בעבודתם לנקודות הבאות:

- אינטרסים של ישראל ביחסי החוץ עם המדינה לאורך השנים.

- אינטרסים של המדינה ביחסי החוץ עם ישראל לאורך השנים.

- אירועים משמעותיים ביחסי החוץ בין ישראל למדינה.

- תרומת יחסי החוץ עם אותה מדינה לקיומה של מדינת ישראל.

- גיבוש עמדה מנומקת בסוגיה: "האם יחסי חוץ הינם מקור עוצמה או גורם חולשה של מדינה?"
האם דאגתה של מדינת ישראל לייצוב מדיניות החוץ היא מקור של עוצמה או של חולשה? הסבירו ובסו את דעתכם.

- העשרה בנושא: מוסדות האיחוד האירופי בעמ' 468.
בהמשך לקריאת הדברים ניתן לתלמידים משימה למצוא באינטרנט כתבה על פעילות כלשהי של אחד מהמוסדות של האיחוד האירופי. בשיעור לאחר מכן, יציגו התלמידים פעולות בתחומים ומקומות שונים בהם לקחו חלק מוסדות האיחוד האירופי.

תומכי מדינות ערב וערביי ארץ ישראל במדינת ישראל ומחוצה לה טוענים כי מדינת ישראל היא "מדינת אפרטהייד" – לאור הנלמד בנושא המיעוטים בישראל, עמ' 412-417, נדון עם התלמידים, האם לדעתם יש מקום לשימוש במונח זה כדי לתאר את המציאות בישראל? האם יש מקום להשוואה?

9. הערות

פדגוגיות

א. הפעולה המקדימה מקשרת את מדיניות החוץ למערכת היחסים בין אנשים. מכיוון שישנם כמה סוגים של יחסים בין אישיים (משפחה, חברים, עמיתים לעבודה, עמיתים במועדון, שכנים וכו') ניתן, דרך השוואה ליחסי חוץ של מדינה, להעמיק בנושא של יחסים בין-אישיים, בחשיבותם ובדרכים לטפחם. בהקשר זה חשוב לבחון האם מערכות בין אישיות ובין מדיניות מושפעות רק מאינטרסים של יוקרה, ביטחון לאומי וטובות הנאה כלכליות או גם שיקולים ערכיים, מוסריים ודתיים.

ב. תחום מדיניות החוץ הוא אחד התחומים שהתחדשו בחיי היהודים עם הקמת המדינה. לכן תלמידים אינם רגילים לעסוק בו במהלך שיעורי היסטוריה מנקדות המבט היהודית. חשוב להצביע על החידוש שבעיסוק בתחום זה, וללבן עם התלמידים האם יש עניין למדינת ישראל לפתח מערכת יחסי חוץ שונה מזו המקובלת בעולם.

ג. יש מקום להעיר על מקומן של קהילות יהודיות ברחבי העולם (כהכנה לפרק הבא) וקהילות נוצריות אודהות ברחבי העולם בביסוס יחסי החוץ של מדינת ישראל.

ד. יש מקום לדון בשורשי היחס של מדינות אירופה. הן רואות בישראל מדינתו של העם היהודי, ולכן, לעתים יחסן האנטישמי ליהודים מופנה היום כלפי מדינת ישראל. בנוסף, הן קלטו בתוכן מיליונים של מהגרים מוסלמים העוינים את מדינת ישראל ואת היהדות. כדאי לעסוק בעמדת אירופה כלפי ישראל גם מנקודת מבט בין-דתית.

10. פעילות סיכום

נחלק לתלמידים את רשימת האירועים המרכזיים במדיניות החוץ על ציר הזמן:

1949 (תש"ט) – הצטרפות ישראל לאו"ם.

1950 (תש"י) – שבירת העמדה הניטרלית ותמיכה בעמדת הגוש המערבי.

1952 (תשי"ב) – חתימת הסכמי שילומים בין ישראל לגרמניה המערבית.

1956 (תשי"ז) – מבצע קדש שבו התקיים שיתוף פעולה בין ישראל, בריטניה וצרפת.

כינון יחסים דיפלומטיים בין ישראל לגאנה וראשיתם של יחסים עם מדינות אפריקניות.

1957 (תשי"ז) – חתימת הסכם חשאי בין ישראל לצרפת בדבר מכירת כור גרעיני לישראל.

1959 (תשי"ט) – כינון יחסים בין ישראל לשוק האירופי.

1965 (תשכ"ה) – כינון יחסים דיפלומטיים רשמיים בין ישראל לגרמניה המערבית.

1967 (תשכ"ז) – ניתוק היחסים בין ישראל לגוש המזרחי.

1973 (תשל"ד) – רכבת אווירית אמריקנית-משלוח ציוד צבאי מארצות הברית לישראל.

1978 (תשל"ח) – חתימת הסכמי קמפ דייוויד-הסכם בין ישראל למצרים תחת חסות ארצות הברית.

1991 (תשנ"א) – סיום המלחמה הקרה עם נפילת ברית המועצות.

על כל תלמיד לסמן את שלושת האירועים, על ציר הזמן, שנראים לו המשמעותיים והמשפיעים ביותר על מדיניות החוץ של מדינת ישראל בעולם.

לאחר שיסמנו, על כל תלמיד לנמק בקצרה ולהסביר את השפעת כל אירוע שבחר על מדיניות החוץ של ישראל.

ניתן לכתוב את האירועים על הלוח ולעשות הצבעה בין התלמידים לגבי האירועים שבחרו, וכך לראות מה הם האירועים המשמעותיים ביותר בעיני הכיתה כולה.

11. ביבליוגרפיה

בנימין פינקוס, מאמביוולנטיות לברית בלתי כתובה: ישראל צרפת ויהודי צרפת 1947–1957, שדה בוקר תשס"ו.

בנימין פינקוס, "יחסים מיוחדים" ברית המועצות ובעלות בריתה ויחסיהן עם העם היהודי, הציונות ומדינת ישראל 1939–1959, שדה בוקר תשס"ז.

חנן בר-און, "חמישה עשורים של יחסי ישראל-ארצות הברית", בתוך: אניטה שפירא (עורכת), עצמאות – 50 השנים הראשונות, ירושלים: מרכז שז"ר, 1998, עמ' 377-408.

נעימה ברזל, "יחסי ישראל גרמניה – ממדיניות החרם לקשרים", בתוך: צבי צמרת וחנה יבלונקה (עורכים), העשור הראשון, ירושלים: יד בן צבי, 1997, עמ' 197—214.

פרק 16 | יחסי ישראל והתפוצות

1. תכנית הלימודים

מוקד ההוראה בהתאם לתכנית הלימודים: דילמות ביחסי הגומלין

פרק בחירה

שעות הוראה מומלצות: 3-4 שעות הוראה

עמודים בספר: 483-510

2. הצעה לפעילות מקדימה

- נבקש מהתלמידים לפתוח בסידור בתפילת שמונה עשרה ונקרא בקול את הברכה העשירית: ברכת קיבוץ גלויות.
נדון עם התלמידים במשמעות הברכה שאנו אומרים בכל יום חול.
למה אתם מתכוונים כשאתם מתפללים ברכה זו? מהי החשיבות הגדולה בקיבוץ גלויות?
- נחלק לתלמידים את מגילת העצמאות של מדינת ישראל (ניתן גם להשמיע אותה בקולו של בן גוריון) ולבקש שיסמנו את המשפטים במגילה המתייחסים ליהודי התפוצות.
- נראה כי הנושא של קיבוץ הגלויות וההתייחסות לעם היהודי בתפוצות הוא נושא שמלווה את העם היהודי כולו לאורך כל ההיסטוריה, גם בסידור התפילה (הפן הדתי) וגם במגילת העצמאות (הפן המדיני, הלאומי).

3. ציר זמן

- פרק זה עוסק בשנים 1948-2000.
נפתח את הפרק באזכור של הכרזת מדינת ישראל- 1948 (תש"ח)- שעליה למדנו בעמ' 295-300.
לסיכום הפרק, נתייחס לתאריכון שמופיע בסיום הפרק (עמ' 509) ובו התייחסות לאירועים משמעותיים שהשפיעו על יחסי מדינת ישראל והתפוצות.
בציר הזמן מצוינים אירועים משמעותיים ביחסי ישראל והתפוצות.
ליד כל אירוע כתבו תיאור קצר, וכתבו כיצד השפיע על היחסים בין ישראל לתפוצות או כיצד הוא מבטא יחסים אלו.

4. ניתוח מושגים מרכזיים

גולה, תפוצות: מה בין גולה לתפוצות? כיצד משפיע היחס הערכי של מדינת ישראל ליהודי העולם כגולה או כתפוצות על היחס בפועל? כיצד משפיע היחס של יהודי העולם לעצמם כגולה או כתפוצות על יחסם למדינת ישראל? במה דומות ובמה שונות תפוצות עם ישראל מתפוצות של עמים אחרים (כמו: יוונים, איטלקים, סינים, יפנים)?

נאמנות כפולה: מתי נוצרת בעיה של נאמנות כפולה במישור האישי והלאומי? במה דומה ובמה שונה בעיית הנאמנות הכפולה של יהודים בתפוצות מזו של בני עמים אחרים החיים בתפוצות?

הג'וינט: מה הרקע להיווסדו? מה מטרותיו של ארגון זה? מה עיקר פועלו? מה מבטא סמל הארגון (עמ' 490)?

הקונגרס היהודי האמריקני: מתי הוקם? על ידי מי? את מי הקונגרס מייצג? מהן פעולותיו העיקריות? מהי מידת השפעתו?

הקונגרס היהודי העולמי: מתי הוקם? היכן? מה מטרת הקמתו? מה פעולותיו העיקריות? מהי חשיבותו?

5. מקורות חזותיים

- בעמ' 486-487 מופיעות 3 טבלאות:

טבלה א': טבלה המציגה את פיזור יהודי העולם לפי תקופות ואזורים.

טבלה ב': טבלה המציגה נתונים על האוכלוסייה היהודית בעולם ובאשראלי בשנים 1882-2000.

טבלה ג': שינויים בעשר הקהילות היהודיות הגדולות בעולם אחרי השואה (אחרי ארצות הברית וברית המועצות)

ניתן להסתייע בטבלאות אלו על מנת להמחיש לתלמידים את המושג "תפוצות", ולנסות לאפיין על פיהם את תפוצות ישראל כיום, תוך התייחסות לנקודות הבאות:

היחס בין מספר יהודי התפוצות ליהודי ארץ ישראל, המרכזים הגדולים של העם היהודי בעולם, אזורים שבהם הפיזור היהודי גדל או קטן בשנים האחרונות ועוד.

- בפרק ישנן תמונות רבות (עמ' 489-491) המראות את הקשר בין ארגונים העוסקים בקשר בין ישראל לתפוצות. ניתן להפנות את התלמידים לתמונות, ולשאול אותם באיזה דרך בוחרים חלק מיהודי התפוצות לבטא את הקשר שלהם למדינת ישראל? מדוע לדעתכם? מה חשיבותו למדינה? מה ארגונים אלו מבטאים, משקפים?

- סמל הקונגרס היהודי העולמי, בעמ' 491 - אילו צורות יש בו? מה הן מבטאות?

6. נושאים מרכזיים לדיון

- **קיום תפוצות כשקיימת מדינה יהודית ריבונית:** האם טוב לשרידותו של העם היהודי שלא יהיה מרוכז במקום אחד? כיצד צריך להתייחס ליהודים בתפוצות שאינם עולים למדינת ישראל? האם מדינת ישראל צריכה לסייע ליהודי הגולה לשמור על ייחודם שם או שעליה לפעול רק לשם עלייתם ארצה? לאיזה יחס צריך לצפות מיהודי העולם למדינת ישראל – כאל מרכז יחיד או כאל אחד המרכזים היהודיים ("ארץ ישראל ובבל")? כיצד תפוצות יכולות לסייע למדינת ישראל? האם סיוע שמעניקים יהודי התפוצות לישראל צריך לאפשר להם להשפיע על מדיניותה? כיצד משפיע הסיוע של יהודי התפוצות למדינת ישראל על יכולתם להשפיע על מדיניותה? האם פעילות הארגונים היהודיים (כמו הסוכנות היהודית, הג'וינט, הקונגרס היהודי העולמי והקונגרס היהודי-אמריקאי) מחזקת את מעמדה של מדינת ישראל כמרכז ליהודי עולם או מחלישה אותו?

(כרקע לדיון ניתן להיעזר בגישתו של הרב זאב סולטנוביץ' לגלות

<http://www.yeshiva.org.il/midrash/4301>)

- **זהות יהודית:** כיצד צריך להתייחס לזהות יהודית המנותקת מהדת? אילו גורמים מחזקים או מחלישים זהות יהודית בגולה? כיצד מחזקים זהות יהודית בגולה? מה צריך להיות חלקה של מדינת ישראל בחיזוק הזהות היהודית בגולה? כיצד מחזקים ארגונים יהודיים את הזהות היהודית?
- **זרמים דתיים (רפורמים, קונסרבטיבים):** האם אלו דעות לגיטימיות מבחינה יהודית-דתית? האם מדינת ישראל צריכה להתייחס ליהודי התפוצות בהתאם לזרם הדתי שהם משתייכים אליו? האם מדינת ישראל צריכה להכיר בזרמים הדתיים בגולה? האם היחס לזרמים הדתיים בגולה צריך להיות כמו היחס לזרמים הדתיים במדינת ישראל? כיצד משפיעים הזרמים הדתיים על מדיניות הפנים של מדינת ישראל?
- **נאמנות כפולה:** כיצד נוצרת בעיה של נאמנות כפולה במישור האישי ובמישור הלאומי? האם מדינת ישראל צריכה להימנע מלהעמיד את היהודים בגולה במבחן של נאמנות כפולה? האם גם במדינת ישראל ניתן להתייחס לקבוצות מסוימות כנתונות לבעיה של נאמנות כפולה? כיצד צריך לנהוג מי שחושש שעלולה להיות לו נאמנות כפולה? מבין הזהויות השונות (דתית, לאומית, אזרחית), איזו היא העמוקה, החזקה, היציבה ביותר, לדעתכם?

7. לתלמידים מתקשים (וגם לאלה שלא)

☒ שאלות טיעון ועמדה בנושא הדילמות ביחסי הגומלין בין ישראל והתפוצות:

בשאלות הבאות על התלמיד להביע את עמדתו ולכתוב אותה בדרך של טיעון, וכן לנמק את עמדתו על בסיס החומר הנלמד.

עם תלמידים מתקשים, מומלץ לענות יחד בכיתה, לפחות על השאלה הראשונה ולהנחות את התלמידים בפיצוח השאלה על פי השלבים הבאים:

- זיהוי הנושא המרכזי (הסוגיה השנייה במחלוקת) שבו עוסקת השאלה.

- הצפת פריטי מידע ומושגים שונים מהחומר הנלמד, הקשורים לנושא השאלה ורלוונטיים לסוגיה שבמחלוקת.

- כתיבת טענה המתייחסת באופן ישיר לסוגיה שעולה בשאלה:

אני תומך ב... \ אני מתנגד ל... \ אני חושב ש... \ לדעתי...

- הנמקה: הסבר רעיוני או דוגמאות הרלוונטיים לטענה (בהתבסס על פריטי המידע שהוצפו).

א. ליהודי שלא עלה לארץ אין כל זכויות במדינה, אין לו אפשרות לבחור או להשפיע מבחינה פוליטית, גם אם הוא מעורב רגשית. מצד שני, ישראל רואה עצמה כמדינת כלל העם היהודי. היא פותחת שעריה בפני יהודי העולם המעוניינים לעלות אליה.

האם, לדעתכם, מדינת ישראל צריכה להתחשב בדעתם של אלה שאינם מתגוררים בה, ולא קשרו את גורלם

ב. בבתי דין אורתודוקסים, שהם בתי הדין היחידים המקובלים במדינת ישראל, גיור רפורמי אינו תקף לפי ההלכה, ולכן לא מתקבל. כך, אם יבקש אדם שעבר גיור רפורמי בארצות הברית להירשם לנישואים בישראל, הדבר לא יתאפשר לו, כי על פי ההלכה הוא אינו יהודי.

הזרמים הרפורמים והקונסרבטיבים דורשים לקבל הכרה גם בישראל- ברישום הנישואין של הרבנים שלהם, ובמינוי רבנים מזרמים אלה גם בישראל. האם על מדינת ישראל להכיר בדרישתם של הזרמים שאינם אורתודוקסיים? נמקו עמדתכם.

ג. ליהודי שנולד בגולה יש פעמים רבות שתי זהויות, שיכולות לבלבל אותו ואת הסביבה: הוא אזרח במדינה שבה נולד, וקשור לתרבותה ולאינטרסים שלה. חובותיו וזכויותיו האזרחיות מכוונות אליה - זכות הבחירה, תשלום המיסים וכו'. יחד עם זאת, כבן לעם היהודי הוא חש קשור גם למדינת ישראל, מולדתו ההיסטורית של עמו, על אף שאינו מתגורר בה. כך יוצא, שאדם אחד חש שתי נאמנויות מדיניות שונות. הבעיה נוצרת כאשר ישנה סתירה בין האינטרסים של ישראל לאינטרסים של אותה המדינה שבה הוא חי.

מה היא, לדעתכם, המחויבות העליונה של יהודי שאינו מתגורר במדינת ישראל במקרה של ניגוד אינטרסים בין מדינת ישראל למדינה בה הוא חי? נמקו עמדתכם.

ד. בימי המשנה והתלמוד מרכז התורה הגדול ביותר לא התקיים בישראל, אלא דווקא בבבל, והיו שראו בו חשוב לא פחות מן המרכז בישראל.

גם כיום, ישנה תפיסה הרווחת בקרב יהודי ארצות הברית הרואה את המרכז היהודי בארצות הברית כמרכז שני ושווה ערך למרכז במדינת ישראל.

האם אתם מסכימים עם תפיסה זו? נמקו דעתכם.

☒ בפרק למדנו על הקשר בין ישראל לתפוצות בתחומים השונים, וביניהם בתחום החינוך. דוגמה לרצון

לחינוך יהודי התפוצות לאהבת הארץ היא המכביה - תחרות ספורט של יהודי העולם המתקיימת בארץ אחת לכמה שנים.

לפניכם שלושה בולים שיצאו לרגל אירוע "המכביה", בשנים שונות.

- תארו מה אתם רואים בכל אחד מן הבולים?
- אילו מוטיבים דומים חוזרים בשלושת הבולים?
- איזה בול, לדעתכם, מבטא את אירוע המכביה ומטרתו באופן הטוב ביותר? נמקו את דעתכם.
- תוצר חזותי: עצבו או תארו בול נוסף ושונה לקראת המכביה הבאה.

☒ להלן מספר תחומים שבהם ישנו קשר בין מדינת ישראל לבין יהודי התפוצות. ציינו דוגמה אחת ליד כל תחום:

תחום	דוגמה לקשר זה
דת	
חינוך	
כלכלה	
עלייה והתיישבות	
פוליטי מדיני	

8. אתגר לתלמידים מתעניינים

▪ העלאת מגוון דעות והצגת עמדות שונות ביחס לדילמות הקשורות ליחסי ישראל והתפוצות: נחלק את התלמידים ל-4 קבוצות כשכל קבוצה תעסוק בדילמה אחת מתוך 4 הדילמות המובאות בספר בסעיף ג'.

כל קבוצה תדון בדילמה הקשורה ליחסי ישראל והתפוצות, בפורום הקבוצתי.

ואז בפורום כיתתי, כל קבוצה תציג את הסוגיה שבה עסקה ואת העמדות השונות של חבריה שעלו בדיון הקבוצתי וכן, את חילוקי הדעות בין חברי הקבוצה, אם היו.

- ניתן להרחיב על **יהונתן פולארד**, מעבר למובא בעמ' 505.

להביא את סיפורו של פולארד בכיתה:

http://he.wikipedia.org/wiki/%D7%99%D7%95%D7%A0%D7%AA%D7%9F_%D7%A4%D7%95%D7%9C%D7%90%D7%A8%D7%93

אתר "הוועד למען פולארד": [/http://www.freepollard.net](http://www.freepollard.net)

הווידיאוּפדיה (כ-3 דקות): <https://www.youtube.com/watch?v=A7KC-c9n8A>

שאלות לדין:

1. למה מתכוון פולארד באומרו שאדם אינו יכול לאהוב שתי נשים בעת ובעונה אחת?
2. האם מדינת ישראל צריכה לגייס יהודים שירגלו למענה ולהעמיד אותם במבחן הנאמנות הכפולה?
3. כיצד מדינת ישראל צריכה להתייחס ליהודים שאינם עולים לארץ?
4. "כל ישראל ערביין זה לזה" - האם הנוער בישראל יכול לתרום לקידום הנושא? כיצד?

9. הערות

פדגוגיות

1. זאת הזדמנות יחידה בתכניות הלימודים לעסוק ביהודי התפוצות. כדאי לנצל אותה היטב.
2. פרק זה מזמן אפשרויות לדין בשאלות של זהות אישית, קבוצתית ולאומית וכן בשאלות של נאמנות.
3. בפרק זה אנו שבים לדין בזרמים דתיים מודרניים (ראו מסורת ומהפכות, עמ' 217—232) כשיחסי הכוחות בין הזרמים בתפוצות שונה מזה שבישראל, אך מחייב גיבוש עמדה ערכית-דתית לזרמים עצמם וליהודים הנמנים על זרמים אלו.

ערכית

האנטישמיות היא תוצר של הגלות.

להרחבה ראו בשיעורו של הרב זאב סולטנוביץ': <http://www.yeshiva.org.il/midrash/4096>

וכן, בחוברת המפורסמת של י"ל פינסקר, "אוטואמנציפציה".

10. פעילות סיכום

ניתן להראות לתלמידים מספר סרטוני תדמית והסברה על מדינת ישראל, שהפיקו משרד העלייה והקליטה או גופים אחרים. לדוגמה:

עליית יהודים מסין (סרטון מרגש על חזרתם ליהדות ועלייתם)

<https://www.youtube.com/watch?v=QzTZyosO5Kw>

תמיכת ארגון נפש בנפש בעולים חדשים

<https://www.youtube.com/watch?v=D4a4onXp2IU>

ניתן לדון אחרי כל סרטון בשאלות: מהי מטרת הסרטון, לדעתכם? למי הוא פונה? מהם המוטיבים המרכזיים שבו? מה המסר המרכזי שעולה מן הסרטון? לסיום, ניתן לשאול: איזה סרטון הוא המוצלח ביותר, לדעתכם, מדוע?

משימה: נחלק את הכיתה לזוגות. כל זוג יכין מצגת, קליפ, פרסומת או סטיקר וכדו'.

קהל היעד: נוער יהודי בתפוצות (ניתן לבחור מדינה ספציפית).

המטרה: לעודד עלייה, למשוך נוער יהודי לעלות ארצה.

אפשרות נוספת:

קהל היעד: יהודים שירדו מהארץ.

המטרה: לעודד אותם לעלות חזרה ארצה.

11. ביבליוגרפיה

אסף ידידיה, מדינת ישראל והעם היהודי בתפוצות, ירושלים: המכללה למדינאות, תשע"ד.
שמואל רוזנר, שטעטל בייגל בייסבול: על מצבם הנורא והנפלא של יהודי אמריקה, ירושלים 2011.